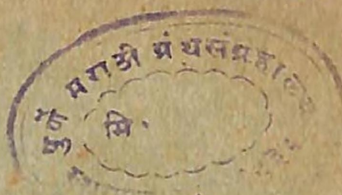

पुणे मराठी ग्रंथालय
कादंबरी

015011

इंदुपकाशांतून क्रमशः प्रसिद्ध झालेली कादंबरी

हीरक-वल्लय.

किंमत ८ आणे.

इंदु प्रकाशांतन क्रमशः प्रसिद्ध झालेली कादंबरी

हीरक-वल्लय.

लेखक,

रा. विठ्ठल सीताराम गुर्जर.

जीवनसंध्या, प्रेम-संयाग, प्रेमकहाणी, गौप्यगोपन, भ्रमनिरसन,
सं० प्रणयमुद्रा, वगैरे पुस्तकांचे कर्ते.

प्रकाशक,

दामोदर सांवळाराम आणि मंडळी.

सन १९१२.

हे पुस्तक रा. रा. विठ्ठल सीताराम गुर्जर यांनी लिहिलें, व रा. रा. दामोदर
सांवळाराम यांदे यांनी, नं. ४३४ ठाकुरद्वार रोड, मुंबई येथें
“इंदुप्रकाश” छापखान्यांत छापून प्रसिद्ध केले.

एकपत्र ८ आणे.

दोन शब्द.

कांहीं वर्षापूर्वी एका सुप्रसिद्ध बंगाली मासिक पुस्तकांत प्रसिद्ध झालेल्या एका ऐतिहासिक गोष्टीची अंधुक रूपरेखा आधारभूत धरून प्रस्तुत कादंबरी लिहिली आहे.

या पुस्तकाची सर्वच पुर्णे माझ्या नजरेखालून न गेल्यामुळे यांत बरेच मुद्रणदोष राहून गेले आहेत. परंतु ते वाचकांच्या सहज ध्यानांत येण्यासारखे असल्यामुळे मुद्दाम निराळे शुद्धिपत्र दिले नाही.

मुंबई,
१५ जानेवारी १९१२.

पुस्तककर्ता.

अर्पणपत्रिका.

प्रेमभरानें हातीं धरून ज्यानें मला
महाराष्ट्राब्जयोधानांत विहार करावयास आणिलें,

त्या

मासिक मनोरंजनास

ही कृति

प्रेमादरपुरःसरं समर्पण करितों.

वि. सी. गुर्जर.

प्रकरण पहिलें.

गृहत्याग.

कृष्णपक्षाची रात्र. काळोख तर मी
दृष्टत होता ! दोन हातावरचा पदार्थ
दिसण्याची देखील मारामार ! अशा
धनघोर अंधकाराशीमधून विशालकाय
दामोदर नद एखाद्या उन्मादग्रस्त वेड्या
मनुष्याप्रमाणे—कोण जाणे कोणाकडे तें ?—
सारखा धांवत सुटला होता ! जणु काय
प्रलयकालच्या पंचमहाभूतांचा प्रचंड
कल्लोल आणि भीषण उल्लास यांच्या—
योगानें तो अगदीं बेफाम होऊन गेला
होता ! दामोदराचे उत्तंग तरंग जणु काय
आकाशातील तारकावलींचें चुंबन घेण्या-
करितां उसळ्या मारित होतें ! तरंगांवरवीर
उसळणारा शुभ्र फेण तारकांच्या क्षीण
प्रकाशांतहि दामोदराची क्षुब्धता दाखवून
सृष्टिसुंदरीला भेवडाविण्याचा प्रयत्न करीत
असे. जलकल्लोलांची भीषण गर्जना आस-
पासचा बऱ्याच अंतरापर्यंतचा भूमिभाग
हलवून सोडीत होती. ती भयंकर गर्जना
ऐकून आणि दामोदराची खवळलेली रुद्र
मूर्ति पाहून सर्व जड प्रकृति अगदीं
निस्तब्ध व स्तंभित होऊन गेली होती !

दामोदराचा जलप्रवाह ज्या वालुकामय
भूमीचें चुंबन घेत. वाहात जात होता,
त्याच भूमीला लागून एक विस्तीर्ण पल्लव-
मय धनदाट आमराई होती. सर्व जगांत

होता नव्हता तेवढा सारा अंधकार, त्या
आमराईत एकमेकांना दृढ आलिंगन
देऊन दृढतेनें उभे असलेल्या आम्रवृक्षा-
वलीच्या पल्लवराशांच्या भोंवती, शाखा-
समूहाच्या अंतरालामधून आणि वृक्षांला
लपेटून राहणाऱ्या दुर्भेद्य गुल्मराजांच्या
आसपास जणु काय एके ठिकाणीं गोळा
होऊन राहिला होता ! अंधकारांत मधून
मधून ठिकठिकाणीं काजव्यांचे पुंजकेच्या
पुंजके चमकत होते. त्यांची शोभा फार
विलक्षण दिसत होती. आमराईच्या एका
कोंपऱ्याला एक पांढऱ्या रंगाची भव्य
इमारत अंधकारांत अगदीं अंधुकपणें दि-
सत होती.

यावेळीं जिकडे तिकडे अगदीं शांत
होतें. एवढी विराट प्रकृति, पण यावेळीं
अगदीं शब्दशून्य होऊन गेली होती. सर्व
जगत् जणु काय घोर मायेच्या पाशांत
सांपडून गंभीर निद्रेंत अगदीं निमग्न
होऊन गेलें होतें. मधून मधून सोसाऱ्यानें
व मधून मधून मृदुपणानें वाहणारा
निशाकालीन वायु, वृक्षावलींच्या मस्तकांवर
पुजका करून राहणारे शेंकडें काजवें,
अंधकारांत किंचित् स्मित करणाऱ्या पुष्प-
कलिका आणि विश्वाच्या प्रारंभापासून सदा-
सर्वदा निद्राविहीन असणारा विचित्र
नील नभोमंडलांतील तारकासमूह—एवढींच
काय तीं त्यावेळीं जागृतावस्थेंत होती !

दामोदराच्या विशाल वक्षःस्थलावर एकहि
नौका त्यावेळीं दिसत नव्हती. एवढ्या

रात्री अशा वाऱ्याच्या सोसाऱ्यांत नदीच्या पलिकडे जाणारे उतारू विचाऱ्या नाविकांना कोठून मिळणार ? आणि नाविक तरी यावेळीं आपापल्या नावेत उगीच तिष्ठत कशाला राहणार आहेत ? मुशाफरवाऱ्याचा प्रचंड दरवाजा यावेळीं अर्गलाबद्ध होता. गृहस्थांच्या घरांत, गरीबांच्या झोंपडींत आणि श्रीमंतांच्या वाड्यांत यावेळीं एखाद दुसराच दिवा मधून मधून मिणमिण करीत असलेला दिसून येई. नगरांतील राजपथावर एखादासुद्धा वाटसरू दिसत नव्हता. फक्त ज्यांना कोठेहि आश्रय नाही अशीं चार दोन कुत्रीं वेळाने वेळाने आपल्या कर्कश मुंक्ण्यानें चहूंकडे पसरलेल्या निस्तब्धतेचा भंग करित असत.

अशा शांत निशीथकालीं, जिचे आह्मी वर वर्णन केले आहे, त्या आमराईच्या शेवटीं एका कोंपऱ्यांत असलेल्या शुभ इमारतीच्या वरच्या मजल्यावरील एका लहानशा खोलींत एक लहानसा दिवा अगदीं मिणमिण जळत होता. त्या मंद दीप प्रकाशांत एक तरुण परिचारिका कांहीं लहानमोठ्या बहुमूल्य वस्तु एकत्र करून त्यांची प्रवासाकरतां लहान गांठोडीं बांधून ठेवित होती. तिच्या तयारीवरून ती कोणासाठीं तरी प्रवासाची तयारी करित होती, हें उघड दिसत होतें. गांठोडी बांधित असतां ती दासी पुनः पुनः खोलीच्या दरवाजाकडे पहात होती.

त्या दासीनें आपल्या मताप्रमाणें प्रवासाला अवश्य लागणाऱ्या वस्तूंचीं चांगलीं चार पांच गांठोडी बांधली. आणखीही कांहीं वस्तु आणावयासाठीं ती जाणार तीं

एक उंच, नाजूक बांध्याची, गौरवर्ण सुंदरी त्या खोलींत आली. तिचे मुखमंडल अगदीं म्लान होऊन गेले हातें; त्यावरून तिला कसली तरी दारुण चिंता लागून राहिली होती, हें उघड दिसत होतें. खोलींत येतांच, सकरण दृष्टीनें चोहोंकडे दृष्टिनिक्षेप करून चितेचा एक दीर्घ निश्वास टाकून तिनें खिन्न स्वरांनें हळूच हांक मारली—“ मरजीना ! ”

दासी आपल्या धनिणीच्या म्लान मुखाकडे पहात हात जोडून ह्मणाली “ काय विविसाहेव ? काय आज्ञा आहे ? ”

“ तुझें सारं काम आटोपलें का ? रात्र किती झाली आहे तें तुझ्या आहे का लक्ष्यांत ? उगीच उशीर करण्यांत काय अर्थ ? अगवाई ! हें काय ? अजूनपर्यंत तूं काय करित होतीस मरजीना ? ”

“ हीं मीं गांठोडीं बांधून घेतलीं आहेत. आतांपर्यंत मीं हींच बांधित होत्यें विविसाहेव ! ”

मरजीनाने बांधलेल्या गांठोड्यांकडे त्या अनिंद्य सुंदरीनें एकवार तिरस्कार-दृष्टीनें पहिलें. तीं पाहून तिच्या शुभ्र विशाल कपाळाला गांठ्या पडल्या ! ती मरजीनाकडे पहात रागांनें म्हणाली “ मरजीना ! दिवसं दिवस तुझी अकल अगदीं जात चालली हो ! हीं तूं कशाला बांधून घेतलीं आहेस ? ”

धनिणीच्या या टोमण्याचें मरजीना बरीच खिन्न झाली. आपली धनिण आज आपणावर इतकी कां रागावली आहे, हें त्या विचारीच्या मुळींच ध्यानांत येईना ! ती खालीं मान घालून ह्मणाली “ आपणाबरोबर जें जें कांहीं घेतलें पाहिजे असं मला

वाटलं, तें मी यांत बांधून घेतलं आहे विविसाहेव ! ”

“ एवढ्या पांच सात गांठोड्यांत तूं बांधून तरी काय काय घेतलं आहेस ? ”

“ आणी कांहीं नाहीं विविसाहेव ! कांहीं मोठमोठे हिऱ्यांचें, माणकांचे आणि इतर रत्नांचे दागिने, सुटं जवाहीर, मोत्यांचें अलंकार, थोडेसे जडावाचं काम केलेले उंची उंची कपडे, तो आपला आवडता मोत्यांचा जाळीदार अंगरखा अन् कांहीं नक्षीचीं सोन्याऱ्याचीं लहान लहान भांडीं—” मरजीना धनिर्णाच्या मुखाकडे पहात हणाली.

हें ऐकून ती सुंदरी मरजीनाच्या अंगावर ओरडली—“ तुझं कपाळ अन् डोस्कं मरजीना ! तुला मुळां हणतां मुळां कशी ती अकळ नाहीं ! या मौल्यवान जिनसांची मला विलकुल जरूरी नाहीं ! जा, हीं सारी गांठोडीं दामोदराच्या डोहांत एकदम फेंकून दे ! या साऱ्या दागिन्यांची, उंची पोषाकांची मला एक दिवस फार आवड होती. मला त्यांच्यापासून अतिशय सुख वाटत असे—पण आतां काय त्याचं ? माझे सारं सुख आटलं—माझे आनंदाचे अन् नटण्यामुरडण्याचे दिवस पार नाहींसे झाले ! आतां हे दागिने अन् वस्त्रं मला मातीमोल वाटतात ! मरजीना ! खरंच तूं अकलेची अगदीं खंदक आहेस ! मी हिंदु लोकांच्या मुलीप्रमाणें आज आपल्या सासरीं जात्यें आहे असें का तुला वाटलं ? मग हे सारे जित्तसे बरोबर कशाला घेतले आहेस तूं ? ”

मरजीना हें ऐकून आश्चर्यचकितच होऊन गेली ! आपली यजमानीण

हणजे आपणाला अशी कडाडून बोलेल अशी त्या विचारीची कल्पना देखील नव्हती ! ती कांपत कांपत हणाली “ विवि-साहेव ! मला वाटलं, कीं, या साऱ्या दागिन्यांची अन् जिनसांची आगऱ्यांत आपणाला फार जरूर लागेल. यांची जरूर लागणार नाहीं, असं जर मला वाटलं असतं, तर मग मी उगीच हे बांधून तरी कशाला घेतले असते ? ”

त्या सुंदरीनें आश्चर्यचकित होऊन विचारलें “ हणजे ? तूं हणते आहेस तरी काय मरजीना ! मी आगऱ्याला जाणार हणून तुला कुणी सांगितलं ? मला आगऱ्याला जायचं असतं तर इतकं चोरून कशाला जायला हवं होतं ? हेंसुद्धां का तुझ्या लक्ष्यांत येऊं नये ? ”

“ तर मग आपण नदीवर नौका तयार ठेवायची तजवीज करायला मला कशाला आज्ञा केली ? ”

“ मला दामोदराच्या पलीकडे जायचें आहे हणून ! नौकेंतून जायचं तें केवळ आगऱ्यालाच वाटतं ? ”

“ अगवाई ! मला खरंच वाटत होतं कीं, आपण आगऱ्यालाच जाणार हणून ! दामोदराच्या पलिकडे गेल्यावर आपण कुणांकडे जाणार विविसाहेव ? ”

“ जिकडे मला माझे पाय नेतलं तिकडे ! ”

सुंदरीच्या मुखांतून शब्द फुटेना ! तिचा कंठ भरून आला—उभय नेत्रांत दोनचार अध्रुविदु चमकूं लागले !

मरजीना ही त्या घरांतील बरेच दिवसांची जुनी, पण स्वामिनीनिष्ठ दासी होती. त्यामुळें तिला तेंथें एका प्रकारचा अधिका

आला होता. त्यांतून जाच्या त्याच्यावर पगडा ठेवून बोलावयाची तिला एक वार्ड्ट खोड लागलेली होती. आपल्या धनिणीला मरजीना किंचित् वचकून असे हें खरें; परंतु प्रसंगी ती तिलामुद्धां गप्प बसविण्यास कमी करित नसे. मात्र धोरण पाहून वागण्याचें तिच्या अंगां मोठें कौशल्य असल्यामुळें ती कधीं अतिप्रसंग होऊं न देण्याविषयी काळजी घेत असे.

आपली यजमानीण बरीच नरम आलेली पाहून मरजीना रागाचा अविर्भाव दाखवून त्या सुंदरीला ह्मणाली “ विविसाहेव ! मला वेडीला आपला हेतुच काय तो मुळीं कळत नाही ! आपण आगऱ्याला जाणार नाहीं ह्मणतां—अन् इथंहि राहणार नाहीं ह्मणतां ! मग आपण जाणार तरी कुठें बाई ! या जगांत या दोन ठिकाणांशिवाय आपणाला रहायला स्थळ तरी आहे कुठें ? हा महाल आपण आज सोडलात, कीं, आपला सारा आश्रय सुटला असं आपण समजा ! मग आपण जाणार कुठें अन् करणार काय ? वाटेंत आपणाला स्थायला तर पाहिजे ? नुसता वारा खाऊन अन् पाणी पिऊन तर आपला निभाव लागायच नाहींना ? ”

मरजीनाचें हें किंचित् कठोर भाषण ऐकून तिच्या यजमानिणीला फार वार्ड्ट वाटलें असावें असें दिसलें. ती विषादपूर्ण स्वरांनं अडखळत ह्मणाली “ ज्याच्या विशाल राज्यांत एक मुंगीमुद्धां उपाशी मरत नाहीं, तो माझा योगक्षेम चालविल्या-खेरीज कधींही रहाणार नाहीं मरजीना ! त्याच्या विशाल राज्यांत कुठेंना कुठें तरी तो मला स्थान देईल ! तो दीनदयाळही जर

मज अभागिनीवर कोपला तर निदान अन्नाशिवाय—उपास काढित—रस्त्यांत मरून जाणं तर माझ्या हातांतलं आहेना ? ”

परंतु या आशावादानें व्यवहारपरायण मरजीनाचें कसें समाधान होणार ? तिला आपल्या धनिणीचा हा नीरस वेदान्त मुळींच रुचला नाहीं. ती रागारागानें त्या सुंदरीला ह्मणाली, “ आपलें कीं नाहीं, सारंच उलटें विविसाहेव ! या सुखानं ह्मणा, किंवा दुःखानं भरलेल्या ह्मणा—या दुनियेंतच रहावं अन् परमेश्वरानं दिलेलं सुखदुःख भोगावं एवढंच आमच्यासारख्या भोळ्या लोकांना वाटतं—परंतु आपला हिशेब उलटाच ! आपणाला या जगाचाच मुळीं कंटाळा येऊन गेला आहे. आगऱ्यांत हिरेमोत्यांनीं मढविलेल्या सोन्याच्या सिंहासनावर विराजमान हाऊन मोठ्या वैभवांत दिवस काढण्याच्या सुखकर कल्पनेपेक्षां रस्त्यांत उपास काढीत हाल अपेष्टांत मरून जाणंच आपणाला सुखाचं वाटतं ! खरंच आपल्या सुखाच्या कल्पनाच काहीं विचित्र आहेत ! ”

मरजीनाच्या पुराणाला तिची यजमानीण अगदीं कंटाळून गेली होती. ती कपाळाला आंख्या घाटून त्रासानें ह्मणाली, “ मरजीना ! माणसानं भेलें बडबडावं तरी किती ? तुला जर माझा विचार रुचत नसेल तर तूं मजबरोबर येऊं नकोस ! तुला जर ऐश्वर्याची अन् संपत्तीची एवढी आवड असली, तर माझी ही सारी संपत्ति मी तुला देयें—तूं ती सुखानं भोग—मजबरोबर तूं येऊं नकोस—मी जायें—”

मरजीनाला हा वाण बरोबर मर्मी लागला ! आपल्या धनिणीवर तिची अतिशय भक्ति होती. तिच्या सुखलवासारठीं मरजीना

आपला प्राण देण्यास देखील तयार झाली असती. यजमानिणीने दाखविलेला हा तिरस्कार तिला विलकुल सहन झाला नाही. मरजीना खरोखरच अतिशय कोमल हृदयाची होती. तिच्या डोळ्यांतून सळकण अश्रु वाहू लागले.

मरजीना वाष्पगद्गद कंठाने ह्मणाली “असं भलतचं काय वरं बोलावं, विवि-साहेब ? माझा स्वभाव आपणाला ठाऊक असतां माझ्या हृदयाला असे घरे पाडण आपणाला शोभत तरी का ? मला ऐश्वर्य नको, संपत्ति नको, कांहीं नको. माझं सर्वस्व काय तें आपण ! ”

त्या सुंदरीलाही आतां किंचित् वाईट वाटलें. ती मृदुस्वराने मरजीनाला ह्मणाली “तर मग तूं माझ्या बरोबर येणार ना ? ”

“कुणाचं ऐकायचं ह्मणून नाहीं, असाचं जर आपला हट्ट असला, तर काय करायचं ? परंतु माझं भविष्य ऐका-शेवटीं आपणाला परत इथच यावं लागेल. ”

“वरं वरं-लागूं दे परत यावं लागल तर ! ”

“चलावं तर विविसाहेब ! या जिनासांची जरूर नाही ना ? ”

“मुळीच नाहीं-यायचं असलं तर चल मजबरोबर. आधींच ठरलेली वेळ होऊन गेली आहे. उगीच उशीर करण्यांत काय अर्थ आहे ? ”

असें ह्मणून ती सुंदरी प्रयाणास सिद्ध झाली. खोलींतला मिणमिण करणारा दिवा मालवून त्या अंधकारपरिपूर्ण इमारतींतली कित्येक दालने व खोल्या उलटून, त्या दोघी युवती सोपानपंक्ति उतरून खाली आल्या व कांहीं न बोलतां घराच्या बाहेर

पडल्या; बाहेर पडतांना सजल नयनांनीं दोघींनींही त्या भव्य इमारतीकडे शेवटची दृष्टि फेंकली.

वरती मोकळें नील आकाश त्यांच्याकडे टवकारून पहात होतें. आकाशकटाहांत असंख्य तारका असंख्य हीरकखंडांप्रमाणें अंधकारांत चमचमत होत्या ! आपल्या लिकलिकणाच्या नेत्रांनीं त्याही या दोघींचा जणु काय उपाहासच करित होत्या ! आसपासच्या वृक्षवेलींच्या अर्धविकसित कलिकावृंदाच्या अल्पस्वल्प, परंतु अतिशय बहारीच्या सुगंधानें दरवळेला मृदु समीरण यावेळीं हळु हळु वहात होता ! तोही आपल्या मृदु श्वासानें यांची अवहेलनाच करित होता ! वर खाली, उजवीकडे, डावीकडे-जिकडे तिकडे घोर अंधकार यांना ग्रासावयास येत होता ! त्या घोर अंधकारराशीला लवमात्र न जुमानतां दोघीजणी एकावद्वानिशीं नगरांतून बाहेर पडल्या. एकच मर्मभेदी दीर्घ निश्वास-त्या व्याकुल हृदयाच्या आंतर भागांतून निघून गेल्यांत मिसळून गेला ! हाय ! भाग्य !

यजमानाण पुढे-परिचारिका मागाहून, याप्रमाणें त्या बराच वेळ चालत होत्या. दोघींच्याहि मुखांतून एक चकार शब्दही येत नव्हता ! मधली एक मोठी वाग ओलांडून पलीकडले तीन चार रस्ते ओलांडले कीं नदीतीर ! दोघी रस्ता तोडीत होत्या.

जातां जातां मध्येंच कोणी वस्त्र ओढल्याचा सुंदरीला भास झाला. तिनें शटकून मागें वळून पाहिलें. तत्क्षणां तिच्या लक्षांत आलें कीं, त्या भयाण स्थली, घोर अंधकार पाहून मरजीना अतिशय भ्याली आहे !

मरजीनाचा हात धरून ती मृदु स्वराने ह्मणाली, “मरजीना ! माझ्या जवळ ये ! पोरी, भ्यालीस वाटतं ? अजून किती दूर आहे ? ”

मरजीना कांपत कांपत अस्फुट-स्वराने ह्मणाली “ तो पलीकडील रस्ता उलटला कीं दामोदराचा तीर आलाच ! पण मला भारी भय वाटतं हो-बिबिसाहेब ! काय वाई हा भयंकर अंधकार अन् काय ही भयाण जागा ! अन् आतांच सुकलेल्या पानांवर कुणा तरी मनुष्याच्या पावलांचा शब्द मी खास ऐकला ! ”

“ तुझं डोस्कं मरजीना ! तूं चाललीस ह्मणून शहरांतल्या मांजरांनीं अन् कुत्र्यांनीं दिखील का रस्त्यांत फिरकूं नये ? एवढ्या रात्रीं माणसं कशाला मरायला येताहेत इथं ? चल-चाकूं लाग झटकन्. ”

मधला रस्ता ओलांडून दोघीजणी थोड्याच वेळांत त्या अंधकारांतच नदीच्या वालुकामय तीरावर येऊन पांचल्या. जवळच नदीच्या पात्रांत एक नौका नांगरली असून तिच्यांत एक मंद दिवा पेटत होता.

आपल्या धनिणीचा हात धरून मरजीना मृदु स्वरांत पुटपुटली “बिबिसाहेब ! अजूनही विचार करावयाला जागा आहे. आपण दोघीही स्त्रिया-त्यांतून आपलं रक्षण करायला आपण कुणाही रक्षकाला बरोबर घेतला नाही. पहा-अजून नीट विचार करा-परत फिरायला अजून आपणाला वेळ आहे. आपलं हें अप्सरेप्रमाणं सौंदर्यच रस्त्यांत आपलं शत्रु होईल, या गोष्टीचा आपण विचार केला आहे का बिबिसाहेब ! ”

“होय-या गोष्टीचा मी नीट विचार केला आहे-अन् त्याचा उपायही मी तयार करून ठेविला आहे. दिवसा रस्त्यांतून प्रवास करावयाचा नाही, रात्रीं करावयाचा असं मी ठरविलं आहे; अन् त्यांतूनही जर काहीं मजवर संकट आलं तर बरोबर मीं जालीम विष घेऊन ठेविलं आहे. आतां तरी तुझं भय गेलं कीं नाही मरजीना ? ”

मरजीना कांहींच बोलली नाही.

अश्रुपूर्ण नयनांनीं आपल्या चिरप्रिय निवासस्थानाकडे सतृष्ण दृष्टिपात करून त्या सुंदरीनें आपल्या गहाचा जन्माचा निरोप घेतला. एक हृदयभेदी दीर्घ निःश्वास टाकून ती ह्मणाली “ चल मरजीना ! आपणाला गेलं हें पाहिजेच. पाण्यांतून जाऊन आपण नौकेंत वसुं या-माक्षा हात धर ये. ”

प्रकरण दुसरें.

—:~:—

‘ भविष्य खरं झालं ! ’

मरजीनाचा हात धरून ती सुंदरी किनाऱ्यापासून थोड्याच अंतरावर नांगरून ठेविलेल्या नौकेकडे निघाली. गुडघाभर पाण्यांतून त्यांना थोडेंसे अंतर तोडायचाचें होतें. तें तोडित तोडित त्या नौकेपासून पांच चार हातांवर येऊन ठेपल्या. मरजीनाच्या यजमानिणीनें फिरून एकदां मागे पाहून एक दीर्घ निःश्वास टाकला. तिच्या डोळ्यांतून खळकन् एक दोन अश्रुबिंदुहि आले. वरच्या अनंत तारकामंडित नील नभोमंडलाकडे तिनें एकवार सजल नय-

नांनां पाहिलें व हात जोडून अस्फुट वाणीनें कांहीं पुटपुटून ती नौकेंकडे निघाली.

ती एक पाऊल पुढें सरते तों दोघेजण-सगळी सैनिक नौकेंतून उतरून त्यांच्या समोर उभे राहिले ! दोघांच्याही हातांत नुकत्याच पेटविलेल्या मशाली होत्या. मशालींच्या क्षीण प्रकाशांत त्या दोघी युवतींना निरखून ते दोघेहि सैनिक एकदम ओरडले " दिल्लीश्वराचा जयजयकार असो ! वेगमसाहेवांचा जय असो ! "

" दिल्लीश्वराचा जय असो ! वेगमसाहेवांचा जय असो ! "

दिल्लीश्वर ! वेगम ! आहे काय प्रकरण हें ? दिल्लीश्वराचा येथें काय संबंध ? आणि ही वेगम तरी कोण ? दामोदराच्या तीरावरील चिखलानें भरलेले आणि प्रथम स्तंभित होऊन गेलेले त्या सुंदरीचे चरण हा अनपेक्षित प्रकार पाहून आणि त्याहिपेक्षा हे अनपेक्षित शब्द ऐकून भीतीनें आणि विस्मयानें एकदम मागें सरले ! दोन पावलें मागें सरून सुंदरी मेहेरउन्निसानें त्या दोघां सैनिकांकडे एकवार कठोर दृष्टिनिक्षेप केला. शल्यानं स्वच्छदानें जाणाऱ्या पथिकाला त्याच्या अगदीं पायाशींच एखादा लांबलचक आणि प्रचंड कृष्णसर्प दिसला असतां तो जसा चमकून जातो, त्याप्रमाणेंच त्या सैनिकांच्या दर्शनानें मेहेरउन्निसा चमकली ! विस्मयानें आणि भीतीनें तिचें हृदय धडधडूं लागलें !

परंतु मेहेरउन्निसा ही सामान्य स्त्री नव्हती. ती फार धोरणी आणि प्रसंगावधानी होती. संकट प्रसंगीं तिला दुष्पट धैर्य चढत असे ! तत्क्षणीं सर्व खरा प्रकार तिनें तेव्हांच ताडला. आपणाला आगऱ्याला

झनानखान्यांत घेऊन जाण्याकरतां खुद्द बादशहानें थोडेंसें सैन्य पाठविलें असावें आणि त्या बादशाही सैन्यापैकींच हे सैनिक असावे, हें मेहेरजानच्या ताबडतोब लक्ष्यांत आलें. बादशहाचे लोक वर्धमानला अत्याकाशांतच येऊन पांचतील ही बातमी मेहेरजानला अगोदरच लागली होती आणि ते येऊन पांचण्यापूर्वीच आपण येथून 'यः पलायते' करावें, असा हेतु धरूनच ती आज अशा भयाण मध्यरात्री आपल्या वाड्याबाहेर पडली हांता. परंतु मनुष्य चिंतितो एक आणि ईश्वर करतो भलतेंच ! असाच प्रकार या ठिकाणीही झाला ! मेहेरउन्निसाचा हेतु सिद्धास गेला नाहीं. तिनें वर्धमान सोडण्यापूर्वीच बादशहाचे लोक तेथें येऊन पांचले हाते !

त्या दोन युवतींचा पथराध करणाऱ्या दोघां सैनिकांपैकीं एकजण वद्ध हाता. त्याचे केश पिकून पांढरे सफत झाल होते. तरा त्याच्या तोंडावर वीरश्रीचें तेज विराजमान झालें होतें. केशांच्या पक्वोशिवाय त्या सैनिकांत वृद्धपणाचीं इतर चिन्हे फारशीं दृग्गोचर होत नव्हता त्याची मुद्रा सतेज, परंतु सौम्य दिसत होती. दुसरा सैनिक अगदींच तरुण हाता.

त्या वृद्ध सैनिकाकडे तुच्छतेनें पहात कठोर स्वरांनं मेहेरजान ह्मणाली " तुम्ही दोघे अहां ? एवढ्या रात्री आम्हा अबलांना दरडावणारे शूर पुरुष तुम्ही अहां तरी कोण ? अन् आमच्या नौकेंत तुम्ही कां ? "

दोघां सैनिकांच्या हातांतील टेंभे यावेळां चांगले जळत होते. त्यांचा चंचल प्रकाश त्या अर्निध सुंदरीच्या सुंदर मुखकमलावर अस्थिरपणें पडला होता. त्या

प्रकाशांत मेहेरजानचा उद्धत, पण अभिराम श्रीवाभग पाहून आणि तिचे ते तेजोमय शब्द ऐकून त्या तरुण सैनिकांच्या हृदयांत कांहीं विलक्षणच खळखळ मुरु झाली ! परंतु वृद्ध सैनिकावर मेहेरजानच्या त्या कठोर शब्दांचा कांहींसुद्धा परिणाम झाल्याचें दिसलें नाहीं ! तो दृढतेनें, परंतु नम्र स्वरानें ह्मणला “ आह्मी दिल्लीश्वराचे सेनापति आहों. आह्मीच आपली नौका आमच्या ताब्यांत घेतली. वेगमसाहेबांनां या दासांच्या कसुरीची माफी करावी. आह्मी किती झालों तरी दिल्लीश्वराचे नोकर, प्रभूचा हुकूम इमानें इतवारानें पाळणें हेंच आमचे परम कर्तव्य होय. ह्मणून वेगमसाहेबांना आमची विनंति आहे, कीं, त्यांनीं या दासांवर कोप करूं नये. ”

“ परंतु आमची नौका आपल्या ताब्यांत ध्यायचें तुझाला कारण काय ? कुणाच्या हुकुमानें तुम्ही हें केलें ? ”

“ दिल्लीश्वराच्या ! ”

मेहेरजान तिरस्कारपूर्वक हंसत ह्मणाली “ ठीक ठीक ! तुमचा दिल्लीश्वर तरी मोठा विलक्षणच प्राणी दिसतो आहे ! एखादी निःसहाय अनाथ अवला पाहून तिला त्रास द्यायला त्यानें आपले नोकर पाठवोवत, हें त्याला योग्य दिसतें का ? सभ्य गृहस्थांच्या अंतःपुरांत ढवळाढवळ करायचें त्याला काय कारण ? अन् तुम्ही तरी मला बरेच दिसतां ! बादशहाच नांव सांगून वाटेल तो गोंधळ घालायला अन् गरीब निःसहाय स्त्रियांना त्रास द्यायला तुझाला लाज नाहीं वाटत ? आमची नौका आपल्या ताब्यांत ध्यायला तुम्हांला कांहीं जरूर नव्हती ! ”

सुंदरीनें दर्शविलेला तिरस्कार फारच तीव्र होता ! मेहेरजानसारख्या अप्रतिम लावण्यशालिनी अस्मरेचा तिरस्कार सहन करावयालाहि निषड्या छातीचाच मनुष्य लागत असतो. रहमतखां—दिल्लीश्वराचा वृद्ध सेनापति—त्या प्रसंगीं तेंथें होता, म्हणूनच कांहीं तरी बरें होतें ! नाहीं तर दुसऱ्या एखाद्या लेच्यापेच्या माणवकाची मेहेरजानच्या विषयुक्त तीव्र कटाक्षांपुढें आणि तीव्र तिरस्कारापुढें गाळणच उडून गेली असती !

वृद्ध रहमतखां दृढतेनें आणि निश्चल दृष्टीनें मेहेरजानकडे पहात तसाच उभा होता. रहमतकडे आपल्या भेदक नजरेनें पाहून किंचित् क्रोधानें मेहेर ह्मणाली “ आपला हा वीरोचित पोषाक पाहून अन् आपली ही लखलखणारी शस्त्रं बघून आपण दिल्लीपतीच्या सेनापतींपैकीं अगदीं उच्च दर्जाचे सेनापति असाल अशी माझी कल्पना होते. ”

रहमत हात जोडून ह्मणाला “ वेगमसाहेबांचा तर्क चुकला नाहीं. शहानशाहांचा मी प्रमुख सेनापति आहे. ”

पुनः एक विपारी तीव्र कटाक्ष ! मेहेरजाननें किंचित् दराडवणीच्या स्वरानें पुनः रहमतला विचारिलें “ तर मग एखाद्या भिऱ्या चोराप्रमाणं माझ्या अंतःपुरांत आपण कां शिरलंत ? ”

“ दिल्लीश्वराच्या आज्ञेनें ! ”

“ बद्बखतू-वे-आदब ! तुम्ही दिल्लीपतीचे प्रमुख सेनापति असून काय भलतंच बोलतां हें ? तुझाला हृदयच नाहीं का ? दिल्लीश्वराचा हुकूम झाला ह्मणून काय झालं ? असला दुष्ट आणि धडधडीत अन्यायाचा

हुकूम पाळायला तुझाला लजा कशी नाही वाटली ! धिक्कार असो तुझाला अन् तुमच्या या पांढऱ्या केशांना ! ”

सेनापति रहमतखां मेहेरजानचे हे तिरस्काराचे शब्द ऐकून अत्यंत खिन्न झाला तो हात जोडून स्थिर भावाने हणाला आपण जे जे कांहीं बोलाल ते मला मुकाट्याने सहन केलेंच पाहिजे. प्रभूला उलटून बोलणें किंवा त्याची यत्किंचित्ही वेअदवी करणें हे सेवकाचें कर्तव्यच नव्हे ! त्रिविसाहेव ! दासाच्या अपराधाची माफी असावी. मी दिल्लीश्वराच्या आज्ञेनें इकडे आलों, रात आपणाला माझा खरोखरच अपराध वाटतो का ? वाटत असेल, तर वाटेल ती शिक्षा आपण मला फर्मावावी—ती आनंदानें भोगण्यास मी तयार आहे ! ”

मेहेरजानला रहमतखांच्या या युक्तिवादाची सत्यता पटली नाही असें नाही, परंतु यावेळीं माघार घेणें बरें नाही असा मनांत विचार करून ती कठोर स्वरांनें त्या वृद्ध सेनापतीला हणते “ धन्याचा आणि त्यांतून प्रत्यक्ष दिल्लीच्या बादशहाची आज्ञा झाली हणून काय झालें ? तिची पात्रता अपात्रता याचा विचार देखील सेवकाने करायला नको का ? न्यायान्याय बुद्धीला सेवकाने फांटाच दिला पाहिजे असं कोणाही मुन्न मनुष्य हणणार नाही. अन् तुझी तरी मला खरं खरं सांगा—तुमचे केश पक्क झाले आहेत. हा विचार मनांत आणून तरी मला खरं सांगा—खुद्द बादशहाने तरी तुझाला एखाद्या चोराप्रमाणं माझ्या अंतःपुरांत हलूच प्रवेश करायचा हुकूम दिला होता का ? तुझाला माहित आहे का सेनापति साहेब ? या नगरांत खां साहे-

बांचे शेंकडों सैनिक अन् पाहारेकरी या वेळीं निद्रित आहेत माझ्या आरोळीचा एक शब्द त्यांनीं ऐकला तर ते आपल्या शरीराचे तिळा एवढे तुकडे तुकडे करून टाकतील हें आपल्या पक्कं लक्षांत अर्ख्हा ! ”

वृद्ध रहमतखां दृढतेनें तसाच उभा होता. मेहेरजानच्या भय प्रदर्शनाचा त्या धीरावर कांहीं सुद्धां परिणाम झाला नाही. तो दृढ स्वरांनें परंतु अत्यंत नम्रपणानें मेहेरजानला हणाला “ वेगमसाहेब ! आपल्या धमक्यानें मला कांहीं सुद्धां भीति वाटली नाही. आम्ही धीर आहों—मरण्यासाठींच आमचा जन्म आहे—मरणाची आह्वांला मुळींच भीति वाटत नाही. त्रिविसाहेव ! या घनदाट अमराईत आमचे पांचशें शूर शिपाई सुखानें निद्रा घेत पडले आहेत—माझ्या या तुतारीच्या आवाजाबरोबर ते सारे एकदम येथे धांवून येतील; ही गोष्ट आपणाला टाऊक नसल्यामुळेंच आपण ही मला धमकी दिली असावी असें मला वाटतें. आणि दिल्लीश्वराच्या कार्य लवासाठीं या पिकलें पान झालेल्या रहमतखांचे तुकडे झाले हणून काय झालें ? प्रभूच्या कार्यसाधनासाठीं आपला उपयोग झाला असं समजून माझ्या या शरिराचा प्रत्येक तुकडा आपल्या शत्रूचें हितचिंतनच करील, अशी माझी खात्री आहे. मी मरण पावलों, तर दुसरा कोणी तरी सेनापति नेमून शेर साहेबांच्या सैनिकांचा माझे शूर शिपाई पक्का सूड घेतल, हें आपण खास समजावें ! ”

दिल्लीपतीच्या वयोवृद्ध सेनापतीच्या भाषणाच्या प्रत्येक शब्दाबरोबर मेहेरजानच्या उन्निसाच्या हृदयाचा थरकाप होज लागला ! परंतु त्या साहसी रमणीनें आपल्या मुखा-

वर भीतीचें लवमात्रहि चिन्ह प्रगट केलें नाहीं ! भेहेर उन्निसासारख्या शूर स्त्रियेला असलें संकट ह्मणजे कःपदार्थ होता ! कांहीं वेळ शांत चित्तानें विचार केल्यावर सभोंवतालची सर्व परिस्थिति त्या रमणीच्या चांगली ध्यानांत आली. याप्रसंगीं काय केलें पाहिजे, याबद्दलचा विचार तिनें आपल्या मनाशीं चालविला.

कांहीं वेळानें रहमतखांकडे स्थिर दृष्टीनें पहात भेहेरजाननें विचारलें “ आपलें नांव काय सेनापतिसाहेव ? ”

“ या बंधाला रहमतखां ह्मणतात. ”

“ आपणच दिल्लीश्वराचे मुख्य सेनापति अहां वाटते ? ”

“ होय बेगमसाहेव ! मीच मुख्य सेनापतीच्या जागेवर आहे. ”

भेहेरजान इतका वेळ कांहीं विचार करित होती. रहमतखांला कांहीं एक प्रश्न विचारण्याचें धाडस तिच्यानें होत नव्हतें. कांहीं वेळानें तिनें रहमतखांला कोमल स्वरानें विचारिलें—“ रहमतखां ! दिल्लीश्वराचा आपणाला काय हुकूम आहे ? मला बंदिवान् करून आगऱ्याला न्यायची बादशहांनीं आपणाला आज्ञा केली आहे का ? ”

रहमतखां धाईनें ह्मणाला “ छे छे छे ! हें कधीं तरी संभवनीय होईल का ? बेगम साहेबांनीं असें भलतेंच कांहीं मनांत आणूं नये. शहानशहांनीं एखाद्या साम्राज्ञीला शो-भेल अशाच थाटानें व सन्मानानें आपणाला आगऱ्यास घेऊन यावयाचा मला हुकूम केला आहे. मजबरोवरचें सम्राटाचें सैन्य आपणाला बंदिवान् करावयाकरितां आल्ल नसून साम्राज्ञी ह्मणून आपणाला दिल्लीच्या तखतावर बसविण्याकरितां आलें

आहे. आमच्या प्रभुविपयीं विविषाहेबांनीं आपला असा भलताच गैरसमज करून घेऊं नये. ”

“ तर मग तुम्ही आमच्या या नगराला वेढा कां दिला आहे ? ”

रहमतखां हात जोडून नम्रपणें ह्मणाला “ आमचा खरोखर त्यांत कांहीं अपराध नाहीं. येथून एक दोन मुक्कामांच्या अंतरावर असतां आमच्या हेरांकडून आह्मांला अशी बातमी कळली कीं, विविषाहेव वर्धमान सोडून आजच कोठेंतरी बाहेर जाणार आहेत. आम्ही मजल दरमजल सारखी दौड करीत आजच येथें येऊन पोचलों. खुदा-तालीची आमच्यावर मोठी कृपा ह्मणूनच आपण आज आमच्या दृष्टीस पडलां. आम्हीं येथें येऊन पोचण्यापूर्वीच जर वर्धमान सोडून आपल्या बेताप्रमाणें आपण दुसऱ्या कोठें निघून गेलां असतां, तर मग आमची धडगत नव्हती. शहानशहांनीं आमचें डोकेंच मारलें असतें ! ”

भेहेरउन्निसाचें रहमतखांच्या भाषणाकडे फारसें लक्ष नव्हतें. ती स्थिर चित्तानें मनांतल्या मनांत बराच वेळ कांहीं विचार करीत होती. कांहीं वेळानें किंचित् रिमत करून त्या वृद्ध सेनापतीला उद्देशून ती ह्मणाली “ रहमतखां ! जरा इकडे चला, मला तुमच्याशीं कांहीं बोलायचें आहे. ”

“ जशी बेगम साहेबांची आज्ञा ! ”

भेहेरजान पुढें निघाली. रहमतखां कांहीं न बोलतां तिच्या मागोमाग निघाला. नौ-केपासून बऱ्याच अंतरावर भेहेरउन्निसा उभी राहिली. तिच्या शेजारीं कांहीं अंतरावर रहमतखां नम्रपणें उभा राहिला.

कांहीं दृढनिश्चय करून भेहेरजाननें बोलावयास प्रारंभ केला—“ रहमतखां ! ”

“ सेवेला दास तयार आहे. वेगम साहेबांनी बंधाला हुकूम करावा. ”

“ मी जर तुमच्याबरोबर आले नाही तर !—”

“ तर मग आमचा इलाज नाही. आहोती या नगराला वेढा घालून राहू. कोणालाही नगराच्या बाहेर जाऊ देणार नाही. सर्व हकिकतीचा खलिता लिहून शहानशाहांकडे आगऱ्यास रवाना करू आणि त्यांच्याकडून जसे हुकूम आहोता येतील तसे आहोती पुढे करू. त्याशिवाय आहोता गत्यंतरच नाही. थोड्याच दिवसांनी साम्राज्यपदावर ज्या आरूढ होणार त्यांच्या मर्जाविरुद्ध आहोता काहीसुद्धा करतां कामा नये ! ”

मेहेरउन्निसाच्या या डावाचा फारसा उपयोग झाला नाही. वृद्ध रहमतखांचे केश उगीच पांढरे झालेले नाहीत असे तिच्या प्रत्ययास आले तरीही मेहेरजानचा धीर खचला नाही ! रहमतखांवर दुसरा डाव टाकण्याचा तिनै निश्चय केला. ती हंसत हंसत रहमतखांला हणाली “ सेनापतीसाहेब ! दिल्लीश्वराच्या प्रमुख सेनापतीच्या जागी आहां ना ? ”

“ होय, वेगमसाहेब ! आपणाला हें मी पूर्वीच सांगितलें आहे. ”

“ आपण किती हजारी अहां ? ”

“ वीस हजारी वेगमसाहेब ! ”

चतुर रहमतखांपुढे आपली डाळ शिजत नाही, अशी मेहेरजानची खात्री झाली. पुनः तिनै त्या वृद्ध सेनापतीला प्रश्न केला “ आपणाला बादशहाकडून तनखा किती मिळतो, सेनापतीसाहेब ? ”

“ बाराशें दिनार, विविसाहेब ! ”

“ काय ? आपणासारख्या मुख्य सेनापतीला बाराशें दिनारच तनखा ? मला नाही हें खरं वाटत, रहमतखांसाहेब ! ”

“ या रहमतखांच्या मुखांतून आजपर्यंत एकहि असत्य भाषण निघालेलें नाही ! या पक्क केशांवर देखील आपला भरंवसा बसू नये, हें माझे दुर्दैव होय असेंच मी समजतां. ”

रहमतखांकडे आपल्या तीक्ष्ण नजरेने पहात मेहेरउन्निसा त्याला गंभीरपणाने हणाली “ माझे एक गोष्ट आपण ऐकाल रहमतखांसाहेब ? मी तुहाला दहा हजार असरफी देत्ये;—”

“ काहीं बक्षिसाशिवाय देखील हा वंदा वेगमसाहेबांचे हुकूम पाळायला तयार आहे. प्रभूचा संतोष हेंच सेवकाला मोठें बक्षीस होय. ”

“ आपण माझ्या मनातील भाव नीट समजलां नाही असं दिसतं. मी आपणाला दहा हजार असरफी देत्ये;—माझे बहुमुल्य हिऱ्यामाणकांचें अन् मोत्यांचे दागिने आहेत तेवढे आपणाला देत्ये—एवढी विशाल संपत्ति मिळाल्यावर बादशहाची नोकरी करण्याचें आपणाला कारण नाही. एखाद्या अमीरासारखें आपणाला ऐश्वर्यान आयुष्य काढतां येईल—माझे सारी दौलत मी आपणाला देत्ये परंतु मला आपण सोडून द्या सेनापति साहेब ! ”

त्या सुरसुंदरीची ही करुणावाणीने केलेली प्रार्थना ऐकून वृद्ध रहमतखांचें हृदय द्रवलें. त्याच्या डोळ्यांला झटकन् पाणी आलें. मेहेरजानकडे पाठ करून त्याने अश्रुविंदु हळूच पुसून काढले. रहमतखांचा व्यवसाय जरी युद्धाचा होता,

तरी त्याचें हृदय पुष्पाहूनही कोमल होतें. त्यानें अश्रुविंदु पुसले, तें धूर्त मेहेरजानच्या लक्ष्यांत आलें कीं नाहीं, कोण जाणे ?

“ आपण बोलत कां नाहीं, खांसाहेब ? ”

रमणीचा अभिप्राय रहमतखाला केव्हांच कळला होता. मेहेरजानच्या तीक्ष्ण बुद्धीचें त्याला कौतुक वाटलें. तो हात जोडून ह्मणाला “ आपला अभिप्राय माझ्या लक्ष्यांत आला. परंतु मी सर्वस्वी पराधीन आहे. शहान-शहानां मी कोणत्या तोंडानें भेट्टे आणि त्यांना काय सांगूं ? ”

मेहेरजानच्या करपलेल्या आशावृक्षाला किंचित् पालवी फुटूं लागली. ती उत्सुकतेनें ह्मणाली “ आणखीं काय सांगायचें आहे त्याला ? त्याला सांगा, कीं, आज्ञे-प्रमाणें मेहेरउन्निसाला आही धरली. साम्राज्ञीपदाला योग्य अशा सन्मानानें आही तिला आगऱ्याकडे आणित असतां तीन विष खाऊन प्राण त्याग केला आही पुकळ यत्न केले. परंतु दुर्दैवानें आमचे प्रयत्न सिद्धीस गेले नाहींत. दामोदराच्या तीरी तिचे योग्य मानमरात-वानें दफन करून आही आगऱ्याला निघून आलों ! ”

मेहेर जानची ही युक्ति ऐकून रहमतखां हसला व मेहेरजानला ह्मणाला “ मा-साहेब ! आपल्या भोळपणाचें मला हसूं हि येतें आणि आपल्या बुद्धीचें मला कौतुकहि वाटतें. आपण दिल्लीश्वराला ओळखीत नाहीं ह्मणून अशी भोळसर पणाची युक्ति आपण मला सुचविली. या गोष्टीवर बाद-शहाचा कधीहि विश्वास बसावयाचा नाहीं ! सर्व भरतखंडाच्या साम्राज्याचीं सुत्रें ज्याच्या हातीं वागत आहेत, तो अशा गोष्टींनीं

फसेल असं आपणाला वाटतें काय ? आप-णाला घेतल्याशिवाय जर मी आगऱ्याला गेलों तर मुकेनें कावलेल्या कुऱ्याकडून शहानशहा मला फाडफाडून खाववितील ! त्याचप्रमाणें आपणाला दुसरीहि एक गोष्ट सांगितली पाहिजे—ती गोष्ट आपण नेहमीं ध्यानांत ठेवावी. दिल्लीश्वराचे सेनापति आपल्या प्रभूशीं निमकहराम होण्यास अद्याप शिकले नाहींत. आपणाला जर मला सोडा-वयाचेंच असेल, तर वीराप्रमाणें—सेनापती प्रमाणें—मी आपली मुक्तता करीन. आपणा-करितां मी प्राणहि देईन. परंतु प्रभूशीं असा दगलयाज होणार नाहीं. शहानशहाना खरी हकीगत कळविल्याशिवाय मला आपली मुक्तता करतां येणार नाहीं.

मेहेरजान चमकली ! आपला अंदाज चुकला, आपल्या सर्व युक्त्या फसल्या, अशी तिची पक्की खात्री झाली. तिचें हृदय धडधडूं लागलें—निराशेनें तिचा कंठ अगदीं सुकून गेला. आपले सर्व प्रयत्न तर विफल झालेच आहेत, तेव्हां शेवटचा रामबाण उपाय करून पहावा, असा विचार करून मेहेरउन्निसा रहमतखाला ह्मणाली “ असेल ! आपण ह्मणतां तसं असण्याचा बराच संभव आहे. शहानशहांच्या तुमच्या सांगण्यावर कदाचिन् नाहीं विश्वास बसणार. परंतु माझ्या बोलण्यावर तरी त्याचा विश्वास बसेल कीं नाहीं ! दिल्ली-श्वरासमोर उभी राहिल्यावर मी त्यांना सांगेन—जहांपनाह ! आपले सेनापति फारच विश्वासू यांत शंका नाहीं ! आपल्या विश्वासू सेनापतींनीं रस्त्यांत माझी इज्जत नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला—मी ह्मणूनच आपली लजा रक्षण केली ! सेनापति साहेब ! आपण मग काय कराल ? ”

वृद्ध रहमतखाचें मुख सुकून गेलें !
 ‘ अगाध स्त्रीचरित्रा ’ च्या या मासल्यानें तो थकूच होऊन गेला ! परंतु दिल्लीपतीच्या सेनानायकाचें काम करूनच रहमतखांचें केंस पिकले होते. मेहेरजानच्या याहि जाळ्यांत तो धूर्त ह्यातारा सांपडला नाहीं. दृढ स्वरांनें तो मेहेरजानला ह्णाला “ वेगमसाहेव ! या असत्यपूर्ण जगांत सत्यनिष्ठ, नीतिमार्गानें चालणाऱ्या मनुष्यावर असेच प्रसंग येत असतात. आपल्या बोलण्यावर शहानशाहांचा विश्वास बसल्याखेरीज रहाणार नाहीं. आपणासारख्या थोर राज्ञीच्या बोलण्यावर या जगांत कोण विश्वास ठेवणार नाहीं ? शहानशाहा तत्क्षणीं मला प्राणदंडाचा हुकूम करतील. परंतु मी मरणाची क्षणोक्षणीं अपेक्षाच करीत असतो. आपण जाणून वुजून मिथ्या कथा सांगून माझ्या या पक्क केशाला भयंकर कलंक लाविल्यावर मग या जगांत जगून तरी काय करावयाचें आहे ? आपल्यासारख्या थोर वेगमसाहेवांच्या संतोषासाठीं मरावयास हा रहमतखां नेहमीं एका पायावर तयार आहे. परंतु या अलम दुनियेच्या बादशाहाचाही बादशाहा आहे. त्याच्या दरबारांत लहान थोर, राव रंक सर्व सारखेच. तो तरी माझा खास न्याय करील ! ”

झालें ! मेहेरजानचे सर्व उपाय हरले ! मैत्री, भय, करुणा—कोणताही उपाय त्या वृद्ध धूर्ताजवळ टिकला नाहीं ! वृद्ध रहमतखांजवळ तीक्ष्ण बुद्धीच्या मेहेरउन्निसाचा पूर्ण पराभव झाला ! हाय ! आतां एकहि, उपाय राहिला नाहीं. पुढें काय होणार याची मेहेरजानला कल्पनाही होईना !

बराच वेळ विचार करून मेहेरउन्निसा प्रभुत्व सूचक अशा दृढ स्वरांनें ह्णाली

“ सेनापतिसाहेव ! आपण मला अटक करणार कोण ? आपण दिल्लीपतीचे मुख्य सेनापति असाल; परंतु आपणाला बादशाहाचा हुकूम आहे, त्याला प्रमाण काय ? तसच, शहानशाहांच्या झनान्यांत हजर होण्याविषयी त्यांचा मला खलिता कुठं आहे ? एखादा सामान्य खेडवळ सुद्धां लेखी खलित्याशिवाय बादशाहाच्या दरबारां हजर होत नाहीं. मग मी तर बादशाहाची अर्धांगी—भारत सम्राटाची साम्राज्ञी होण्यासाठीं जाणार—शहानशाहानीं मला उद्देशून अवश्य खलिता लिहिला असला पाहिजे. रहमतखां साहेव ! आहे का तो खलिता आपणापार्शीं ? असल्यास हजर करा. नाहो तर तुमची अटक मी साफ मानित नाहीं. दिल्लीपतीच्या नांवानें आपण मला फसवायलाच आला आहां असंच मी समजेन ! ”

बुद्धिमती मेहेरजानचा विजय होणार, असें या वेळीं चिन्ह दिसूं लागलें. तिचें हें उद्दाम भाषण ऐकून रहमतखां इतबुद्ध होऊन गेला. त्याच्या मुखमंडलावर चित्तेच्या रेपा विराजमान झाल्या. खरोखर गोष्ट अशी होती, कीं, जहांगीर बादशाहानें मेहेरउन्निसाच्या नांवानें मुळांच खलिता दिलेला नव्हता. तसा खलिता लिहिण्याचें जहांगीरला उघडपणें साहसच झालें नाहीं.

आतां काय करणार ? वेळ तर आणीबाणीची होती. पुढें जी बादशाहाची अर्धांगी आणि अखिल भारतभूमीची साम्राज्ञी होणार तिच्या उघडपणें विरुद्ध जाणें रहमतखांला साध्य नव्हतें. वरें मेहेरजानला आगऱ्याला घेऊन न जावें तर तिच्या रूपानें अगदीं पागल होऊन गेलेल्या जहांगीरानें त्याला खास प्राणदंडाची शिक्षा दिली असती. मेहेरजानला आगऱ्याला न्यावयाचें काम अति-

शय विकट हणून तर जहांगीरानें रहमतखां सारख्या चतुर व अनुभवी सेनापतीची या कामावर नेमणक केली होती. या मोहिमेवर आपणाला खास यश मिळेल, अशी या वेळपर्यंत त्या वृद्ध सेनापतीला आशा होती—परंतु मेहेरजानच्या या युक्तीनें त्याजवर मोठा प्रसंग गुदरला ! वादशहाचा खलिता खुद्द रहमतखांच्या नांवांनं लिहिला होता. “ शेर अफगाणाच्या विधवा स्त्रीला मोठ्या सन्मानानें आगऱ्याला घेऊन यावें” एवढाच मजकूर त्या खलित्यांत होता. खलिता मेहेरजानला कसा दाखवावा याचा रहमतखांला मोठा विचार पडला.

शेवटीं तोच खलिता मेहेरजानला दाखवावा असा रहमतखानें पुष्कळ विचार करून निश्चय केला. आपल्या शिरस्त्राणांतून एक लाल रंगाचा कागद काढून त्यानें तिच्या हातीं दिला त्याच्यावर वादशहाचे पंजाचें शिक्षा मोर्तव होतें.

मेहेरजाननें तो कागद आद्योपान्त शान्त चित्तानें वाचला; आणि वाचून झाल्यावर तिरस्कारानें हसून तिनें त्या कागदाचा चोळामोळा करून तो दूर भिरकावून दिला ! चंचल वायूच्या तरंगानें तो कागद दामोदराच्या तटावरील चिखलांत पडून मलिन होऊन गेला.

रहमतखांकडे एक कोपकटाक्ष फेंकून गंभीर स्वरांनं मेहेरजान हणाली “ सेनापतिसाहेब ! मी एक सामान्य स्त्री झालें हणून इतक्या सहजासहजी फसण्याइतकी मी भोळी आहे, असं का आपणाला वाटतं? तो खलिता तुमच्या नांवाचा आहे—त्याच्याशीं मला कांहीं करायचं नाहीं. तेवढ्यावरून एवढं मात्र मला समजलं कीं, खुद्द शहान-शहानांचं तुझाला या कामगिरीवर पाठ-

विलं आहे. परंतु जोपर्यंत त्यांच्या हातचा मला उद्देशून लिहिलेला खलिता आपण मला दाखविणार नाहीं, तोंपर्यंत मी येथून एक तसुभरहि हालणार नाहीं ! खुद्द दिल्लीश्वराच्या निमंत्रणाशिवाय त्यांच्या राजधानींत जाणं मला प्रशस्त दिसत नाहीं. रमतखां ! अशा खलित्याशिवाय मी आगऱ्यास कधींहि येणार नाहीं—तुझाला काय वाटेल तें करा ! ”

रहमतखां मोठ्या अडचणीत सांपडला. कांहीं तरी पोकळ सद्ब करून बेगमसाहेब वेळ काढित आहेत, हें रहमतखांच्या लक्षांत आल्याखेरीज राहिलें नाहीं. परंतु त्याचा आतां कांहींच इलाज चालण्यासारखा नव्हता. बेगमसाहेबांच्या या युक्तीवर त्याला कांहींच तोड सुचेना ! त्या तीक्ष्ण बुद्धि-शालिनी रमणीनें आपल्या या युक्तीनें यावेळीं रहमतखांचा पूर्ण पराजय केला.

रहमतखां खिन्नस्वरानें मेहेरजानला हणाला “ ठीक आहे. जशी बेगमसाहेबांची आज्ञा होईल त्याप्रमाणें व्यवस्था करावयास हा बंदा तयार आहे. आपल्या नांवांनं खलिता नसल्यामुळें येथें मजवर काय संकट आलें आहे. त्याविषयीं सविस्तर हकीगतीचें पत्र देऊन आतां रात्रीच्या रात्री आगऱ्याला शहानशहांकडे सांडणीस्वार पाठवितों. त्यांच्याकडून हुकूम येईल त्याचप्रमाणें पुढें मी व्यवस्था करीन. आपण आतां आपल्या वाड्याकडे चलावें—”

“ ठीक आहे—सेनापति साहेब ! ”

“ या अधमाधम दासाच्या कसुरीची बेगम साहेबांनीं क्षमा करावी. आपल्या अंतःपुरांत गेल्यावर जें कांहीं आपल्या दृष्टीस पडेल त्यानें बेगमसाहेबांनीं आश्चर्य चकित

होऊन जाऊं नये. आपल्या महालाभोवतीं यावेळीं स्त्रीसैनिकांचा पहारा चालू आहे ”

मेहेरउन्निसा यावर कांहीं न वेंलतां मरजीनासह आपल्या निवासस्थानाकडे परतली. दिल्लीश्वराचा वृद्ध सेनापति अतिशय चतुर आहे असे तिच्या चांगले अनुभवास आले.

अंतःपुरांत पोचल्यावर आपल्या दासीला उद्देशून खिन्नपणानें हसून मेहेरजान हणाली “ मरजीना ! अखेरीस तुझंच भविष्य खरं झाल ! ”

प्रकरण तिसरें.

सेनापति हस्तम.

आपल्या अतःपुरांत प्रवेश केल्यावर मेहेरजानच्या नजरेस तेंथें जो देखावा पडला, त्यानें तर ती हतबुद्धच होऊन गेली ! असा विलक्षण देखावा आपल्या अतःपुरांत आपल्या दृष्टीस पडेल अशी त्या विचारीची कल्पना देखील नव्हती ! आपल्या वर्णानें धुतलेल्या व निखाऱ्यासहि लाजविणाऱ्या, लालबुद आंठाच्या, आंखूड कस असलेल्या तार्तार जातीच्या पहारेकरणीचा आपल्या महालाभोवती कसून पहारा चालला आहे, असें मेहेरउन्निसाच्या दृष्टीस प ल. त्या तार्तारणीच्या हातांतील पेटलेल्या मशालींचा उजेड त्यांच्या त्या विद्रूप चेहऱ्यांवर पडून त्यांचीं भयंकर ताडे अधिकच भयंकर दिसत होती ! त्यांच्या हातांतील नागव्या तरवारी मशालींच्या प्रकाशांत लखलखत होत्या. त्या तार्तार ‘ सुंदरी ’ जरी जातीनें स्त्रिया होत्या,

तरी कठोरतादि गुणांत त्या पुरुषांनांहि हार जाण्यासारख्या नव्हत्या ! अशा राक्षसिणींना आपल्या महालाभोवतीं पहारा करतांना पाहून सुंदरी मेहेरजान भयानें आणि विस्मयानें थक्क होऊन गेली, यांत नवलकाय ?

अतःपुरांत आल्यावर मेहेरजाननें मरजीनाला निजावयास जाण्याचा हुकूम केला व ती आपणही शय्येवर पडली. तिच्या संक्षुब्ध हृदयांत नानातऱ्हेच्या विचार विकारांची तरंगमाला कल्लोळ करूं लागली. दिल्लीश्वराच्या पाशांतून सुटून जाण्यासाठीं आपण कसकसे वेत केले, मरजीनाशीं कडाक्याचा वादविवाद करून दामोदराच्या पार होण्यासाठीं आपण मरजीनाकडून ठरवून ठेविलेल्या नौकेवर जावयास कांब्याकभिन्न अंधःकारांतून वाऱ्याच्या सोसाऱ्यांतून कसे सिद्ध झालों; परं दुर्दैवान आयत्यावेळीं आपला कसा घात केला, इत्यादि विचारांची तिच्या मस्तकांत सारखी आवर्तनें होत होती. राहून राहून तिला दिल्लीश्वराच्या वृद्ध सेनापतीच्या चातुर्याचें व प्रसंगावधानाचें फार आश्चर्य वाटे ! केवळ रहमतखांच्या प्रसंगावधानानेंच आपण दिल्लीश्वराच्या अटकेंत संपडलों, अशी तिची खात्री झाली. वादशहानें आपल मन वश करून घेण्याच्या अगोदर त्याच्या चतुर सेनापतीनें आपलें शरीर गिरफदार केलें, याचा मेहेरजानला पुनः पुनः खेद वाटे ! रहमतखाला आपण नाना तऱ्हेनें राग, लोभ, भीति, दाखवून आपली मुक्तता करण्याविषयीं विनवून पाहिलें—परंतु त्या धूर्त झालाऱ्यापुढें शेवटीं, आपणाला हात टेंकवे लागले ! आपल्या विलक्षण बुद्धिमत्तेवद्दल आपण वाळगेलेली

घमेंड रहिमतखांपुढें व्यर्थ टरली याचेंहि मेहेरजानला फार दुःख होई !

त्यावेळीं तीन प्रहर रात्र होऊन गेली होती. आकाशांतील तारका समूह बराच म्खान होऊन गेला होता. रात्रीच्या प्रथमार्धांत सृष्टि कांहींशी खवळून गेली होती खरी, परंतु आतां ती बरीच शांत झाल्यासारखी दिसत होती. कांहीं प्रहरापूर्वीं सोसाट्यानें वहाणारा वायु आपलें उग्ररूप टाकून यावेळीं मंद मंद वाहू लागला होता. पहाटेच्या या शीतल वायूनें शांत होऊन संक्षुब्ध दामोदरानेंहि रात्रीचें आपलें विक्राळ स्वरूप टाकून बरीच मृदुलता धारण केली होती. आसपासच्या वनोपवनांतील रजनीगंध, नागकेशर, चमेली, पारिजातक, इत्यादि नानाविध जातींच्या वृक्ष-वल्हशांचीं पुष्पे अर्धस्फुटावस्थेंत असतांना देखील प्रभात कालाच्या शीतल मृदु वायूला आपल्या स्वर्गीय सुगंधाचा खजिना उदार अन्तःकरणानें समर्पण करीत होती. पक्षी हळूहळू जागें होऊं लागले होते. आपल्या मधुर स्वरांनें त्यांनीं जगन्निग्रंथाची स्तुति करावयास आरंभ केला होता. तरीही मेहेरउन्निसाला झोंप लागली नाहीं. या कुशीवरून त्या कुशीवर याप्रमाणें तिची सारखी तळमळ सुरू होती! मधून मधून तिला निजेचा चुटका लागे-परंतु त्यांतहि तिला रात्रीं घडलेल्या प्रकारासंबंधानें चमत्कारिक स्वप्नें पडत-त्यामुळें धसक्यानें ती मध्येंच जागी होई !

शेवटीं, एकदांची ती दीर्घ रात्र संपून उजाडलें. मेहेरजान कंटाळून आपल्या शय्येवरून उठली. रात्रीं घडलेल्या एकंदर प्रकारानें आणि निद्रेच्या अभावामुळें तिचें सुंदर मुखकसल निरंतेज होऊन गेलें होतें. सर्व प्रातःकृत्यें आटोपून पहिल्यानें तिनें

मरजीनाला हांक मारली. धनिर्णानें हांक मारल्याबरोबर ती लगवगीनें येऊन तिच्यासमेर उभा राहिली.

विचाऱ्या मरजीनालाहि चांगलीशी झोंप लागली नव्हती. पूर्वं रात्रीं घडून आलेल्या सर्व प्रकार तिला दुःस्वप्नाप्रमाणेंच वाटत होता. मेहेरउन्निसाच्या अंतःपुराभोंवतीं लखलखणाऱ्या शस्त्रांनिशीं पहारा करणाऱ्या तातारणींचीं तीं भयंकर काळीं कमीच शरीरें आणि विद्रूप चेहेरे बघून मरजीनाच्या हृदयाचा थरकांपच उडाला होता. आपल्या यजमानिणीची व आपली पुढें काय स्थिति होणार, याविषयीं चतुर मरजीनाची कांहींच कल्पना होईना! पूर्ण रात्रीं आपल्या धीनगाला वर्धमान सोडून न जाण्याबद्दल आपण जी सल्ला देत होतो ती अगदीं चुकीची होती, हें आतां मरजीनाच्या चांगलें ध्यानांत आलें. अन्तःपुरांतल्या अन्तःपुरांत बंदिवान् होऊन रहाण्यापेक्षा मेहेरउन्निसा वर्धमान सोडून अगोदरच कोठें निघून गेली असती तर फार बरें झालें असतें, असें तिला आतां वाटू लागलें.

मरजीना येतांच मेहेरजाननें तिला मृदु स्वरांनें हाक मारली “ मरजीना ! ”

मेहेरजानच्या या मृदु शब्दानें मरजीनाचा विचित्रपणा कांहींसा कमी झाला. ती हात जोडून हणाली “ काय आज्ञा आहे त्रिविसाहेव ! आपणाला काल रात्रीं झोंप तर चांगली लागली ना ? आपली तव्येतर ठीक आहे ना ? ”

“ झोंप न लागायला मला काय धाड भरली आहे ?-पण तें झोंपेचं अन् माझ्या तव्येतीचं प्रकरण तूर्त वाजूला राहूं दे ! तुला एक माझे काम केलें पाहिजे मरजीना ? ”

“ काय तें विविसाहेव ?—दासीला आज्ञा व्हावी. ”

“ बरोबर पालखी घेऊन तूं आज काटवाला जा. ”

“ मोतिविविसाहेबांकडे वाटतं? होय ना ? ”

“ होय तिच्याकडेच ”

“ पण मोतिविविसाहेव अशा या कडक पहाऱ्यांतून इथपर्यंत येणार कशा हणतं मी ? ”

“ तुला काय त्याची पंचाईत ! ती सारी व्यवस्था मजकडे लागली. काय वाटेल तें करून तूं मोतिला इकडे आणल्यावांचून मात्र राहूं नकोस ”

“ ठीक आहे विविसाहेव ! त्यांना आणायची माझ्याकडून मी शिकस्त करीन . ”

“ ह्या घे दहा असरफी ! तुझ्या वाटेच्या खर्चाला, अन् या वीस घे तुला यक्षांस हणून ”

मेहेरजानच्या हाताचें चुंबन घेऊन तिच्या आज्ञेप्रमाणें मरजीना तेथून निघून गेली.

मोतिराणी ही राजा गजपतिसिंहाची पत्नी. राजा गजपतिसिंह हा काटवाचा ठाकूर होता. अकबर बादशहाच्या उच्चतम राजनीतीनें जीं अनेक रजपूत घराणीं मोंगल साम्राज्याचां आधारस्तंभ बनलीं होती, त्या पैकीं काटवाच्या ठाकुरांचें घराणें प्रमुख होतें. त्यांतूनही राजा गजपतिसिंहाला मोंगल साम्राज्याचा अत्यंत अभिमान आणि दिह्नीश्वराचाही त्याजवर तसाच विलक्षण विश्वास होता. मोतिराणी ही मेहेरजानची अगदीं जीवश्रकंठश्च प्रिय सखी. दोर्घांचीं शरीरें दोन पण आत्मा एक अशी त्या दोर्घांत मैत्री होती. लहानपणीं त्यांचा खेह जडल्यापासून तो सारखा वृद्धि-

गत-होत होता. एकमेकींच्या सहवासांत त्यांना अनुपमसुख वाटत असे, पुढें दोर्घी मोठ्या झाल्यावर जेव्हां त्यांच्यांत सहजच अंतर पडलें, तेव्हांही त्यांचें प्रेम तिळमात्र कमी झालें नाहीं. एकमेकींचा समाचार एकमेकींना कळवित्याशिवाय त्यांचा एक पंथरवडा देखील मुना गेला नसेल ! एकमेकींकडे त्यांचें जाणेंयेणेंही वारंवार हाई. संकटप्रसंगीं तर एक दुसरीच्या घरां वायु वेगानें जावयाची ! मेहेरउन्निसावर आलेलें हें संकट मोतिविविला कळणें अत्यावश्यक होतें.

मरजीना गेल्यावर मेहेर आपल्या महालांत विमनस्कपणानें इकडे तिकडे येरझारा करूं लागली. निरनिराळ्या विचारांनीं तिच्या मस्तकांत काहूर करून सोडलें होतें. कांहीं वेळानें तिच्या मनाचा कांहीं निश्चय होऊन मेहेरजाननें महालाचा दरवाजा आंतून खडखडावला.

तत्क्षणां एक कृष्णवर्ण तार्तारीणीनें आंत येऊन अत्यंत नम्रतेनें मेहेरला कुर्निसात केला; व हात जोडून आपल्या धोंगच्या अवाजानें विचारिलें, “ वेगम साहेबांचा काय हुकूम आहे ? ”

त्या पहारेकरणीची ती कराल मूर्ति व तिचे ते अडाणी हावभाव पाहून आणि तिचा तो विलक्षण स्वर ऐकून त्या मनःस्थितीतहि मेहेरजानला हंसू कोसळल्यावांचून राहिलें नाहीं. आपल्या या दुःखांत आपलें कांहीं तरी समाधान व्हावें हणून देवानें ही विलक्षण मूर्ति पाठवून दिली आहे, असें मेहेरजानला वाटलें असावें, असें तिच्या किंचित् स्मितयुक्त चेहऱ्यावरून दिसत होतें.

किंचित् प्रभुत्वसूचक अशा स्वरानें मेहेरजान त्या तार्तारीणीला उद्देशून हणाली, “ तुला ठाऊक आहे का लंबडी:— ”

“ काय वेगमसाहेव ? ”

“ तुला एक दिवस दिल्लीत माझ्याच खिदमततीत रहावं लागेल ह्मणून ? मी कोण आहे तें तुला कदाचित ठाऊक नसेल. ”

“ मला सगळ समजलं आहे वेगमसाहेव ! आपल्या सेवेसाठीच तर आमचा जन्म आणि आमची नेमणूक आहे. ”

मेहेरजान पुनः किंचित हंसली व ह्मणाली “ तुला हें कळलं आहे, हें एका अर्थी बरंच झालं ह्मणावयाचं ! बर तर, सरदार साहेब रहमतखां सेनापतींना मी इकडे तावडतोव बोलावतं आहे, ह्मणून सांग जा पाहूं. ”

तार्तारीण नम्रभावानें ह्मणाली, “ जनाव ! सेनापतिसाहेब यावेळीं इथं नाहींत. काल रात्रोच वर्धमान सोडून ते दुसरीकडे कुठं कसल्याशा महत्वाच्या कामाला गेले आहेत. त्यांच्या हाताखालीं रुस्तमखां ह्मणून दुव्यम सेनापति आहेत, तेच आज मुख्य सेनापतींचें काम पहात आहेत. आणखी दोन तीन दिवस रहमतखां साहेबांनीं वर्धमानला परत येतां येणार नाहीं ह्मणे ! ”

सेनापति रहमतखां वर्धमानांत नाहीं हें ऐकून मेहेर उन्निसा पुनः विचारांत पडली, आपणाला दैव अनुकूल नाहीं हेंच खरें, अशी तिची खात्री झाली. काहीं वेळानें ती त्या तार्तार पहारेकरणीला ह्मणाली—“रहमतखां आजच वर्धमान सोडून बाहेर गेले हें बरं नाहीं झालं—त्यांची मला या प्रसंगीं फार जरूरी होती, बरं तर, रुस्तमखांला इकडे पाठवून दे लवकर. ”

“ जो हूकूम, वेगम साहेब ” असें ह्मणून पुनः कुर्निसात करून तार्तारीण निघून गेली.

वेगम साहेबांच्या आज्ञेची वर्दी भिळतांच सेनापति रुस्तम मेहेरजानच्या महालांत आला, व येतांक्षणाच त्यानें तिला नम्रतेनें प्रणाम केला. मेहेरकडे त्याची दृष्टि खिळून गेली !

रुस्तमखांनें यौवनाच्या समिप्रांतांत नुकताच प्रवेश केला होता. त्याच्या ओंठावर यौवनाचें चिन्ह नुकतेंच प्रगट होऊं लागलें होतें. रुस्तम रूपानें फारच देखणा पुरुष होता. त्याचा तो उंच धिप्पाड बांधा, पिंजळट गौर वर्ण, व उज्वल नयनयुगम लाल ओंठ व सुंदर मुखश्री पाहून निसर्ग-सुंदरीची त्याजवर फारच बहाल मर्जी असावी, असें कोणालाहि वाटण्यासारखें होतें.

या वेळपर्यंत मेहेरजानची अशी कल्पना होती, कां सेनापति रुस्तम देखील रहमतखांप्रमाणेंच एखादा पक्केश वृद्ध सैनिक असेल, परंतु रुस्तमची ती उद्दाम यौवनवृत्तींनीं परिपूर्ण भव्य मूर्ति पाहून मेहेरची ती कल्पना क्षणार्धांत नाहींशी झाली. रुस्तमला पाहिल्या क्षणापासून, काय असेल तें असे मेहेरउन्निसाचा त्याच्याविषयीं फारसा चांगला ग्रह झाला नाहीं हें खास ! खरें झटलें तर रुस्तमच्या गाडस चेहऱ्यांत तिरस्कार वाटण्यासारखें काहींच नव्हतें; उलट तो फारच उमदा होता. काहीं असे, त्याला पाहिल्यापासून मेहेरला त्याच्याविषयीं एका प्रकारचा तिरस्कार वाटूं लागला हें खरें ! रुस्तमसारख्या तरुण सुंदर पुरुषाशीं एकांतांत भाषण करण्याचा हा प्रसंग तिला फारच अवघड वाटूं लागला; परंतु यांत विचान्या रुस्तमकडे तरी काय दोष ! मेहेरनें आपण होऊन त्याला आपल्या महालांत बोलावून आणिलें होतें. आत काहीं इलाच

नव्हता. आल्या प्रसंग कसा तरी प्रार पाडला पाहिजे असा विचार करून, आपलें सुंदर मुखमंडल आपल्या झिरझिरित निळ्या ओढणीनें अर्धवट झांकून मेहरनें त्याला हळूच हांक मारली. “रुस्तम अल्ली—”

अहाहा ! काय गोड स्वर ! जणू काय स्वर्गातील एखाद्या परीनें आपल्या वीणेच्या अत्यंत सुस्वर तारा आपल्या मृदु अंगुळींनीं छेडल्यामुळें संगीतध्वनि उत्पन्न होत आहे ! तो मधुर संगीतध्वनि जणू काय रुस्तमच्या कर्णरंभद्वारानें त्याच्या अंतरंगाच्याही अंतरंगांत शिरून, त्याच्या पंचप्राणाला पूर्णपणें व्यापून टाकून, तेथें एकसारखा धुमत होता ! सुंदरीच्या मंडु कंठध्वनीनें विचारा रुस्तम जडमूढच होऊन गेला ! आणि एवढ्यानें कोठें संपत होतें ? त्याच्या दुर्दैवानें दुसऱ्याहि कांहीं शस्त्रांघ्रांचा त्या विचान्यावर सारखा भडिमार सुरू होता ! त्या सुंदर अंवरुंठनवस्त्राच्या आंतून दोन भयंकर धनुष्यांतून रुस्तमवर सारखा निकराचा शरवर्षाव होऊ लागला ! दिल्लीश्वराच्या वतीनें त्याच्या अनेक प्रबल शत्रूंनीं झुंजत असतां रुस्तमवर आजपर्यंत किती तरी वेळ वाणाचा वर्षाव झाला असेल—तो वीर त्या शरवर्षावानें आजपर्यंत एकदा मुद्दां गडबडला नाहीं ! परंतु या वाणांच्या प्रहारांनीं त्याचें हृदय—कोण जाणें कां तें—अत्यंत व्याकुळ होऊं लागलें ! त्या झिरझिरित अवरुंठन वस्त्रामधून अस्पष्टपणें दृग्गोचर होणारा मुखचंद्र पाहून वीर रुस्तमखांचें मस्तक कांहीं निराळ्याच वातावरणांत भ्रमण करूं लागलें ! पूर्वी रात्री दामोदराच्या बालकायम तीरावर मशालींच्या चंचल प्रकाशांत स्पष्टपणें दृष्टीस पडलेलें त्या रमणीचें अनुलनीय सौंदर्य यावेळीं दिवसाच्या ढळढळीत प्रकाशांत जणू

काय पूर्णपणें स्वर्गीय तजानें तळपत होतें ! अहाहा ! काय हें परमेश्वराचें अगाध निर्माण चातुर्य ! या पृथ्वीवरील रमणी खरोखरच का इतक्या सुंदर असू शकतात ? सेनापति रुस्तमखांच्या हृदयांत अनेक विचार तरंग येऊ लागले. त्या विचारमालिकेंत तल्लीन होऊन मेहेरजानच्या हांकेला प्रत्युत्तर द्यावयाचेंही त्या विचान्याला विलकूल भान राहिलें नाहीं !

पुनः मेहेरजाननें कोमल कंठानें हांक मारिली—“रुस्तम अल्ली !”

रुस्तम विचार मालिकेंतून खडबडून जागा झाला ! त्यानें कंठित स्वरांनें विचारलें “वेगमसाहेवांचा काय हुकूम आहे ?”

“काल रात्री दामोदराच्या तीरावर सेनापति रहमतखांबरोबर तुझीच का होतां ?”

“होय वेगमसाहेव !”

“रहमतखांसेनापतिसाहेब कुठं आहेत ?”

“काल रात्री आपणाला येथें आणल्यावर कांहीं अत्यंत जरूरीच्या कामासाठीं ते कोठें निघून गेले आहेत.”

“कुठं गेले आहेत ?”

“तें मला ठाऊक नाहीं वेगमसाहेव ! सेनापति साहेबांचे बेट आह्वांला कधींहि कळत नाहींत.”

“मग त्यांच्या जागीं आपणच आहां वाटतं ?”

“होय; परत येईपर्यंत खांसाहेवांनीं मला येथील बंदोबस्त नीट ठेवण्याचा हुकूम दिला आहे.”

रुस्तमच्या या भाषणानें मेहेरजानला तिच्या स्थितीचें स्मरण ताजें झालें. शेर अफगाणसारख्या बलाढ्य व वैभवशाली सरदाराची आपण धर्मपत्नी ! परंतु एका

सामान्य सैनिकांची, बंदिवान या नात्याने आपणाला त्याची विनवणी करण्याचा प्रसंग यावा, यापेक्षां मरण बरें असें तिला होऊन गेलें !

रुस्तमकडे भेदक दृष्टीनें पहात क्रोध-कंपित स्वरांनें मेहेर ह्मणाली “होय, तुमची मी बंदिवान आहे, हें मला चांगलें कळतें आहे ! माझे वैभव विसरून तूत तुमच्या बंदोवस्तांत मला राहिलें पाहिजे हेंहि मला ठाऊक आहे. तुमच्याच कपटानें मला ही स्थिति आली आहे समजलां ?”

विचारा रुस्तम जडमूढच होऊन गेला ! तो नम्रपणें हात जोडून मेहेरजानला ह्मणतो “वेगमसाहेबांनीं या बंधाला क्षमा करावी. आह्मी शहानशाहाच्या हुकुमानें आपणाला साम्राज्ञीपदावर आरूढ करण्याकरतां येथें आलों आहों. याचें वेगमसाहेबांना विस्मरण झालें असावें असें वाटतें. या दासाची यांत कांहीं कसूर नाही सरकार !”

“ठीक आहे, मी तुमची राज्ञी होणार आहे हें नीट ध्यानांत ठेवा. तुमच्या या कडक बंदोवस्तामुळें आह्माला फार त्रास होतो आहे. माझ्या आतेष्टांना माझी गांठ घेणं दिखील तुमच्या पहाण्यामुळें कठिण झालें आहे. बड्या घराण्यांतल्या गोषांत असणाऱ्या माझ्या मैत्रिणींनीं माझी भेट तरी कशी घ्यावी ? वर्धमान सोडून मी आतां कायमची दिल्लीला जाणार आहे. तिकडे जायच्या पूर्वीं माझ्या साऱ्या आतांना अन् मैत्रिणींना भेटलें तर पाहिजे ? आलें का तुमच्या लक्ष्यांत हें, रुस्तम अह्ली ?”

पण रुस्तमच्या हें लक्ष्यांत यावयाला त्याचें लक्ष्य जागवर होतें कोठें ? तें सुंदरी मेहेरउन्निसाच्या मनोहर स्वर्गाय

लावण्यापानांत अगदीं दंग होऊन गेलें होतें ! त्याच्या हृदयाच्या अत्यंत गुप्त अशा स्थानां त्याच्या प्राणांत, त्याच्या नेत्रयुग्मांत, मस्तकांत, जिकडे तिकडे मेहेरचें मोहक स्वरूप खिळून राहिलें होतें ! तिच्या सौंदर्यमंदिराचें पान करून रुस्तम बेहोष होऊन गेला होता—त्याचें मस्तक भडकून गेलें होतें ! त्याला जिकडे तिकडे, समस्त विश्वाच्या प्रतिकेंद्रांत, हृदयाच्या निभृतकेंद्रांत मेहेरचें निरुपम लावण्य शतगुणित होऊन भरून गेलेलें दिसत होतें. स्वर तरी किती गोड ! आपणाला तिनें हांक किती मिटास स्वरांत मारली—“रुस्तमअह्ली !” मेहेरजानच्या या हांकेनें रुस्तम जडमूढ झाला—त्याचा आत्मा स्वर्गसुखांत पोहू लागला ! त्याला इहजगताचें भानच नाहीसें झालें—केवळ त्याच्या कर्णरंज्रांत “रुस्तम अह्ली, रुस्तम अह्ली !” एवढीच मेहेरची हांक सारखी धुमत होती !”

आपल्या प्रश्नाला रुस्तमकडून कांहींच उत्तर येत नाही, असें पाहून मेहेरनें पुनः त्याला हांक मारली “रुस्तम अह्ली !”

“काय वेगमसाहेब ?”

“इतका वेळ मी तुहाला काय बोललें, तिकडे लक्ष्यच नव्हतं वाटतं ? तुमचा हा कडक पहारा मला फार त्रासदायक होतो आहे.”

मेहेरजानच्या अर्धप्रकाशित मुखकमलाकडे नजर लावून रुस्तम जड स्वरांनें अडखळत ह्मणाला, “तर मग वेगमसाहेबांनीं काय तो हुकूम द्यावा.”

“माझ्या महालाकडे येणाऱ्या पालख्या पहारेकरणींनीं न तपासतां तशाच मजकडे येऊं द्याव्या, अशी व्यवस्था तुम्ही माझ्यासाठीं करा.”

“अशक्य !—अगदीं अशक्य !”
मेहेर आश्चर्याने थकच होऊन गेली !

प्रकरण चवथें.

—:~:—

रुस्तम बंदिवान् !

आपल्या विनंतीला रुस्तमकडून नकार मिळेल असं मेहेरजानला मुळींच वाटलं नव्हतें. स्वामिभक्त रहमतखांप्रमाणें रुस्तमहि आपल्या वेताला अडथळा घालील अशी तिची कल्पनाच नव्हती ! रुस्तमखां किती झालें तरी अगदीं तरुण होता. रहमतखां इतका जगाचा विशाल अनुभव त्याला असणेंच शक्य नव्हतें. धूर्त रहमतखां जसा आपल्या प्रत्येक डावांतून पार पडला, तसा रुस्तम पडणार नाही अशी मेहेरजानची पक्की खात्री होती. आपल्या अवगुंठित मुखाकडे त्याची सारखी दृष्टी लागून राहिली आहे, आपला मुखचंद्र दृष्टीस पडण्याकरितां तो चक्रोराप्रमाणें अत्यंत उत्सुक होऊन राहिला आहे, हें त्या चतुर रमणीच्या तावडतोत्र लक्ष्यांत आल्यावांचून राहिलें नाहीं ! व या गोष्टीचा पूर्ण फायदा घेण्याचा तिनें निश्चय केला.

काहीं वेळानें मृदु स्वरांनें मेहेरजाननें रुस्तमला विचारलें, “ काय ह्मणतां सेनापति साहेब ? मजकडे येणाऱ्या पडदानशीन मानकरणींच्या पालख्या तपासल्याशिवाय आंत येऊं देण्याची तुह्मी व्यवस्था नाहीं करीत ? ”

रुस्तमची दृष्टि मेहेरच्या मुखमंडलावरून एक क्षणभरहि इकडे तिकडे हालत नव्हती.

तो कंपित कंठानें मुनः ह्मणाला, “ तशी व्यवस्था होणें विलकुल अशक्य आहे. ”

हें ऐकतांच मेहेरउन्निसानें आपल्या चेहऱ्यावरील बुरखा एकदम दूर केला ! तत्क्षणीं रुस्तम चमकून दोन पावलें मागे सरला. कृष्णमेघांच्या पटलांतून पौर्णिमेचा पूर्णचंद्र एकदम प्रगट होताच ज्या प्रमाणें जगसृष्टीवर अपूर्व तेज विलखूं लागतें, त्या प्रमाणें मेहेरजानचा मुखचंद्र अवगुंठनवस्त्रांतून एकाएकी बाहेर पडतांच तिचें अंतःपुर जणुं काय स्वर्गीय तेजानें प्रकाशमान झालें ! मात्र पौर्णिमेच्या चंद्राप्रमाणें मेहेरउन्निसाचा मुखचंद्र यावेळीं शांत व सुप्रसन्न दिसत नव्हता ! त्याच्यावर क्रोधाची किंचित् रक्तछाया पसरली होती. स्त्रीसुलभ लजा व विनय यांचा यावेळीं मेहेरनें मुद्दामच आपल्या कार्यसाधनार्थ त्याग केला होता.

रुस्तमकडे कटोर दृष्टिपात करित मेहेर क्रोधानें त्याला ह्मणाली, “ काय ? अशक्य ? खुद्द दिल्लीपतीचा तुह्मांला असा हुकूम आहे वाटतें ? माझ्या अंतःपुरावर कडक पहारा ठेवून मजकडे येणाऱ्या माझ्या आतेघांना अन् माझ्या मैत्रिणीला तुह्मी अडथळा करावा, अशी का दिल्लीच्या बादशहाची तुह्मांला आज्ञा आहे. ?”

रुस्तम अडखळत ह्मणाला, “ नाहीं वेग-मसाहेब ! शहानशहानां असा हुकूम आह्मांला दिलेला नाहीं. थोड्याच अवधीत दिल्लीच्या उच्च राजपदावर विराजमान होणाऱ्या साम्राज्यीला लवमात्रहि त्रास पोचूं नये, अशीच त्यांची इच्छा असणार. ”

“ तर मग तुमचाच का हा हुकूम ”

“ होय वेगमसाहेब ! ”

“ असा हुकूम तुह्मी कां करतां ? ”

“ दासाच्या कसुरीचीं। माफी असावी, वेगमसाहेब ! आम्हाला आमचें कर्तव्य चोखरीतीनें बजावलेंच पाहिजे. सेनापति रहमतखां येथून जातांना आपल्या अंतःपुरावर कडक पहारा करण्याविषयी मला बजावून गेले आहेत, आणि त्यांचा हुकूम हणजे प्रत्यक्ष दिल्लीश्वराचाच हुकूम आम्हाला वाटतो ! ”

स्तम एवढें कसें तरी अडखळत अडखळत बोलला. पुढें त्याला काहीं बोलतांच येईना. मेहेरजानच्या अतुल रूपराशीकडे तो अचल दृष्टीनें सारखा पहात उभा राहिला होता. त्याच्या हृदयांत काहीं विलक्षणच विकार कळोले करू लागले. त्याच्या शरीराच्या प्रतिशिरेंत जणु काय विद्युत्प्रगाचे झटके वसू लागले. एका मेहेरउन्निसाच्या स्वर्गीय सौंदर्यानें रस्तम अगदींच पागल वचून गेला ! या प्रचंड विश्वाच्या अगुरेणूंत त्याला त्या मनोमोहिनीचें दिव्य मुखमंडलच दिसू लागलें. एका अर्धघटकेंत आपली अशी अवर्णनीय स्थिति कां व्हावी हें त्याचें त्यालाच समजेना !

रस्तमची ही वेड्यासारखी स्थिति मेहेरच्या चटकन ध्यानांत आली. त्याच्या हृदयांत चाललेल्या विकारांची खळखळ जणु काय त्या सुंदरीला स्पष्टपणें ऐकू येत होती ! आपल्या रूपाच्या अभिपाला वश होऊन हा मासा आपल्या जाळ्यांत पूर्णपणें अडकणार अशी तत्क्षणां मेहेर उन्निसाची खात्री होऊन चुकली.

तिनें आपल्या विधारी नयनधनुंतून एक तीव्र कटाक्षवाण रस्तमवर सोडला व विनयानें ओढणी ओढून आपला मुखचंद्र पुनः अर्धवट झांकून घेतला. हें पाहून रस्तम अधिकच वेडा बनला ! वक्र दृष्टीनें रस्तम-

कडे पहात अत्यंत कोमल स्वरानें मेहेरजान हणाली, “ रस्तमअल्ली ! माझी एक विनंति तुम्हाला मान्य केलीच पाहिजे ! ”

“ धन्यानें सेवकाला विनंति करावयाची नसते—वेगम साहेबांनीं बंदाला वाटेल तो हुकूम करावा; तो शिरसा मान्य करावयाला सेवक तयार आहे. ”

“ सेनापतीसाहेब ! काटवाहून माझी प्रियसखी मोतीराणी वर्षमानला मला भेटायला येणार आहे. ”

“ ठीक आहे; खुशाल येऊंदा. वेगमसाहेबांना आपल्या मैत्रिणींना भेटावयाला कोणाचीहि अटक नाही. ”

“ तिची पालखी न तपासतां तिला पहाण्यांतून आंत येऊं देण्याची तजवीज तुम्हांला केली पाहिजे. ”

रस्तम पुनः संकटांत पडला. स्वामिभक्ति व रूपलालसा या दोघांत तुंबळ युद्ध मुरू झालें. मेहेरजानला स्पष्टपणें पुनः नकारात्मक जवाब देणें त्याच्या अगदीं जिवावर आलें. इकडे रहमतखांचा हुकूम अमान्य करण्यांच धाडसहि त्याच्या अंगां नव्हतें ! वराच वेळपर्यंत तो विचारांत निमग्न होऊन गेला होता. मेहेरला काय उत्तर द्यावें, याचा त्याला काहींच ठाम निश्चय करतां येईना.

आपल्या विनंतीला रस्तमकडून काहींच जवाब येत नाही, असें पाहून मेहेरउन्निसानें त्याला पुनः विचारलें “ रस्तमअल्ली साहेब ! मग आपला विचार काय ठरला ? माझ्या मैत्रिणीची शिबिका तपासल्या शिवाय आपण पहाण्यांतून आंत येऊं देणार कीं नाही ? ”

रुस्तम अडखळत अडखळत झणाला ' मला क्षमा करा वित्रिसाहेब ! या संवधानें मी आतांच कांहीं निश्चित सांगू शकत नाहीं. अन आतांच या गोष्टीचा जबाब आपणाला दिला पाहिजे असें मला वाटत नाहीं. राणीसाहेब काटवाहून उद्यां येथें येऊन पोचतील. आज सायंकाळपर्यंत नीट विचार करून आपणास कायतें मी उत्तर देईन. प्रश्न फार विकट आहे—यामुळें मजवर मोठी जबाबदारी येणार आहे, तेव्हां आतांच उत्तर न मिळाल्यामुळें वित्रिसाहेबांनीं मजवर रागाऊं नये अशी विनंति आहे. कदाचित् तोंपर्यंत सेनापती साहेबही येऊन पोचण्याचा संभव आहे. "

" कांहीं हरकत नाहीं. रुस्तमअल्ली ! आपण जा आतां—मात्र सायंकाळ पर्यंत मला काय तें जरूर कळवा. " रुस्तमकडे स्निग्ध दृष्टीनें पहात ती रमणी हंसत हंसत झणाली.

रुस्तम मेहेरजानला नम्रपणें प्रणाम करून हळुहळु तेथून निघून गेला. त्या सुंदरीच्या मधुर सहवासांत आणखीही काल काढण्याचें त्याच्या मनांत होतें—परंतु अतिप्रसंग करणें बरें नव्हे, पहिल्याच भेटीला आपल्या वर्तनानें मेहेरजानचें मन आपणाविषयी कलुषित होऊं देतां उपयोगी नाहीं, असा विचार करून मेहेरनें निरोप देतांच तो नाइलाजानें तेथून निघून गेला.

परंतु सेनापती रुस्तम मेहेरजानच्या महालांत आला, त्यापेक्षां अगदीं भिन्न मनःस्थितीत तो तेथून निघून गेला. त्याचें हृदय सर्वस्वी मेहेरजानरूप बनून गेलें होतें ! शेवटीं निरोप देतांना सुंदरी मेहेरजानच्या ओघांवर जें मोहक मधुर हास्य विलसत

होतें, त्यानें तर रुस्तमला अगदींच वेडे करून सोडलें ! त्या मंद स्मितानें त्याच्या हृदयांत अनेक आशा उत्तेजित झाल्या ! त्याला चाहोंकडे त्या देवरमणीची मोहिनी मूर्तिच दिसूं लागली. शेर अफगाणच्या वाड्यासमोर असलेल्या उद्यानांतील नानाविध पुष्पवाटिकांतील मल्लिकादि मनोहर पुष्पांनीं मेहेरच्या सुंदर मुखाची कोमलता चोरून घेतली आहे, असाच पागल रुस्तमला भास होऊं लागला ! वर आकाशमंडळांत मेघाला अलिगन देणाऱ्या पापिपानें जणुं काय मेहेरजानचा कोमल व उच्च कंठस्वर हरण केला आहे, असें त्याला वाटलें ! नील गगनाच्या विचित्र वर्णछटेंत त्या सुंदरीच्या सुंदर अवगुंठन वस्त्राची छटाच प्रतिबिंबित झाली आहे, असा रुस्तमला भ्रम होऊं लागला ! ज्या नयनधनूतून त्याजवर कटाक्षशारांचा वर्षाव होत होता, ती धनुष्यें तरी किती मनोहर ! त्या सुंदरीचा स्वर तरी किती मंजुल आणि भिष्ट ! तिनें रागानें मान वळून कित्येक वेळां आपणाकडे पाहिलें, तें तरी किती सुंदर ! त्या क्रोध दृष्टींतहि एका प्रकारचें माधुर्य होतें ! जें पहावें किंवा ज्याचें स्मरण करावें तें तें सुंदरच ! ' किमिवहि मधुराणांमंडने नाव्हती-नाम ' असाच प्रश्न रुस्तमपुढें त्या वेळां उभा राहिला ! परमेश्वरानें असें अलौकिक सुंदर रूप आपल्या दृष्टींत पाडून आपणाला ही जन्माची तळमळ कां लावली ? हें दुर्दैव कीं सुदैव, तें रुस्तमला कळेना ! दिल्लीश्वराचा नूतन सेनापति याप्रमाणें रूपमोहांत पूर्णपणें सांपडला ! त्याच्या सर्वनाशास हें लावण्यरुपी जहाल जहरच कारण झालें ! आपण कोण, आपलें कर्तव्य काय, आपणावर आपल्या प्रभूनें ठेविलेल्या विश्वासाचा आपण

समूळ नाश कसा करतो आहो, या सर्वांचा रस्तमला अजिबात विसर पडला !

त्याला नरकमार्गाशिवाय समोर कांहींच दिसेना ! त्याच मार्गानें तो सारखा वेधडक जाऊं लागला. सैतानाची रस्तमवर पूर्ण मोहिनी पडली—त्याचा तो विकत घेतलेला बंदा गुलाम बनला !

मेहेर उन्निसाच्या महालांतून निघून गेल्यापासून त्या लावण्यलतिकेचें आपणास पुनः दर्शन कधीं होईल, याच गोष्टीचा रस्तमला सारखा ध्यास लागून राहिला. तिचें दर्शन ध्यावयाचें ह्मणजे पुनः कोणत्यातरी निमित्तानें त्याला तिच्या महालांत जाणें भाग होतें. असें कांहीं निमित्त रस्तमला शोधूनहि सांपडेना. मेहेरजाननें केलेल्या विनंतीचा जबाब देण्यासाठीं संध्याकाळीं तिच्या महालांत जाण्याचीच कायती संधि त्याला भिळणार होती. अर्थात् सायंकाळ होईपर्यंत मेहेरच्या दिव्यरूपाचें कल्पना चव्हुंनीं निरीक्षण करित त्याला तसेंच थांबावें लागलें. अत्यंत आतुर हृदयानें तो सायंकालाची मार्गप्रतीक्षा करित होता. कांहीं केल्या त्याचा वेळ जातां जाईना ! एक एक पळ ह्मणजे रस्तमला युगाप्रमाणें दीर्घ भासूं लागलें ! 'प्रणयी पुरुष, वेडा आणि कवि, हे एकाच मालिकेतील मणि आहेत' असें एका पाश्चात्य कवीनें ह्मटलें आहे, तें अगदीं अक्षरशः खरें आहे. एखाद्या उन्मादग्रस्त वेड्या मनुष्याप्रमाणें रस्तमच्या कल्पना भलतीकडेसच भरकटूं लागल्या. एक एक असंभवनीय विचारांची व कल्पनांची मालिका त्याच्या मस्तकांत सारखी भ्रमण करूं लागली ! दिवसाच्या दीर्घपणाच्या विचारांत रस्तमला किती तरी वेळ असें वाटलें कीं, सूर्यनारायण

आपल्या स्थानावरून आज खास कोटें तरी भरकटला आहे ! नाही तर अजून संध्या-काळ कां होऊं नये ?

रस्तम दुराशेनें उन्मत्त होऊन गेला होता. मेहेरजानच्या नुसत्या स्मरणानें त्याच्या हृदयाला अनेक वृश्चिकदंशांप्रमाणें भयंकर यातना होऊं लागल्या ! आपल्या एखाद्या जिवलग मित्रापाशीं आपल्या दारुण यातनांचा पाढा वाचून हृदय शांत करावें तर अशी निर्लज्जपणाची गोष्ट कोणापाशीं काढावयाला त्याला धीर होईना ! आणि होणार तरी कसा ? जी सुंदरी अल्पावधो-तच समग्र भरतखंडाच्या सम्राटाची पत्नी—भारतेश्वरी होणार—तिच्याविषयीं आपणा सारख्या एका क्षुद्र शिपुरड्यानें पापलालसा वाळवून तिचा कोणापाशीं आपल्या तोंडांनो उच्चार करावयाचें धाडस रस्तमसारख्या सनापतीला कसें व्हांवें ? मनांत चाललेल्या काहुराविषयीं रस्तमच्या मुखांतून चकारशब्द बाहेर पडतांच तत्क्षणीं त्याला प्राणदंडच झाला असता ! बरें हृदयांतिल या यातना एखाद्या मित्राशीं ओकून न टाकाव्या तर धडधड जळणाऱ्या हृदयाची शांति व्हावी कशी ? हाय दुर्भाग्य ! याला उपाय काय ? हतभाग्य रस्तम प्रतिक्षणीं वाढणाऱ्या दारुण ज्वालांत नखशिखांत जळूं लागला !

रस्तम अलीच्या वेड्या कल्पनांला विल-कूल न जुमानतां भगवान् सूर्यनारायण दररो-जच्या प्रमाणेंच आपला गमनमार्ग शांतपणें हळु हळु आक्रमण करित होता. नियमित कार्ती तो आपला दीर्घ प्रवास संपवून अस्तगिरीवर येऊन ठेपला. शेवटीं, रस्तम ज्या सायंकालाची हतक्या आतुर हृदयानें वाट पहात होता, तो सायंकाल आला !

रात्रीच्या आगमनावरोबर रुस्तमची आशाहि सरसावू लागली. प्रतिक्षणीं मेहेरजानच्या निरोपाची तो चातकाप्रमाणें वाट पहात होता.

रुस्तमला फार वेळ वाट पहावी लागली नाहीं. सायंकाल होऊन काळोख पडण्याच्या मुमारास, आपल्या कृष्ण वर्णानें अंधकारासहि लाजविणारी अशी एक विक्राळ स्वरूपाची तार्तार पहारेकरीण त्याच्या तंबूत येऊन ठेपली. रुस्तमचा आनंद हृदयांत मावेना! 'आपणाला श्रेगमसाहेवांनीं आतांच्या आतां बोलाविलें आहे.' हे त्या तार्तारणीचे घोगऱ्या आवाजानें उच्चारलेले शब्द त्यावेळीं रुस्तमला अमृतापेक्षाहि मधुर लागले.

तत्क्षणीं रुस्तम विद्युद्वेगानें उठला. आपला ऐटदार जामानिमा करून, आपलें सुंदर रूप पोपाखाच्या टापटिपीनें अधिकच सुंदर करून रुस्तम त्या पहारेकरीणीवरोबर मेहेरजानच्या अंतःपुराकडे निघाला. तिच्या महालाच्या एका एकीकडच्या निर्जन खोलींत एका सुंदर पलंगावर मेहेर उन्निसा चिंतेंत निमग्न होऊन बसली आहे असें त्याच्या दृष्टीस पडलें. त्या सुंदरीचें अळित्याच्या रंगानें लाल केलेलें सुंदर चरणयुगुल पलंगाच्या खालीं अंधरेलेल्या एका चित्रविचित्र रंगाच्या उंची गालिच्यावर स्थिरपणानें विराजमान झालें होतें. तिचें मुखकमल एका पिरोजी रंगाच्या तकतकीत रेशमी ओढणीनें अर्धवट झांकून गेलें होतें. अवगुंठन वस्त्राच्या आंत देव मन्मथाचे ते अमोघ विषमय धनुर्वाण सज्ज होते. भ्रमराप्रमाणें काळेभोर असणारे तिचे मोकळे केश त्या सुंदर मुखचंद्राच्या सभोंवार भेषखंडाप्रमाणें पसरले होते. दामोदराच्या बाजूनें मंद मंद वहाणाच्या मृदु वायुच्या तरंगानीं ते चंचल-

पणानें मधून मधून हलत होते. रुस्तमला तेथें पांचवून तार्तारिण तेथून निघून गेली.

रुस्तम खोलींत येतांच मेहेरजान आपल्या विचार मालिकेंतून जागी झाली. तिनें एकवार त्याच्याकडे हंसून पाहिलें. तिचें तें स्मित रुस्तमला स्वर्गसुखापेक्षाही अधिक वाटलें. त्यानें तिला लवून तीनदां कुर्निसात केला.

रुस्तमच्या प्रणामाला आपल्या मनोरम ग्रीवाभंगानें उसुर देऊन मेहेरजाननें त्याला मृदु स्वरानें विचारलें " मग काय रुस्तम-अल्ली ? आपला काय विचार ठरला ? मीं सकाळीं केलेली विनंति आपण मान्य केली असंच मी समजू ना ? "

मेहेरच्या या प्रश्नाला रुस्तमनें कांहीं उत्तर दिलें नाहीं. त्या पापिष्ठाच्या मनांत त्या वेळीं कांहीं निराळेच विचार चालले होते. कांहीं विचार स्थिर करून रुस्तमनें चोहोंकडे बारीक नजरेनें पाहिलें. त्याच्या मनावर सैतानाचा पगडा बसला होता, हें त्याच्या कावऱ्या बावऱ्या चेहेऱ्यावरून उघड दिसत होतें. खोलींत चिटपाखरूंंहि नव्हतें ! रुस्तमची ही चलविचल मेहेरजानच्या लक्ष्यांत आली नाहीं असें नाहीं. परंतु त्याच्या मनांत त्यावेळीं मनुष्यत्वाला लाजविणार राक्षसी विचार घोळत असतील अशी त्या विचारीची मुळीं कल्पना देखील नव्हती !

मेहेरनें किंचित् कोपदर्शक स्वरानें विचारलें, " रुस्तम अल्ली ? मला तुझी उत्तर कां देत नाहीं ? तुमचा काय विचार ठरला ? "

तरीहि रुस्तमकडून चकार शब्द नाहीं. मनातील भाव त्या सुंदरीपुढें बोद्धून दाखविण्याचें त्या पापिष्ठाला घाडसच होईना.

प्रतिक्षणीं मनांतलि गोष्ट तिला सांगून मोकळे व्हावें असं त्याला वाटे; परंतु तोंडांतून शब्दच फुटेना ! जितके वेळ ते शब्द त्याच्या जिव्हाग्रावर येत तितके वेळ रुस्तमचें हृदय आणि जिव्हा दोन्हीहि हीनशक्ति होऊन ते तसेच परत जात !

भेहेरजानला त्याच्या या वर्तनाचा कांहीं अर्थच कळेना ! रुस्तमकडे एकवार क्रोधानें पाहून ती तिरस्कारपूर्ण स्वरांनं ओरडली. “रुस्तम अह्नी ! तुझी दिल्लीच्या बादशहाचे बडे सेनापती ! तुमचा अधिकार केवढा ! अन् असल्या क्षुल्लक गोष्टीला हो कीं नाहीं जबाब तुहाला इतक्या अवकाशानें सुद्धां देतां देजं नये ही मोठ्या शरमेची गोष्ट आहे ! असल्या क्षुद्र गोष्टीच्या मीमांसेलाच जर तुहाला इतका वेळ लागू लागला, तर तुमच्या हातून कोणतेंहि कार्य कधीहि पार पडायचें नाहीं ! धिःकार असो तुमच्या सेनापतिपणाला !”

इतक्या थरावर गोष्ट गेल्यानंतर रुस्तमला आतां स्तब्ध बसणें शक्यच नव्हतें. आतां कसा तरी धीर केलाच पाहिजे असा विचार करून तो अडखळत हणाला, तसें नव्हे बेगमसाहेब ! ‘मीमांसा’ टरवून मी प्रत्यक्ष कार्याला हातहि घातला आहे. सकाळपासून मी त्याच गोष्टीच्या विचारांत आणि उद्योगांत आहे. पालख्यांच्या तपासणीसंबंधीं तर राहोच—मी त्याच्याहि पुढच्या मोर्छीचा विचार करून ठेवला आहे—”

“काय तो ?”

“माझ्या कर्तव्यगारीविषयीं आपणाला जी शंका आतां आली आहे ती माझ्या या धाडशी विचारानें नाहींशी होईल अशी माझी खात्री आहे.”

“तुमचं हणण अजून नाहीं माझ्या लक्ष्यांत आलं !”

“आपणाला आजच्या आज—सेनापति रहमतखां येथें नाहींत तों—येथून मुक्त करण्याचा मी विचार केला आहे विविसाहेव !”

“अगवाई ! खरं कीं काय ?” भेहेर आश्चर्यानें एकदम उद्गरली !

“काल मध्यरात्री दामोदराच्या तीरावर सेनापती रहमतखांशीं आपल्या ज्या गोष्टी झाल्या, त्या सर्व मी ऐकल्या. दिल्लीपतीचे प्रमुख सेनापति असतांहि रहमतखानाला काल जी गोष्ट करण्याचें धाडस होईना, ती गोष्ट मी एक क्षुद्र सैनिक असतांहि करून दाखविणार आहे. आतां तरी माझ्या कर्तव्यगारीविषयीं बेगम साहेबांना खात्री पटते कीं नाहीं ?”

रुस्तमच्या भाषणावर भेहेरउन्निसाच एकाएकीं विश्वासच पटेना ! पटणार तरी कसा ? आपण नाना तऱ्हांनीं विनण्या करून किंवा राग लोभ दाखवूनहि जी गोष्ट रहमतखांकडून झाली नाहीं, ती गोष्ट हा तरुण सेनापती करीन हणतो, ही गोष्ट त्या विचारीला खरी कशी वाटावी ? रुस्तमच्या या आश्वासनानें भेहेर खरोखरीच फार गोंधळून गेली.

रुस्तमकडे भेदक दृष्टीनें पहात भेहेरउन्निसा त्याला हणाली, “सेनापतीसाहेब ! मला अजूनहि तुझी हणतां तें खरें वाटत नाहीं.”

“कां बरें बेगमसाहेब ? मजवर आपला विश्वास नाहीं का ?”

“तुझी कोणाच्या हुकुमान माझी मुक्तता करणार ?”

रुस्तम धीर गंभीर स्वरांनं हणाला, “माझ्या स्वतःच्या हुकुमानें ! माझ्या

स्वतःच्या शक्तीच्या, हिमतीच्या आणि इच्छेच्या बलावर मी आपली मुक्तता करीन असें मी आपणाला वचन देतो. ”

मेहेर आश्चर्यानें ह्मणाली, “ काय ह्मणतां सेनापती साहेब ? तुमच्या स्वतःच्या हिमतीवर तुम्ही माझी मुक्तता करणार ? तर मग माझ्या मुक्ततेबद्दल तुम्हाला मजकडून मोबदला तरी काय पाहिजे आहे ? ”

मेहेरच्या या प्रश्नानें रुस्तम किंचित् हंसला—परंतु त्या हास्यांत खिन्नपणाची विशेष झान्क मारीत होती. तो मनांत ह्मणाला, “ सुंदरी ! तुजपार्शी मी मोबदला तरी काय मागूं ? जो मोबदला मी मागेन त्याच्याशीं समग्र विश्वाच्या दानाची देखील कधीं तुलना होणार नाहीं ! ”

“ रुस्तमअल्ली ! आपले मजवर फार उपकार आहेत. आपणाला यांत फार धोका. ”

“ होय वेगमसाहेब ! आपणाला कल्पना नाहीं अशीं संकटें आपल्या मुक्ततेमुळे मजवर कोसळणार आहेत. आपल्या मुक्ततेसाठीं मला प्राणत्यागहि करावा लागेल ! ”

मेहेर कृतशतादर्शक स्वरानें ह्मणाली, “ केवढे तुमचे उपकार हे ! माझ्यासाठीं आपण मरायलाहि कां बरं सिद्ध झालां अहां ? ”

रुस्तमच्या आशा पुनः उत्तेजित होऊं लागल्या ! तो आवेगपूर्ण गद्गदकंठानें ह्मणाला, “ आपणाला काय सांगूं वेगमसाहेब ! आपणाकरतां जिवनविसर्जन करावयाचा माझा दडनिश्चय होऊन चुकला आहे. तो काल-त्रयींहि आतां फिरावयाचा नाहीं. आपली जी स्थिति तीच माझा ! आपल्या जीवितार्शी माझें जीवित; आपल्या आत्म्याशीं माझा आत्मा दडपाशानें बद्ध करण्याची मी प्रतिज्ञा केली आहे ! आपल्या अनुग्रहावर केवळ

आत माझ्या जीविताचें सुखसर्वस्व अवलंबून आहे ! विविसाहेब ! आपणापार्शी आतां हृदय उघडें करून दाखविल्या-शिवाय गत्यंतर नाहीं. आपण आणि आपल्या या भुवनमनोहर लावण्यानेंच माझा सर्व नाश केला आहे. कालची रात्र ह्मणजे माझ्या आयुष्यांतील दुर्दैवाची सीमा होय. काल जर आपण माझ्या दृष्टीस पडलां नसतां, तर प्रभद्रोही होऊन मला अशा दारुण यातनांत जन्म कंठावा लागला नसता ! आपणाशीं एकजीव झाल्याशिवाय आतां मला जिवंत राहतांच येणार नाहीं ! ”

रुस्तमच्या मुखांतून यापैकीं एक एक वाक्य बाहेर पडत असतां मेहेरची चमत्कारिकच स्थिति होऊं लागली ! रुस्तमचें प्रत्येक अक्षर तिच्या हृदयाला भयंकर मर्मयातना देऊ लागलें ! त्या पायाच्या पापी हृदयाची तिला आतां चांगली ओळख पटली. तिच्या नखशिखांत सर्व शरीराचा क्रोधानें भडका उडाला.—मुखमंडल क्रोधानें लालबुंद होऊन गेलें. तिचें शरीर थरथरां कांपूं लागलें. त्वेपानें वेफाम झालेल्या बाधिणीप्रमाणें उग्र रूप धारण करून मेहेरजान कंपित स्वरानें ओरडली, “ नीचा—पापिष्ठा—सैताना ! कोणापुढें काय बोलतोस हें ? तुझ्या पापी हृदयांतील पापीलालसा मजपार्शी उच्चारून दाखवितांना तुझ्या त्या नष्ट जिव्हेचे शतशः तुकडे कसे झाले नाहीत ! कावळ्यानें हंसीचें पाणिग्रहण करण्याची हच्छा कशाला धरवी ? जा येथून काळें कर ! कोण आहे ग तिकडे मरजीना !—”

असें ह्मणून मेहेर खोलीच्या दरवाजापर्यंत त्वेशानें गेली.

रुस्तमवर आकाशच कोसळले ! कामांधपणाच्या भरांत आपण भलतेंच करून बसलों हें आतां त्याच्या चांगलें ध्यानांत आलें. आतां या धाडसाचा परिणाम काय होणार ? कैद-शृंखली, कारागृह, उपास, मरण हीं त्याच्या डोळ्यासमोर स्पष्टपणें दिसू लागलीं. मृत्यूच्या कल्पनेनें हृदयाला धक्का बसला !

क्षणाधीत मेहेरच्या मागोमाग धांवत जाऊन तिच्यापुढें पडून त्यानें। तिचे पाय धरले व करुणावाणीनें तो बोलू लागला “ क्षमा करा, बेगम साहेब ! या अघम चांडाळाला क्षमा करा. या पाप्याच्या हातून भयंकर अपराध घडला आहे. माझा भ्रम पार नाहीसा झाला ! कृपा करून ही हकगित आणि माझा नीचपणा कोणाच्याहि कानांवर न जाईल असें करा. जाईल तर त्यांत दोधांच्याहि नांवाला कलंक आहे. आपण मला क्षमेचें वचन द्याल तर मी येथून जन्माचें काळें करून जातो. माझी पापमूर्ति आपल्या पुनः कधीहि दृष्टीस पडणार नाही. वेडाच्या लहरींत मी भलतें सलतें बरळलों, तें सारें विसरून जा आणि मला क्षमेची भिक्षा घाला. मी हें उन्मादाच्या भरांत नीच कृत्य केले. नाहीतर हा लहान तोंडी मोटा घांस मी कां घेतला असता ? बेगम साहेब ! माझ्यासारख्या हतदैवी क्षुद्र मनुष्याला मरण-दंड देण्यांत आपल्यासारख्या उच्च दर्जाच्या स्त्रीला काय लाभ ? ”

मेहेरचें हृदय या शब्दांनीं द्रवलें नाहीं. ती ओरडून ह्मणाली. “ पिशाचा ! आपल्या पापी भाषणानें माझे कान अपवित्र करूं नकोस—जा—चालता हो—पुनः माझ्या दृष्टीस पडूं नकोस—”

पडत्या फळाची आज्ञा घेऊन रुस्तम द्रुत पदानें तेथून निघून गेला. जातांना त्यानें मेहेरजानला प्रणाम देखील केला नाहीं. प्राणभयानें आणि अपमानभयानें विचारा भांबावून गेझ्यानें किंकरतव्यमूढ होऊन गेला होता. शेर अफगाणच्या वाड्याबाहेर पडतांच त्यानें तडक सिविराची वाट धरली.

या वेळीं रात्र बराच सरसावली होती. अंधकारानें आपलें साम्राज्य अवाश्रितपणें चहुंकडे विस्तारलें होतें. रुस्तमच्या तोंडावरही कृष्णतेनें आपली छवि पसरली होती. एखाद्या प्रेताप्रमाणें मलिन मुखानें तो शिविरांत पांचला तो—काय दुदैव ! स्वतः सेनापति रहमतखां आपलीच वाट पहात तेथें बसला आहे असें रुस्तमच्या नजरेस पडलें.

रुस्तम आलेला दृष्टीस पडतांच रहमतनें कठोर स्वरांनें त्याला विचारलें. “ रुस्तम ! तूं या वेळीं कोठें गेला होजस ? ”

रहमतखांच्या त्या धनगंभीर स्वरांनें रुस्तमच्या पापहृदयांत एकदम धस्स झालें. कांपत कांपत त्यानें उत्तर दिलें, “ बेगम साहेबांनीं मला बोलावणें पाठविल्यामुळें मी त्यांना सलाम करावयास गेलो होतो.

“ कशाला त्यांनीं बोलावलें होतें ? ”

“ अंतःपुरांत त्यांना भेटायला येणाऱ्या आतमित्रांच्या पालख्या पहारेकर्णींनीं न तपासतां तशाच सोडाव्या ह्मणून बेगम साहेबांनीं मला विनंति केली. ”

“ मग तूं त्यांना काय उत्तर दिलेंस ? ”

“ काहीं नाहीं. ”

रुस्तमच्या मुखांतून हे शब्द बाहेर पडतात न पडतात. तोंच वृद्ध रहमतखां

एकदम आपल्या जागेवरून उठून त्याच्या जवळ आला. त्या हाताच्याचें सर्व शरीर क्रोधानें कापूं लागलें. त्याच्या अंगां या व्रेळां तरुणाची शक्ति संचरली ! तो क्रोध स्वरांनं ओरडला “ हुरामखोरा ! विश्वास धातक्या ! तूं दिल्लीश्वराचा सेनापति ! काय तुझी स्वामिनिष्ठा ही? निमकहराम ! सैतान ! तुझां नीचपणाचीं भाषणें मीं सारीं ऐकलों आहेत समजलास ? आजपासून तूं पदच्युत झाला आहेस. शहानशाहांचा तूं कैदी आहेस ! कोण आहरे ? बांधा या हराम-जाद्याच्या मुस्क्या ! ”

रुस्तम काय बोलणार ? विचारा स्तब्ध-प्रणें सर्व संकटास तोंड देत होता. त्याचा निस्तब्धपणाच त्याच्या अपराधाचें स्पष्ट प्रमाण होतें.

मुख्य सेनापति रहमतखांच्या हुकुमानें क्षणार्धांत रुस्तमअल्ली चतुर्भुज बनला ! तत्क्षणीं त्याच्या हातापार्यांत विड्या पडल्या. प्रापवासनेनं त्याचा पूर्ण अधःपात झाला. त्याला आंत घेण्यासाठीं नरकद्वार प्रचंड शब्द होऊन उघडलें !

प्रकरण पांचवें.

दोघी मैत्रिणी.

दुसऱ्या दिवशीं सायंकाळा आपल्या महालांतील एका उघड्या खिडकीशीं उभी राहून मेहेरउन्निसा सायंकालीन गगनाची शोभा पहात होती. सृष्टिसुंदरीनं त्यावेळां अपूर्व सौंदर्य धारण केलें होतें. सूर्यनारायण नुकताच अस्ताचलावर येऊन ठेपला होता.

त्याचे सोनेरी रंगाचे शांत किरण वृशावलीच्या पत्रपल्लवांवर पडून सूर्यरूपी जादूगाराच्या अपूर्व किमियेचा प्रभाव जगाला दर्शवित होतें. नकली सुवर्णाचा रंग हळू हळू जसा नाहीसा होत जातो, तसा कनक किरणांनीं भूषित झालेल्या वस्तूंचा सुवर्ण-हि हळू हळू तेजाहीन होत चालला होता. लोहपात्राप्रमाणें सर्व जगत् कृष्णवर्ण बनत होतें. कान्तसमागमानें प्रमुदित होऊन रात्रीनं पश्चिम दिशेकडे आरक्तवर्ण धारण केला होता, व सर्व जगताला आपणाबरोबर प्रणय-मय व्हावयाचा ती उपदेश करित होती. नानाविधी जातींचे लहान मोठे पक्षी नीळ आकाशाच्या खालून द्रुतगतीनं इकडून तिकडे स्वच्छंदानें उडत होते व इत-क्या उंच आकाशांत आह्वांप्रमाणें ज्यांना विहार करतां येत नाहीं, ते या जगतांतील खरोखर अति क्षुद्र जंतु होत, असेंच जणुं काय आपल्या नानातऱ्हेच्या चीत्कारांनीं सुचवीत होते. मेघाच्या विलाससमुद्रांत पुनःपुनः बुड्या मारमारून ते पक्षी मनुष्यांप्राण्यापेक्षां निराळ्याच सुखांत दंग होऊन गेले होते. ही सर्व शोभा पाहण्यांत मेहेरउन्निसा अगदीं रंगून गेली होती.

तिच्या उद्विग्न मनाला या सृष्टि-सौंदर्य निरीक्षणापासून बराच आनंद वाटत असावा असें स्पष्ट दिसत होतें. सभोंवतालच्या शांत व प्रसन्न सृष्टिसुंदरीचें प्रतिबिंब मेहेरच्या मुखरूपी दर्पणांत बहुतेक उमटलें होतें. असें झणावयास हरकत नाहीं.

मेहेर सृष्टिसौंदर्य पाहण्यांत याप्रमाणें अगदीं गडून गेली आहे, इतक्यांत मागून हळूच कोणी मृदु स्वरांत हाक मारली. “ मेहेरजान ! ”

‘मेहरजान’ हांक ऐकतांच एकदम चमकली! पुनः त्या अदृष्ट व्यक्तीनें मृदु स्वरानें हांक मारली—“प्यारी मेहेर !”

मेहेरजान ! प्यारी मेहेर ! कोणाची ही गोड हांक ? मेहेर उन्निसाला या शब्दांनीं संवोधणारें प्रेमाचें मनुष्य कोणीच नव्हतें. ‘विविसाहेव !’ ‘वेगमसाहेव !’ वगैरे शब्दांनीं तिला संवोधणारीं मनुष्यें बरींच होतीं.—परंतु या शब्दांत मनाची व उच्च दर्जाची जितकी कल्पना होती, तितकीच त्यांत स्वऱ्या निर्हेतुक प्रेमाचा व आदराचा अभावही दळदळीत दिसून येण्यासारखा होता. ‘मेहेरजान’ व ‘प्यारी मेहेर’ या शब्दांनीं मेहेरउन्निसाचा मृत प्रियपति शेरसाहेब, तिला मोठ्या प्रेमाने संवोधित असे. तर मग त्याचेच का हे गोड शब्द. मृत मनुष्यें कब्रेंतून उठून आपल्या प्रियजनांस परिचित शब्दांनीं हांका मारून, त्यांना दुर्दैवानें लोपलेल्या प्रेमाचें स्मरण कधींपासून करून द्यावयाला लागलीं ? मेहेरजाननें मागें वळून पाहिलें, तों स्मित मुद्रेनें आपणाकडे पहात असणारी ‘मोतीराणी’ तिच्या दृष्टीस पडली.

आपल्या चिरप्रिय सखीला पहातांच मेहेरला अवर्णनीय आनंद झाला. ती आनंदानें थांवतच मोतीराणीच्या जवळ गेली. प्रेमानें तिचा हात धरून मेहेरनें तिला आपल्या पलंगावर आणून बसविलें.

मेहेरजानच्या शरीराकडे पाहून मोतीला कससेंच वाटलें. तिचें स्वर्गीय मोहक सौंदर्य बरच काळें ठिकर पडलें आहे असे तिच्या दृष्टीस पडलें. तिचे सुंदर केश, बिलकूल काळजी न घेतल्यमुळें अस्ताव्यस्तपणानें तिच्या मुखा सभोंवतीं विखुरले आहेत; तसेंच सदा सर्वदा प्रफुल्ल असणारें, रसानें नेहमीं आर्द्र व सरस दिसणारें

तिचें ओष्ठयुगल तीरस व शुष्क होऊन क्षणोक्षणों कंप पावत आहे, असेंहि मोती-विवीला दिसून आलें.

आपल्या प्रीय मैत्रिणीच्या शेजारीं पलंगावर बसून मोतीच्या गळ्यांत गळा घालून मेहेरजान गर्हावर रडरडरडली. वर्षानदीचा अवरूढ प्रवाह मधील बांध फुटून जणूं काय खुला झाला, असें त्यावेळीं मोतीला वाटलें. वेगानें वहाणारा तो नदीप्रवाह आतां कोणत्याही प्रतिबंधाला जुमानीसा झाला. थांवण्याची त्याची इच्छाच दिसेना ! कधीं तरी तो मागें फिरतो कीं नाहीं, याचीच तिला आतां काळजी वाटूं लागली.

मोती विवांनें आपल्या मैत्रिणीला बराच वेळपर्यंत तसेंच रडूं दिलें. यावेळीं अश्रूंच्या रूपानें तिचें दुःख वाटूं देणेंच सर्वथैव इष्ट आहे असें तिला वाटलें. परंतु सर्व गोष्टीला शेवट हा आहेच. तसा कांहीं वेळानें मेहेरचा अश्रुपूर हळुहळू ओसरला—स्फुंदणें कमी झाल. मेहेरच्या दुःखानें मोतीचें हृदय अगदीं द्रवून गेलें.

मेहेरचें स्फुंदणें थांवल्यावर तिला अगदीं जवळ घेऊन तिच्या पाठीवर भगिनी प्रेमानें हांत फिरवीत फिरवीत, मोती तिला मृदु भावानें ह्मणाली, “मेहेर ! इतक्या दूरवर पल्ला जाईपर्यंत तूं मला कां बरं नाहीं कळविलंस ? वेडे ! अगदीं जिवाच्या सखीला सुद्धां जर मनांतलें दुःख अगदीं गळ्याशीं येईपर्यंत कळवायाचं नाहीं, तर मग दोर्धा मधला तो नांवाचा स्नेह तरी काय कामाचा ?”

मोतीराणाच्या या प्रश्नाला मेहेरकडून उत्तर मिळालें नाहीं. ती पुनः स्फुंदून स्फुंदून रडूं लागली. तिच्या कौमल गंडस्थल मार्गानें

नेत्रवाटे पुनः अश्रुप्रवाह वाहूं लागला. पावसाच्या सरीनें भिजलेल्या गुलाब पुष्पाप्रमाणें त्या रमणीच्या मुखाचें सौंदर्य तिच्या अश्रुवर्षावानें अधिकच खुद्दून दिसूं लागलें ! सुंदर वस्तू सर्व स्थितींत नेहमीं सुंदरच दिसावयाच्या !—विकृतीनें जणूं काय त्यांचें सौंदर्य अधिकाधिक वाढत असतें !

यावेळीं मात्र मेहेरचें सांत्वन केल्याशिवाय मोतीला राहवेना. आपल्या बहुमूल्य वस्त्राच्या पदरानें मेहेरजानचे अश्रुपसून तिची सखी आश्रासनपर शब्दांनीं तिला हणाली, “ मेहेर ! मेहेर ! आतां किती खरं तूं असा शोक करशील ? जें व्हायचं होतं, तें दैवबलानं घडून आलं. जें फिरविण्याचं आपणाला परमेश्वरानं सामर्थ्य दिलं नाहीं, त्याच्यासाठीं उगीच शोक करून फायदा काय ? आतां नको गडे पुनः डोळ्यांतून पाणी काढूंस ! आपणाला आतां पुढला विचार केला पाहिजे. मजपुढं बसून तूं अशी डोळ्यांतून टिपं गाळलेलीं पहायाला का तूं मला इतक्या दूर बोलावून आणलंस ?”

मोतीराणीच्या या मायेच्या भाषणानें तर मेहेरला अधिकच भडभडून आलें—ती स्फुदत स्फुदत हणाली, “ मतिया ! प्रियसखे ! तुझ्यासारख्या जिवलग मैत्रीणीपुढं बसून माझ्या हृदयातील यातनांची करुण कहाणी सांगत टिपं गाळूं नको, तर कुणासमोर गाळं ? तूंही मला अशी शिडकारूं लागलीस तर मला आश्रय तरी कुणाचा ? मतिया ! मी मोठ्या संकटांत पडलें आहे—त्यांतून आतां मला तारणार तूंच आहेस. मला अभागिनीला आग्याला घेऊन जाण्यासाठीं बादशहाचं सैन्य इथं आलं

आहे—मी कुठं पळून जाईन हणून वाड्याभोंवतीं त्यांचा कडक पहारा पडला आहे. ”

मेहेरजाननें सांगितलेल्या या हकीगतीनें मोतीराणीवर फारसा परिणाम झाल्याचें तिच्या मुखावरून दिसलें नाहीं किंवा तिला फारसें आश्चर्यही वाटलें नाहीं. राजा गजपतीसिंहाकडून अगोदरच तिला सर्व हकीगत कळली होती.

ती मेहेरजानला उद्देशून हणाली, “मला अगोदरच तिकडून तुझी सारी हकीगत कळली आहे. आग्याहून बादशहाकडून वर्धमानला फौज रवाना होतांच काटवाला आह्वांस ही बातमी कळली. मेहेर ! मला जर तूं खरं खरं विचारशील, तर तुला आतां आग्याला गेल्यावांचून गत्यंतरच नाहीं असं मला वाटतं. खुद्द दिल्लीपतीकडून आमंत्रण आल्यावर आग्याला गेल्यावांचून कसं चालेल ? त्याला दुसरा उपायच नाहीं. ”

मेहेरउन्निसा दृढ स्वरानें हणाली, “ मतिया ! काय वाटेत तीं संकटं मजवर येवोत—मी आग्याला जाणार नाहीं. मीहि प्रतिज्ञा केली आहे कीं, वाटेत जातां जातां मला मरण आलं तरी पुरवलं, परंतु मी हणून कांहीं त्या मेल्या पाप्राणहृदयी बादशहाची विलासदासी होऊन अपमानांत जिणं कंठणार नाहीं. ”

“मेहेर ! मेहेर ! हें तूं काय भलतंच बोलते आहेस असं ? तूं त्या दिल्लीपति बादशहाची विलासदासी होणार हणून कुणीं मेल्यानें तुला सांगितलं ? तूं दिल्लीश्वराची पट्टराणी होऊन त्याच्याबरोबर दिल्लीच्या मणिखचित सुवर्णसिंहासनावर विराजमान होशील. एके दिवशीं समग्र हिंदुस्थान तुझ्या एका कटाक्षपातानं थरथरां कांपूं लागेल ! दिल्लीच्या

साम्राटाची मारतेश्वरी होण्यापेक्षां वैभवाच्या श्रेष्ठतेची दुसरी कल्पनातरी आहे कां ?”

मोतीराणीच्या या आश्वासनपर भाषणाचा तिच्या कल्पनेपेक्षां मेहेरजानवर उलटच परिणाम झाला. तिच्या सुंदर नेत्रयुगलांत पुनः अश्रुबिंदु चमकू लागले. ती सकरुण दृष्टीनें मोतीराणीकडे पहात झणाली, “ मतिया ! प्रियसखी ! असलीं छद्मी भाषणं बोलून माझ्या आधांच तापलेल्या हृदयावर आणखी डागण्या तूं कां बरं देतेस ? मागच सारं प्रेम आणि व्हेह विसरून तूं देखील मजविषयीं निष्ठुर झालीस ना ? तूं तरी वाई कां फिरणार नाहीस ? दैवच फिरलं हणजे जिवाचे जिवलग मित्र दिखील फिरतात हणतात तें कांहीं खोट नव्हे. या संकटांत मला धीर देण्यासाठीं, मला सल्ला मसलत देण्यासाठीं, मी तुला मुद्दाम इथं बोलावून आणली. तूं असं भलतं सलतं कांहीं मला सांगूं नकोस गडे ! मला जीवाची मैत्रिण समजून-पाठची बहीण समजून-या संकटांतून उद्धरण्याचा मार्ग सांग. मणिखचित सिंहासनावर बसल्यानें सान्या जन्माला लागणारा डाग नाहीसा होईल कां ? ”

मोतीराणी गंभीरस्वरानें मेहेरला झणाली. “ मेहेर ! मी हिंदुधर्मांत, हिंदु आईवापांच्या पोटीं जन्म घेतला आहे. आम्हा हिंदु लोकांचा अदृष्टावर फार भरंवसा असतो, त्याप्रमाणे माझाहि आहे. तुला जे इतके भयंकर कष्ट पडले-तुझी जी इतकी दुर्दशा झाली, या सर्वांला तुझं अदृष्टच कारण होय अस मला वाटतं. या कारणानें आमच्या शास्त्राप्रमाणें मनुष्याच्या सर्व बऱ्या वाईट कर्मांची-पापापुण्याची नीट उपपत्ति लागते. अन् हणूनच आमचा अदृष्टावर पूर्ण भरंवसा बसला आहे—”

“ मतिया ! तुझ अदृष्टपुराण नको गडे”

“ पण नुसत्या अदृष्टालाच तरी दोष देऊनहि उपयोग नाही. तुला हल्लींची कष्टमय स्थिति प्राप्त व्हायला स्वतः अकबर बादशहाच मुख्यतः कारण झाला. युवराजाच्या अन् तुझ्या प्रेमांत जर तो मुद्दाम आडवा न येता, तर तूं त्याच वेळां कुमार सैलमाची अंकलक्ष्मी होऊन राहिली असतीस. पण अदृष्टाच्या पुढं कोणाला जातां येणार ? अकबर हिंदुस्थानचा सार्वभौम होता हणून अदृष्टाला का त्याच्यानं कधीं अडथळा करवणार आहे ? तू दिल्लीच्या सिंहासनावर बसणार-भारत साम्राज्याचं उच्च पद तुला प्राप्त होणार, असंच तुझ्या अदृष्टांत लिहिलेलें आहे. ती अदृष्ट लिपी पुसून टाकण्याचं कुणाच्या अंगां सामर्थ्य आहे ? ”

मेहेरजानला मोती विविचा हा अदृष्टवाद विलकुल रुचला नाही. ती गर्वोद्धत वाणीनें मध्येच झणाली, “ माझ्या अंगां तें सामर्थ्य आहे. तुझ्या त्या अदृष्टाच्या सामर्थ्याला मी स्वतः प्रतिबंध करीन. ”

“ त्या नुसत्या बोलायच्या गोष्टी आहेत. देवापुढे कोणाचही सामर्थ्य चालायचं नाही. वेडे ! असं दैवाला आळा घालणारे वीर आजपर्यंत किती तरी लटपटून गेले. ”

“ तू पहाशील मतिया ! माझ्या नशीबीं दिल्लीचं सिंहासन आहे असं तूं हणतेस, परंतु त्या सिंहासनाला अन त्याबरोबर हिंदुस्थानच्या साम्राज्यपणालाही मी असंसं दूर ढकलून देईन. माझ्या स्वामीशीं मी वेइमान होणार नाहीं. माझे प्रियकर आतां स्वर्गांत आहेत खरे-परंतु त्यांची पवित्र स्मृति माझ्या हृदयपटावरून कधींहि नाहींशीं होणार नाही, ही तुझी खात्री असूं दे. ”

“मेहेर ! नीट विचार करून काय बोलावयाचं तें बोल. तुझी ही प्रतिज्ञा शेवटपर्यंत टिकेल अशी तुझी खात्री आहे ना ? ”

“माझी इच्छा माझ्या स्वाधीन आहे आणि माझी प्रतिज्ञा माझ्या इच्छेच्या स्वाधीन आहे. ज्या मार्गानं इच्छेला मी चालवीन त्याच मार्गानं तिला चाललं पाहिजे, अन ती चालेल अशी माझी खात्री आहे. सर्व स्त्रियांचं हृदय अतिशय दुर्बल असतं, असा तर तुझा समज नाहोना मतिया ? ”

मोतीराणी किंचित् रिमत करून ह्मणाली, “मेहेर ! तुला ह्मणावं तरी काय, तेंच मला समजत नाहीं. ज्याचं तुजवर इतकं निष्कलंक प्रेम आणि ज्यानं तुझ्या प्राप्तीसाठी इतका अट्टहास चालविला आहे, त्याचं तूं दर्शन दिखील घेणार नाहीं ह्मणतेस ? शाबास ! मग तुला कृतज्ञतेची चांगली ओळख आहे ह्मणायची ! मी तुला सांगतें, मेहेर ! बादशाही सैन्य ज्याअर्थी तुला न्यावयाला वर्धमानपर्यंत आलं आहे, त्या अर्थी तुला आग्न्याला गेलंच पाहिजे. आग्न्याला पांचल्यानंतर जेव्हां तूं मोती-महालांत जाशील आणि तुला मोठ्या आदरानं भेटायला जेव्हां खुद्द शहानशहा तिथं येतील, तेव्हां तूं काय करशील मेहेर ? दिल्लीश्वराच्या प्रेमाची अन् आदराची तूं तेव्हां उपेक्षा करणार काय ? ”

मेहेर उचेजित स्वरानें ह्मणाली, “त्याच्या प्रेमाची मी नुसती उपेक्षाच करून रहाणार नाहीं मतिया ! संधि मिळाली तर त्याच्या वक्षःस्थलावर लत्ताप्रहार देखील करायला मी मागं पुढं पहाणार नाहीं समजलीस ? शिवाय, त्याची कट्टु शब्दांनीं अतिशय निर्भत्सना करून शेवटीं मी त्याला ह्मणें,

“तूं दुनियेचा बादशाहा असलास, फार काय, स्वर्गाचा राजा असलास, तरी दिखील तूं नीच आहेस. तुझं सुखावलोकनहि मला करायला नको. भलत्याच मोहाला वश होऊन, पापसागरांत उडी घेऊन, आपल्या सुखासाठीं तूं एका असहाय्य अवलेचा सर्वस्वी नाश केलास ? धिःकार असो तुझ्या मोटेपणाला अन् वैभवाला ! ”

प्रत्यक्ष भरतखंडाच्या सांप्रतच्या सम्राटाच्या निदेनें भरलेलें मेहेरजानचें हें भाषण मोतीराणीला विलकूल आवडलें नाहीं, दिल्लीश्वराच्या वक्षःस्थलावर लत्ताप्रहार करण्याच्या मेहेरच्या वलगनेनें तर ती विचारी भिऊनच गेली ? तिचें हें उद्दाम भाषण कोणाच्या सहज कानावर गेलें तर तिच्यावर आणि आपणावर काय अनर्थ ओढवेल याची कल्पना होऊन तिच्या हृदयाचा थरकंप उडाला ! मेहेरजानच्या तोंडावर हात देऊन ती स्वर खाखरून तिला ह्मणते “मेहेर ! मेहेर ! असं बोलूं नये गडे ! अशा गोष्टींचा तोंडातून उच्चार देखील कधीं करूं नकोस. वेडं ! भिंतीला दिखील कान असतात ! वर्धमानांत चोहोंकडे बादशाहाचे लोक पसरले आहेत. त्यांतून कुणाच्या कानांवर यापैकीं एक शब्दहि जर सहज गेला, तर आमचा सर्वनाश झालाच ह्मणून समज ! ”

इतक्यांत महालाच्या दाराच्या मागून कोणी मोठ्यानें म्हणालें “वैगमसाहेबांनीं बादशाहाच्या वक्षःस्थलावर प्रत्यक्ष लत्ताप्रहार केला तरी देखील त्यांना भय नाहीं. मग त्यासंबंधानें गोष्टी बोलायला तर कुणाचंच भय नाहीं. कारण, वैगमसाहेबांच्या कोमल चरणयुगलाचा जहांगीर वदशाहाशहा बंदा गुलाम आहे. ”

ह शब्द ऐकतांच मेहेरजान व मोतीवित्री दोघांहि चमकून उठल्या व महालाच्या दरवाजाकडे निघाल्या. इतक्यांत एक अपरिचित स्त्री हंसत हंसत त्या दरवाजांनं मेहेरजानच्या महालांत यऊन ठेपली.

प्रकरण ६ वें.

—:~:—

पियारी बेगमेची दासी.

‘ भिंतीला देखील कान असतात,’ असा मोतिवित्रीनं मेहेरजानला साहजिकपणं जो थोड्या क्षणांपूर्वी इघारा दिला होता, त्याचा पूर्ण प्रत्यय त्यांना अगदीं ताबडतोब आला ! कधीं कधीं बोलाफुलाला विचित्र रीतीनं गांठ पडत असते ती अशी ! मागील प्रकरणांत सांगितल्याप्रमाणें ती परकी स्त्री ध्यानीं मनो नसतां एकदम आपल्या अगदीं एकांत महालांत आलेली पाहतांच मेहेरजानला किती आश्चर्य वाटलें असेल, याची कल्पना करण्याचें काम वाचकांवरच संपविलेलें वरें ! त्या स्त्रीला पाहून विचाऱ्या मोतिराणीच्या हृदयांत भयानें धडकीच भरली. मेहेरनं थोड्या वेळापूर्वीं बादशहाला अनुलक्षून जे शब्द उच्चारिले होते, ते जर या स्त्रीच्या कानांवर गेले असतील, तर त्याचा काय भयंकर परिणाम होईल याची तिला कल्पनाहि करवेना ! स्वतः मेहेरजानला या गोष्टीविषयीं फारशी फिकीर वाटत नव्हती, परंतु मोतिराणी तिच्या अहड सखीपेशां अधिक दूरदर्शी असल्यामुळें तिची साहजिकपणेंच पुढील परिणामांवर फार दूरवर नजर पोंचत होती.

जी स्त्री मेहेरजानच्या महालांत आग-तुक रीतीनं यावेळीं घुसली होती, ती खरो-खरच फार सुंदर होती. यौवनाची भर-ज्वानी तिच्यांत नुसती मुसमुसत होती. तिच्या सुंदर व सुकुमार मुखावर एका प्रकारची स्वर्गीय कांति विराजमान झाली होती. तिचा पोषाक हलक्या दर्जाचा—परंतु अगदीं भिकार नव्हता. भपक्यापेशां त्यांत साधेपणाच विशंप दिसून येत होता आणि सूक्ष्म दृष्टीनं पहाणाऱ्याला तो साधेपणा कृत्रिम—मुद्दाम अणलेला आहे असें दिसून येण्यासारखें होतें. पोषाकावरून ती कोठल्या तरी पादशाही जनानखान्यांतील दासी असावी असें दिसत होतें. परंतु तिचा तो मनोहर मुखचंद्र दृष्टीस पडतांच ती फारच उच्च दर्जाची अशी कोणी तरी बेगम किंवा एखाद्या राजाची किंवा सरदार दरकदाराची पहराणी असावी असा पहाणाऱ्याचा उचळ तर्क होण्यासारखा होता. आपलें रूप आणि त्यावरून ध्वनित होणारा उच्च दर्जा लपविण्याचा तिचा जरी मुद्दाम प्रयत्न चालला होता, तरी एखाद्या मार्भिक रसिकाला त्यामुळेंच तीं दोन्ही स्पष्ट दिसण्याचा संभव होता.

ती स्त्री आंत येतांच तिच्याजवळ त्वरेनं जाऊन मोतिराणीनं तिला सूक्ष्म रीतीनं नखशिखांत न्याहाळून पाहिलें, व विस्मयपूर्ण स्वरांनं तिला विचारलें, “ कोण ग तूं ? इथं यावेळीं तूं कां झणून ? ”

“ मी दासी आहे त्रिविसाहेव ! —”

“ दासी ? कुणाची दासी ? ”

“ पियारी बेगमसाहेवांची ! ”

“ कोण तुझी ही पियारी बेगम ? ”

मोतिराणीचा हा प्रश्न ऐकतांच दासीनें आपला रक्ताधर किंचित जोरानें चावला तिच्या मुखावर क्रोध, इर्षादि मनोविकारांचि छाया पसरली. मोतिराणीकडे वक्र दृष्टीनें पाहून ती हणाली, “ दिह्छीच्या पियारीबेगमसाहेब—एवढ्या प्रसिद्ध बेगमसाहेब आपणाला टाऊक सुद्धां नाहींत वाटतं ? ”

“ असेल कुणी तरी झालं—! ती इराणाहून नवीनच आली आहे दिलीला, तीच कीं नाहीं तुझी पियारीबेगम ? ”

“ होय त्रिबिसाहेब ! ”

“ तर मग तूं इकडे कशाला आली आहेस ? ”

“ काय सांगू बाईसाहेब आपणाला माझ्या कर्माची कहाणी ? इराणहून बेगमसाहेबांनीं मला आपणाबरोबर दिलीला आणलं अन् अशा परक्या ठिकाणीं मला संकटांत लोटून दिलं—माझा कांहीं अपराध नसतां त्यांनीं आपल्या नोकरीवरून दूर केलं. बाईसाहेब ? त्यावेळीं मजवर केवढे भयंकर संकट कोसळलं असेल याची आपणच कल्पना करावी. आश्रयहीन होऊन मी अनाथासारखी रस्त्यांतून वणवण फिरूं लागलं. मला अभागिणीला कुठंहि आश्रय भिळेना. शेवटीं, निराश होऊन माझा एक चुलत काका इकडेच वर्धमानाजवळ आहे, असं कळल्यावरून त्याचा शोध करित करित मी त्याच्या घरां येऊन पोंचलं. त्याच्या घरांच मी तेव्हांपासून आहे. परंतु अनाथ अपंगाला आश्रय देणं कुणाला आवडतं आहे बाईसाहेब ? अन् त्यांतून तो पडला माझा दूरचा काका ! शेवटीं त्याच्यापासूनहि मी दूर जाण्याचा विचार केल्या आहे. आजच मी असं ऐकलं, कीं,

शेरसाहेबांच्या बेगमसाहेब शहानशाहांच्या पट्टराणी होण्यासाठीं दिल्ली आगच्याकडे जात आहेत. त्यांच्याकडे तरी एखादी नोकरी चाकरी मिळाल्यास पहावी हणून मी इथं आलं आहे बेगमसाहेब ! ”

पियारी बेगमेच्या दासीच्या या हकीगतीवर मोतिराणीचा बराच विश्वास बसला असावा असं दिसलं. मेहेरजानच्या महालांत ती दासी येतांच मोति त्रिविला जें आश्चर्य वाटलं होतें, तें आतां बरेंच कमी झालं. तिच्या मनांत त्या दासीविषयीं पहिल्यानें जो संशय आला होता, तोहि आतां बराच कर्मा झाला होता.

मोतिराणीनें तिला किंचित मृदुस्वरानें विचारलें “ पण तुझी चाकरी कां गेली ! पियारी बेगमेन तुला आपल्या नोकरीवरून कां काढलं ? ”

दासी खाली मान घालून हणाली “ काय सांगायचं बेगमसाहेब ? बादशाही झनानखान्यांतील चाकरी ! कुठं पानाला चुना कमी झाला, कीं गेली बेगमसाहेबांची तब्येत ! बेगमसाहेबांची प्रकृति फुलासारखी नाजूक ! त्यांची मर्जी जायला हो कसलं आलं आहे कारण ! ”

बादशाही झनानखान्यांतील बेगमांचा व इतर बड्या बड्या स्त्रियांचा स्वभाव किती चंचल व लहरी असतो, त्यांची तब्येत किती क्षुद्र कारणांमुळें नोकराचाकरांच्या आणि दासींलवडीच्या नोकऱ्या—किंवाहुना त्यांचे जीवितहि किती क्षणभंगुर असतं, याची मोतिराणीला व मेहेरजानला चांगली कल्पना होती. अर्थात् पियारी बेगमेच्या दासीच्या या भाषणावर त्या दोघींचाहि चांगलाच विश्वास बसला

आणि तिजवद्दल त्यांच्या मनांत थोडीशी दयाही उत्पन्न झाली.

मोतिराणी तिला उद्देशून ह्मणाली “तुजवद्दल आम्हाला खरोखर वाईट वाटतं. पण काय ग, थोड्या वेळांपूर्वी आम्हा दोघांत ज्या कांहीं गोष्टी चालल्या होत्या त्या तूं ऐकल्यास का ?

दासी हात जोडून म्हणाली, ‘क्षमा करा वेगमसाहेव ! मी त्या मुद्दाम ऐकल्या नाहींत. माझ्या त्या सहज कानांवर आल्या. ”

“पण तूं त्या ऐकल्यास का ह्मणून ? आल्याबरोबर तूं आम्हाला तावडतोव वर्दी कां नाहीं दिलीस ! तूं बादशाही झनान्यांत नोकरी केली आहे ह्मणतेस, मग तुला असले शिष्टाचाराचे सामान्य नियमसुद्धां का माहित नसावेत ? कां आपलं तूं आम्हाला कांहीं तरी खोटंच रचून सांगिते आहेस ? ”

काय असेल तें असो—मोतिराणीचे हे शब्द ऐकतांच दासीचा चेहेरा खरकन् उतरला. बराच वेळ ती स्तब्ध होती.

मोतिराणी कांहीं वेळ वाट पाहून तिला ह्मणाली “अशी धावरूं नकोस तूं ! तुला काय सांगायचं असेल तें नीट सांग. ”

मोतिराणीच्या या शब्दांनी त्या दासीला बराच धोर आला असावा असें दिसलें. मोतिविचित्र्या मुखाकडे खिन्नपणें टक लावून ती दासी हात जोडून ह्मणाली, “विचित्रसाहेव ! मी अगदीं खरं खरं सांगतें. आपल्या गोष्टी कांहीं मी मुद्दाम ऐकल्या नाहींत. थोरल्या वेगमसाहेव आपल्या महालांत एकट्याच असतील असं मला वाटलं

होतं—अन याच समजावर मी इथपर्यंत आलें. परंतु इथ आल्यावर आपल्या अन त्यांच्या कांहीं गोष्टी चालल्या आहेत असं मला आढळून आलं. आपल्या हितगुजांत मध्येच येऊन आपला विरस करवा असं मला वाटेना. कांहां वेळानं वेगमसाहेव मला एकट्याच भेटतील या आशेनं मी तशीच बाहेर तिष्ठत उभी होतें, परंतु मी वाट पहा-पहा पाहिली तरी तशी संधि मला मिळेल ! शेवटीं काय होईल तें होवों, वेगमसाहेवांना राग आला तर तो शांत करतां येईल, असा विचार करून, मनाचा धडा करून, मी महालांत शिरलें—यावद्दल मी पहिल्यानें क्षमा मागितलीच आहे—”

“मी तुला कांहीं सांगितलं तर तूं ऐकशील ? ”

“काय तें विचिसाहेव ? ”

“मघाशीं जें तूं कांहीं ऐकलंस त्यापैकीं एक शब्दही तुझ्या तोंडून बाहेर फुटतां कामा नये. समजलीस ? ”

त्यावद्दल आपणाला मुळींच काळजी नको वेगमसाहेव ! बादशाही रंगमहालांतील आम्हां दासींच्या तोंडून गुप्त गोष्टींचा स्फोट प्राणांतीही व्हावयाचा नाहीं. अशीं शेंकडों रहस्यें आम्हांला नेहमींच पोटांत घालून ठेवावीं लागतात. उथळ तोंडाच्या दासीला रंगमहालांत एक दिवसही टिकतां यायचं नाहीं. शिवाय अशीं गुप्त रहस्यें आम्ही जर पोटांत ठेवलीं नाहींत, तर दररोज आम्हांला सतरा वेळ मरावं लागेल. ”

दासीचे हे शब्द ऐकून मोतिराणीच्या जीवांत जीव आला. आपल्या कमरेला खोंवलेल्या एका किनखापी पिशवींतून एक असरफी बाहेर काढून मोतिविचिरीनें दासीच्या

हातीं दिली. एखाद्या गरीब दासीप्रमाणें नम्रपणें प्रणाम करून दासीनें ती असरफी घेतली.

दासीच्या हातीं असरफी देऊन मोती विवि तिला किंचित् अधिकारसूचक स्वरांनं म्हणाली, “नीट ध्यानांत ठेव ! माझी ही प्रिय सखी आतां लवकरच साऱ्या हिंदुस्थानची स्वामिनी—भारतसाम्राटाची अर्धांगी होणार आहे. तिच्या एका शब्दांनं सर्व भरतखंड थरथरा कापेल ! तिच्यासबंधान एक शब्दही जर कुठं तुझ्या तोंडून फुटला असं आम्हांला कळल, तर तुझां शंभर वर्षें भरलींच म्हणून समज !

“जशी बेगमसाहेबांची मर्जा ? मज-विषयीं आपण तिळमात्र काळजी करूं नये. ” “अजून आगऱ्याला कधीं जायचं तें नकीं ठरलं नाहीं, सात आठ दिवसांनीं पुनः एकदां तूं इथं ये, हणजे तुझ्या नोकरीची कुठं व्यवस्था होते कीं नाहीं तें पाहूं—मात्र तुझ्या कानांवर आलेल्या गोष्टींपैकीं एक ब्रिडि तुझ्या तोंडून निघतां कामा नये. समजलीस ? ”

“बेगमसाहेबांना ईश्वर सदैव सुखांत ठेवो ! ”

दासी पुनः त्या दोर्वांना नम्रपणें प्रणाम करून तेथून हळुहळु निघून गेली, मोतिराणी आणि तिची अलड मैत्रिण—मेहेरउन्निसा—दोघीजणीहि त्या पापिष्ठेच्या सांगाला आणि कांगावाला पूर्णपणें भूळून गेल्या ! पियारीबेगमेची दासी मेहेरच्या महालांतून जातांना एखाद्या धूत मनुष्यान जर तिच्या चेहऱ्याकडे सूक्ष्म रीतीनें पाहिलें असतें तर त्याला त्यावर विजयाच्या हास्याची छटा पसरली आहे असें दिसून आलें असतें !

मोतिराणीच्या व मेहेरच्या हें मुळांच लक्षांत आलं नाहां.

मेहेरच्या महालांतून निघून पियारी बेगमेची दासी हळुहळु शेर अफगाणच्या वाड्याबाहेर हास्य मुखानें बाहेर पडली. वाड्यापासून कांहीं अंतरावर गांवाच्या बाहेर एका तळ्याच्या कांठीं एक सुंदर भेणा होता, त्याच्यांत ती बसली. ती भेण्यांत बसतांच भोई मुकाट्यानें चालू लागले. मोतिराणीनें दिलेली असरफी तिनें वाटेंत भेटलेल्या एका भिकाऱ्याला देऊन टाकली !

“बिबीसाहेबांचे हेतु परमेश्वर पूर्ण करील ” असा भिकाऱ्यानें दिलेला आशीर्वाद ऐकून भेण्यांत सुखासीन झालेली पियारीबेगमेची दासी किंचित हंसली, व आपणाशांच पुटपुटली “तेवढ्यासाठीं तर हा माझा खटाटाप ! ”

* * *

पियारी बेगमेची दासी महालांतून निघून गेल्यावर मोतिराणी मेहेरजानला धेऊन पुनः आपल्या ठिकाणीं येऊन बसली, मध्येंच आलेल्या या आगंतुक विन्नामुळें दोघींचीहि मनं बरींच अस्वस्थ झालीं होती. कांहीं वेळ दोघीजणी अगदीं स्तब्ध बसल्या. मेहेरजान जणू काय कांहींच अनिष्ट प्रकार मध्यंतरी घडला नसावा, अशा तऱ्हेनें पूर्ण बेफिकीर दिसत होती—परंतु खरोखरच ती तशी होती किंवा नाहीं, याविषयीं संशयच होता.

पियारी बेगमेच्या त्या रूपवती दासीबद्दल प्रस्तुत प्रसंगां चर्चा करणें इष्ट नव्हे असें मोतिराणीला वाटत होंतें. आणि चर्चा करून भावी अनिष्ट परिणाम मुळांच वारप्यासारखाच नव्हता.

काहीं वेळानें मोतीराणी मेहेरला हणाली
“ मग काय तुझा विचार ठरला मेहेर ?
शहानशहांनीं पाठविलेल्या सेनापतिबरोबर
तूं आगऱ्याला जाणार, कीं वेड्या सारखा
भलताच हद्द धरून साऱ्या जन्माच्या कल्या-
णाला मुकणार ? ”

मोतीबिबीच्या या प्रश्नांनं मेहेर आपल्या
विचारमालिकेंतून एकदम जागी झाली.
आपल्या त्रियसखीकडे तीक्ष्ण नजरेनं पहात,
आपला अधरोष्ठ किंचित कोपानें चावून ती
निश्चयसूचक स्वरानें हणाली, “ मतिऱ्या या
देहांत प्राण आहे तो मी आगऱ्याला जाणार
नाहीं समजलीस ? रहमतखांच्या हातून माझी
सुटका होण्याविषयीं मी शक्य ते प्रयत्न
करीन-नाहींच ते साधलें, तर रस्त्यांत विष-
खाऊन प्राण त्याग करीनः— ”

मोतीराणी हंसत हंसत हणाली “ वेडी
कुठली ! तूं मरणार कां हणून ? अन् तुला
मरूं तरी कोण देणार आहे ? ”

हें ऐकून मेहेर खिन्नपणें किंचित हंसली
व आपल्या कोमल करांगुलींतील
बहुमूल्य हिऱ्याची आंगठी आपल्या मैत्रि-
णांच्यापुढें करून हणाली “ ही पाहिलीसका
माझी अंगठी मतिऱ्या ! हिऱ्या खड्यांत
जालीम विष भरल आहे. रहमतखांच्या
हातून माझी मुक्तता कोणत्याहि उपायानं
होत नाहीं, असं ठरल्यावर या अंगठीचा
हिरा मी गिळीन ! बादशहाला माझी दया
आली नाहीं तरी हिऱ्या खड्यांतल्या वि-
षाला माझी खास दया येईल मतिऱ्या ! मी
जीवंतपणीं आगऱ्याला जाणार नाहीं. माझा
मृतदेह आगऱ्याला पोंचेल ! अन् तो पाहून
जहांगीर बादशहा आपल्या पराक्रमाचें
कौतुक करील ! ”

मेहेरचे हे भयंकर विचार मोतीराणीला
ऐकवत ना ! प्रेमभरानें मेहेरचा हात आप-
ल्या हातीं घेऊन ती हणाली “ मेहेर !
मेहेर ! असं भलतच काय बोलवं माणसानं ?
तूं आत्मघात केलास तर जहांगीर बादशहाचं
त्यांत काय मोठसं नुकसान होणार आहे ?—
छी ! वेडी कुठली ! अशा गोष्टी मनांत
सुद्धां आणूं नकोस ! माझं तुला असं
आग्रहाचं सांगणं आहे, कीं, तं वावेळीं
आगऱ्याला जा. तिथं गेल्यावर बादशहाचं
तुजवर जर अंतःकरणपूर्वक प्रेम आहे
असं तुला दिसलं, बादशहाकडून तुझा जर
तिथं यथायोग्य प्रेमाचा आदर झाला, तर
दिल्लीच्या सिंहासनावर जाहांगीर बादशहा-
बरोबर वसायला तूं मागं पुढं पाहू नकोस.
परंतु तिथं जर तुला जाहांगीराचं खरं प्रेम
दिसून आलं नाहीं, तुझ्या ठिकाणां
केवळ त्याची रूपलालसाच दिसून आली,
किंवा तिथं तुझा कांहीं अनादर दिसून
आला तर तूं खुपाल विष प्राशन कर. माझी
त्याला विलकुल आडकाठी नाहीं. तूं झ्यून
निघून गेल्यावर काटवाहून लवकरच खुद्द
स्वारीला बरोबर घेऊन मी आगऱ्याला येणार
आहें, तसाच प्रसंग आला तर मी स्वतः
तुझ्या तोंडाशीं विषपात्र धरीन ! पण इथं तूं
असं कांहीं भलत सलतंच करून मरूं
नकोस !—”

मोतीराणीचा हा युक्तिवाद मेहेरजानला
वराच पटला. तिचें भरकटलेलें मन मोती-
राणांच्या भाषणानें किंचित ताळ्यावर आ-
ल्यामुळें हणणा किंवा इतर कांहीं कारणामुळें
हणणा, मोतीराणीची ही सल्ला तिला मानवली.
आगऱ्याला आत्महत्याच करावयाची असली
तर कधींहि करतां येईल-असा विचार
करून मेहेरजाननं मोतिबिबीच्या सत्या प्रमा-

णेंच वागावयाचा मनांतल्यामनांत निश्चय केला.

आपल्या भाषणाचा पुष्कळच इष्ट परिणाम मेहेरवर झाला असावा, असें धूर्त मोतीबिबीनें आपल्या मैत्रिणांच्या चेहेऱ्यावरून तेव्हांच ओळखलें. याच वेळां अधिक नेट केल्यास मेहेरचा मनोरूपी दुर्ग आपणास ताबडतोब सर करतां येईल, असा विचार करून मोतिराणी मधुर स्वरांनं मेहेरला ह्मणाली “ मेहेरजान ! प्रियसखि ! आमच्या शास्त्रांत असं सांगितलं आहे, कीं हा मनुष्यजन्म आपणाला वारंवार मिळत नसतो—मनुष्यजन्म मिळवावयाला प्राण्याला खडतर तपश्चर्या करावी लागते. शेंकडों जन्मांच्या पुण्याईनें त्याला मनुष्यजन्म प्राप्त होतो. मनुष्य जन्म प्राप्त झाल्यावर त्याचं खरं खरं सार्थक झालं पाहिजे, नाहीं तर ईश्वराच्या घरी आह्मी अपराधी नाहीं कां ठरणार ? अनेक पुण्य तपस्येनें मनुष्यत्व मिळाल्यावर मनुष्य प्राण्याला परमेश्वरांनं जीं जीं कर्तव्ये ठरविलीं आहेत, तीं तीं त्याच्या हातून निर्विघ्नपणें पार पडतात, तो खरा धन्य होय. आमच्या आर्य शास्त्रकारांनीं आत्महत्येला मोठं पातक ठरविलें आहे. तें याच करितां ! मेहेर आत्मघात करून तुझं कर्तव्य तूं चुकविणार काय ? परमेश्वराची इच्छा मोडून आत्महत्या केल्यांनं तरी यातना चुकतील असं तुला वाटतें तरी कसं ? शुष्क मरुभूमींत क्वचित् जन्माला येणारे फूल तें कुठें फुलूं लागतं न लागत, तोंच कवरेत टाकण्यांत शहाणपण कुठलं ? या भरतखंडाचीं तूं साम्राज्ञी झालीस तर तुला लोकहित किती करतां येईल याचा तूं नीट विचार कर. हजारों गोर गरिवांचं तुझ्या एका शब्दानं कोट कल्याण होईल इतकी

शक्ति तुला संपादन करण्याची ही संधि तुला प्राप्त झाली आहे. हिचा तूं अन्वेष करूं नकोस. शिवाय पुनर्जन्म करण्याची धर्मातिहि मुळांच आडकाठी नाहीं.

मोतिराणी इतकें बोलून स्वस्थ बसली. आपल्या प्रिय सखीला आत्महत्येपासून परावृत्त करण्याची तिनें आपल्याकडून शिकस्त केली होती. इतकें करूनहि जर मेहेर उन्निसानें आपला हट्ट सोडला नाहीं तर आपला कांहींच इलाज नाहीं, असा विचार करून मोतिराणी खिन्नपणें स्वस्थ राहिली.

मेहेर उन्निसानें मोतिबिबीला कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. तिचा युक्तिवाद मेहेरला पूर्णपणें पटला असल्यामुळें तिला कांहीं उत्तर देतां येईना ! मेहेर आपल्याशींच ह्मणाली, “ मतिया मोठी युक्तिवान खरी. तिच्या उपदेशानं माझ्या नकळतच माझं मन केलेल्या निश्चयापासून हळु हळु ढळ लागले आहे. तिच्या सख्याप्रमाणें चालायला मला आतां कांहींच हरकत दिसत नाहीं. निर्वाणाचा उपाय तर माझ्या हातां आहेच. मतियाच्या ह्मणण्याप्रमाणें आपण मुकाट्यानं आगऱ्याला जाव अन् तिथला रागरंग पाहून मग काय करायचं ते करावं हेंच तूत वरं ! ”

कांहीं वेळानें मेहेरजानला उद्देशून मोतिराणी ह्मणाली, “ मेहेर ! मला आतां गेलं पाहिजे. याप्रसंगां इथं मी राहायची नाहीं अन् तूंहि मला रहाण्याचा आग्रह करूं नकोस—”

मेहेरजानच्या नेत्रांत खळकन् अश्रु आले मोतिबिबीसारख्या प्रियसखीची इतक्या दिवसांनीं भेट झाली आणि तीहि घटका-

भरच ! आतां पुनः तिच्या भेटीचा योग कधीं येईल कोण जाणे, असे विचार मनांत येऊन मेहेरजानच हृदय अगदीं भरून आलें. आपल्या प्रियसखीच्या खांधावर मान टाकून ती सारखी अश्रुविसर्जन करू लागली. मोतिराणीचं मुल्यवान वस्त्र मेहेरच्या दुःखाश्रुना ओलें झालें.

सद्द कंठानें मेहेर ह्मणाली “ मतिया ! प्रियसखी !—”

“ काय गडे ? ”

“ या प्रसर्गीं तूं इथं रहा असं मी तुला कधींहि सांगणार नाहीं—पण—”

मेहेरच्या दुःखाश्रुनीं मोतीराणीचेंहि हृदय भरून आलें. अश्रुपूर्ण लोचनांनीं मेहेरकडे पाहून तिनें विचारलें—“मग काय ह्मणतेस तूं मेहेर ? ”

“ पुनः आपली कधीं भेट होणार?—”

“ पण मला अगोदर सांग—तूं रहमतखां बरोबर आगऱ्याला जाणार कीं नाहीं? आपलाच हट्ट धरून तूं आत्महत्याच करणार असलीस तर ही शेवटची—”

मोतिराणीच्या तोंडावर हात देऊन मेहेर खडखळत खडखळत ह्मणाली—“ नाहीं गडे ! तुझ्यासारख्या जिवलग मैत्रिणीचा उपदेश मी कसा ऐकणार नाहीं ? मी रहमत बरोबर आगऱ्याला जाणार—”

मोतिवित्री किंचित् स्मित करून ह्मणाली “ आतां मात्र तूं माझी प्रियसखी मेहेरजान खरी ! तूं आगऱ्याला पोंचतेस तो खुद्द स्वारीला घेऊन मी आगऱ्याला येतें. ”

मेहेर काहींच बोलली नाहीं. उत्तरादाखळ तिनें एक दीर्घ निश्वास सोडला !

मेहेरला आपल्या हृदयाशीं घट्ट अलिंगन देऊन मोतीराणी ह्मणाली, “ मेहेर आजपर्यंत जितके वेळ मी इथं आलें तितके वेळ मी इथून जातांना हंसत हंसत तुझा निरोप घेतला, परंतु आजची ही स्थिति पाहून माझं हृदय फाटून जातें. माझा पाय इथून निघतां निघत नाहीं—पण गेले हें पाहिजेच. तुला माझा आशीर्वाद आहे मेहेर ! तूं चिरकाल विपुल सौख्य भोगशील—” पुढें मोतिवित्रीच्या तोंडून शब्द फुटेना ! शोकावेगानें तिचा कंठ रुद्ध झाला !

डोळे पुशीत पुशीत मोतीराणी आपल्या मेण्याकडे निघाली. मेहेरजानहि तिला पोंचवित पोंचवित बाहेर आली. मोतिवित्री मेण्यांत बसतांच मोईं चालूं लागले. साश्रु नेत्रांनीं मोतिराणी ह्मणाली “ येतें मी मेहेर ! आतां आगऱ्यांत—”

मेहेरजान खिन्न अंतःकरणानें महात्यांत परत आली. तेथें येतांच आपल्या दासी-कडून तिनें मोंगल सेनापति रहमतखांला “ शहानशाह्यांच्या दुसऱ्या हुकमाचं आतां कारण नाहीं. उद्यां सकाळां आगऱ्याला जावयाला निघणार, नीट वंदोबस्त ठेवा—” असा निराप पाठविला.

मेहेरजानचा हा निरोप ऐकून वृद्ध रहमत आश्चर्यानें चक होऊन गेला !

प्रकरण सातवें.

वसंतोत्सव.

बादशाही रंगमहालाचें यथायोग्य वर्णन करतांना एखाद्या प्रतिभासंपन्न, विशाल बुद्धिमत्तेच्या कवीचीही मति शिणून जाईल ! मग आमच्या लेखणीसारखी क्षीण लेखणी, क्षुद्र कार्यक्षमता, अतिशय स्वल्प, समिबावद्ध— अस्फुट कल्पना या साधनांनीं आगऱ्याच्या बादशाही जनानखान्याचें योग्य वर्णन कसें होणार ? ' आरबी भाषेंतील मुरस गोष्टींतील रंगमहालाचें वर्णन ज्यांनीं वाचलें असेल, त्यांना विपुलैश्वर्यशाली मोंगल बादशाहांच्या रंगमहालाची अस्फुट अशी कांहीं कल्पना करतां येईल. आह्माला आगऱ्यांतिल रंगमहालाचें यथार्थ वर्णन करतां येणें सर्वथैव अशक्य आहे हें आर्हा वाचकां-जवळ प्रांजलपणें कबूल करतां. बादशाही जनानखान्याचा केवढा विस्तार ! तो निर्माण करण्यासाठीं किती कुवेरांचें ऐश्वर्य आणि या भरतखंडाला ललामभूत असलेल्या अशा किततीरी शिल्पी कारागिरांचें अतुलनीय कौशल्य खर्च झालेलें ! नाना तऱ्हेचीं हिरेमाणकें आणि इतर रत्नें रंगमहाल निर्माण करण्यांत किती उपयोगांत आलीं असतील याची कल्पना देखील करतां येत नाही. सुवर्ण रौप्याच्या किती खाणीच्या खाणी हा जनानखाना निर्माण करण्यांत आणि त्याचें भरणपोषण चालविण्यांत गडप झाल्या असतील कोण जाणे ! आजपर्यंत पृथ्वीवरील निरनिराळ्या देशांत अनेक कविश्रेष्ठ व विख्यात कादंबरीकार होऊन गेले आहेत. त्यांनीं आपापल्या काव्यांतून आणि कादंबऱ्यांतून अनेकविध सुंदर

सुंदर नायिकांचीं वर्णनें केलीं आहेत तीं वर्णनें ज्यांना अक्षरशः लागू पडतील अशा अनेक तरुण रूपसुंदरी बादशाही रंगमहाला आपल्या वास्तव्यानें सदासर्वदा वसन्तशोभा अर्पण करीत होत्या ! या सुंदरी अरबस्तान, इराण वगैरे निरनिराळ्या देशांतून आणलेल्या होत्या. राजांना राणी शोभण्यासारख्या असंख्य सुंदर दासी रंगमहालांत वास्तव्य करणाऱ्या या रूपसुंदरींची सुश्रूशा करण्यासाठीं नियुक्त झाल्या होत्या. सर्व पृथ्वीवरील राजांत सर्वांत विलासी असे जे मोंगल बादशाहा त्यांचे रंगमहाल निर्माण करण्यांत आणि त्यांना शृंगारण्यांत किती तरी कारागिरांचीं आयुष्ये खर्च झालीं होती. रंगमहाल निर्माण करण्यांत बादशाहांनीं श्रमाकडे, कौशल्याकडे आणि पैशाकडे विलकूल पाहिलें नव्हतें ! अशा रंगमहालाचें यथार्थ वर्णन आमच्यानें का होणार आहे ?

आगऱ्याच्या रंगमहालांतिल एका दालनांत वसन्त पौर्णिमेनिमित्त आज अनेक रूप सुंदरींचा समुदाय जमला होता. या सुंदरींना ' असूर्यपद्म्या ' हें विशेषण अगदीं अक्षरशः लागू पडण्यासारखें होतें ! बादशाही जनानखान्यांत प्रवेश झाल्यापासून या रमणींचीं मुखकमलें सूर्यनारायणाच्या कधीहि दृष्टीस पडलीं नव्हतीं, असें ह्मटलें असतां अतिशयोक्तीचा दोष येणें फारसें संभवनीय नाही ! रसिकांच्या नेत्रांना आनंद देणारें विस्तृत नील नभोमंडल मोकळेपणें त्यांच्या कधीं दृष्टीस पडलें नव्हतें. रमणीय सृष्टिसुंदरीचे खुले मनोहर रूप त्यांना कधीं पहावयास सांपडलें नव्हतें. आपल्या मधुर हसण्यानें सृष्टीला हसविणाऱ्या भगवान् रजनीनाथानें आपल्या शी-

तल करानीं त्यांचीं मुखमंडलें मोकळेपणानें कधींहीं कुरवाळलीं नव्हतीं ! महालाच्या वातायनांच्या द्वारानें येणारा नाना तऱ्हेच्या पुष्पांच्या सुगंधानें दरळवलेला मलयसमीरणच काय तो नाहीं ह्याणावयाला त्या सुंदरींच्या सुंदर मृदू केशगुच्छांशीं क्रीडा करीत असे. परंतु हें सुखहि त्या पंजरबद्ध युवतींना काहीं फुकटचें मिळत नसे ! त्याबद्दल त्यांना भरपूर किंमत द्यावी लागे. त्यांच्या सुगंधि निश्वासांची चोरी करून वायु आल्या वाटेनें परत जाऊन बाहेरच्या उद्यानांतील पुष्पांच्या सुगंधांत त्यांना अचुक सोडून देई ! कधीं कधीं त्या सुंदरीं-जवळच्या गुलाब, इस्तंबूल वगैरे अत्यंत सुगंधि द्रव्यांचा मधुर सौरमहि तो हरण केल्याशिवाय रहात नसे !

त्या रूपसुंदरींचा मेळा आज ज्या महालांत जमला होता, तो अगोदर फारच रम्य होता. त्यांतूनही आज तो विशेष रीतीनें शृंगारला असल्यामुळे त्यांची शोभा फारच रमणीय दिसत होती. नाना प्रकारच्या कृतिम हिरव्याचार लतापल्लवांनीं भूषविलेल्या त्या विस्तीर्ण महालांत मधून मधून लहान लहान फुलझाडांच्या कुंड्या ठेविल्या होत्या. त्या झाडावर सुवर्णाच्या चौकटींत बसविलेले, निरनिराळ्या आकृतींचे लहान लहान विलोरी आरसे मधून मधून लटकवले होते. त्यांत तेथें लाविलेल्या असंख्य दीपांची प्रतिबिंबे पडून सर्व महाल नुसता दीपमय झाल्याचा भास होई ! या स्तंभावरून त्या स्तंभावर फुलांच्या माळांच्या झालरी सोडण्यांत आल्या असून त्यांच्यांत मध्ये मध्ये मौक्तिकांनीं खचलेल्या लाल, निळ्या, पिवोळी, गुलाबी, बदामी इत्यादि नाना तऱ्हेच्या रंगाच्या लहान ल-

हान पताका फडकत होत्या. त्या पताकांपैकीं एखादीवर हाफेज कवीच्या प्रणय-काव्यांतील एखादा चरण, दुसरीवर फर्दुसी कवीची लहानशी तेजोमय कविता, तिसरीवर अमीर खुसरूचा प्रेममय चुटका, चवथीवर गुलेस्तानमधील बहुमूल्य उपदेशाचा लहानसा फटका सुंदर लखलखीत अक्षरांनीं लिहिलेला होता. कोठें कोठें स्वर्णपात्रांत नागकेशराचे गुच्छ ठेवण्यांत आले होते; मधून मधून सुवर्णाचे नक्षीदार काम केलेल्या रौप्यपात्रांत गंधराज आणि गुलाब यांच्या राशीच्या राशी पडल्या होत्या, कोठें कोठें वाघाचें मुख असलेल्या सुवर्णाच्या कारंजामधून मधुर शीतल गुलाब पाण्याचे फवारेच्या फवारे उडत होते, सा-रांश, स्वर्गाथ सुगंधाचें भांडारच तेथें खुल्ले झालें होतें, असें द्वाटलें तरी चालेल. मध्ये मध्ये सुवर्णाच्या दांड्यावर वसून मृदंग, भीमराज, पापिया, पोपट, मैना, काका-कुवा इत्यादि अनेकविध पक्षी स्वच्छदानें किलकिलाट करीत होते.

महालाच्या मध्यभागीं फारसें मोठें नाहीं, व फारसें लहानहि नाहीं, असें एक मध्य-माकृति संगमरवरी दगडांचें कारंजें होतें. त्यांतून निरनिराळ्या रंगाच्या पाण्यांचे फवारे उडत होते, ते पाहून संतत हृदयहि शांत होत असे. त्यावेळीं वसंतऋतु सुरू होता. प्रखर प्रीष्माफासून होणाऱ्या त्रासाची शांति करण्यासाठीं काहीं सुंदरी त्या कारंजाच्या कांठीं बसून आपल्या कौकिलानुल्लस कंठांनीं मधुर आलाप घेत होत्या; काहीं प्रेममय पद्ये गुणगुणत होत्या. व काहीं रमणी कारंजाच्या खालच्या शीतल संगमरवरी दगडी चबूतऱ्यावर आपल्या 'अलसलुलित' दे-हांचा भार टाकून खुपाल गायन ऐकत

पडल्या होत्या व जणूकाय हाताला कांहीं तरी काम पाहिजेच या हेतूने आपल्या वेटाळें घालून बसलेल्या सर्पिणीप्रमाणें शोभणाऱ्या काळ्याकुट्ट वेण्यांतून गुलाबाच्या पाकळ्या मधुन मधून कारंजाच्या पाण्यांत फेंकित होत्या. कारंजाच्या पाण्याच्या हेलकाव्यांनी त्यांच्या हृदयालाहि हेलकोव मिळत होते ! कांहीं सुंदरी नुसत्या गप्पाष्टकांतच अगर्दी दंग होऊन गेल्या होत्या. त्यांना गायनाची विशेष गोडी नव्हती ह्याणा किंवा गायनोपक्षां त्यांना गप्पांतच विशेष गोडी वाटत असल्यामुळें ह्याणा, त्यांचें इतर रमणीच्या गायनाकडे मुळांच लक्ष्य नव्हतें. कांहीं सुंदरी हीं गप्पाष्टकें ऐकत खुशाल पडल्या होत्या. गायनाच्या रंगांत निमग्न झालेल्या सुंदरी या रमणींना पक्या अरसिक समजून त्यांना तिरस्कारानें हसत होत्या ! कांहीं ललना मैना, पोपट, काकाकुवा इत्यादि पक्ष्यांशीं खेळण्यांत गुंग होऊन गेल्या होत्या.

आगच्याच्या राजप्रासादांतील रंगमहालांत त्या रात्री खरोखर सौंदर्याचें प्रदर्शनच भरलें होतें असें ह्याटलें असतां चालेल. ती वासन्ती पौर्णिमेची रात्र ! या पौर्णिमेच्या उत्सवानिमित्तच आज इतक्या सुंदरी या महालांत एकत्र जमल्या होत्या. महालाच्या उघड्या खिडक्यांतून मधून मधून पूर्णकलायुक्त चंद्राचे पिठासारखे पांढरे शुभ्र किरण आंत पडल्यामुळें महालांत लाविलेल्या चित्रविचित्र दीपावलीच्या प्रकाशांत हा एक निराळाच नैसर्गिक प्रकाश मिसळून गेला होता ! दीपावलीच्या मिश्र रंगाच्या प्रकाशांत महालांत जमलेल्या सुंदरींची मुखमंडलें अधिकच उज्वल दिसत होती. हा सर्व देखावा सत्य सृष्टीतला नसून स्वप्न सृष्टीतील होय.

असा एखाद्यास भास होण्यासारखा होता. आपल्या अतुल रूपप्रकाशानें चमकणाऱ्या या सौदामिनी या कलंकित पृथ्वीवरील नसून स्वर्ग लोकच्याच असाव्या ! त्या वासन्ती पौर्णिमेच्या रात्री महालाच्या बाहेरील उपवनांतील प्रस्फुटित किंवा अर्धविकसित कलिकावृंद मलयसमीराच्या एखाद्या मृदुशीतल छुळकेनें ज्या प्रमाणें आनंदानें बेहोष होऊन जाई त्याप्रमाणेंच या सुंदरीहि—कोण जाणें कां तें—मधून मधून आनंदानें अगर्दी बेहोष होऊन जात व त्यांच्या हास्याच्या प्रचंड ध्वननें सारा महाल हादरून जाई !

या महालांतील सर्व सुंदरी दिल्लीश्वर जहांगीशहाच्या आदरास्तव अगर्दी भुकेलेल्या होत्या. बादशहाच्या प्रेमाचीच त्यांना भिक्षा पाहिजे होती ! वासन्ती पौर्णिमेनिमित्त शहानशहा आज रात्री येथें येऊन आपला आदर करतील, आपल्यावर प्रेमाचा वर्षाव करतील आपल्याशीं प्रेमालाप, हास्यविनोद करून आपणाला सर्व सुंदरी समुदायांत धन्य करतील, निदान शेवटीं, आपणाकडे आज शहानशहा एखादा तरी प्रेमकटाक्ष फेंकतील, या आशेनें तेथील प्रत्येक रमणीचें हृदय आज उत्तेजित होऊन गेलें होतें. वर्षावर्षात एखादा दिवसहि आपल्या प्रिय पतीचें दर्शन न घडलेल्या अनेक बेगमा केवळ दिल्लीपतीच्या दर्शनाच्या लालसेनेंच आज तेथें जमल्या होत्या. कांहींजणीं आपल्या करुण कथाणी बादशहाला सांगण्यासाठींच तेथें आल्या होत्या. आपल्या सवतावर जडलेलें आपल्या प्रियकराचें मन कांहीं तरी युक्ती करून आपण आज आपणावर खास ओढून घेऊं या आशेनें किती तरी बेगमा आज तेथें आल्या होत्या. परंतु दैव तरी किती निष्ठुर पहा ! एखादी प्रबल आशा

आपण मनांत धरून, केवळ तिच्यावरच आपण सारी भिस्त ठेवून राहिलों, कीं, दैव तेथें आडवें यावयाचेंच ! त्याप्रमाणें तेंथेंहि घडून आलें. बादशहा यण्याची वेळ केव्हांच टळून गेली. सर्वजणांचें लक्ष महालांतील दरवाजाकडे लागून राहिलें होतें. या स्थितींत एक घटका गेली, दोन गेल्या, चार गेल्या—बादशहाचा कोठें ठिकाणा नाही ! महालांत चाललेलें गाणें, गप्पाष्टकें, हास्यविनोद हळुहळू सारीं बंद होत आली. या स्थितींत जाणारें एक एक पळ वेगमांना अतिशय कंटाळवाणें वाटू लागलें. तरीहि दिल्लीश्वराचा कोठें पत्ता नाही ! बरें, 'आज वसन्त-मेळयाला मी येत नाही,' असाहि त्याच्याकडून निरोप येईना. विचाऱ्या सर्व रमणी अगदीं मेटाकुटीस येऊन गेल्या. तेथून जावें तरी पंचाईत, न जावें तरी पंचाईत अशी त्या विचाऱ्यांची अनुकंपनीय स्थिति होऊन गेली. आपण कंटाळून येथून गेलों आणि दैवयोगानें शहान-शाहांची स्वारी मेळयाला आली तर आपण मात्र सर्व सुखाला आंचवूं; आपले हेतु साध्य न होतां, इतरांचे ममत्र होतिल असा विचार करून जी ती वेगम तशीच टेंक धरून महालांत बसली होती व जाणारें एक एक पळ कसें तरी कंठित आपल्या दुर्दैवाला दोष देत होती !

अशा स्थितींत बराच वेळ गेला. रात्र सरून पहाटेचा अंमळ व्हावयाला आला. महालाच्या उघडलेल्या खिडक्यांतून डोकावणारे चंद्रकिरण हळु हळू म्लान होत आले ! जणुं काय सुंदरींच्या मुखमंडलाबरोबर चंद्रहि निराशेनें म्लान होऊन गेला होता ! महालांत टांगलेल्या पुष्पमालांचा मनोहर सुगंध कमी कमी होत आला !

कोमल सरस पुष्पकलिका हळु हळू नीरस होऊं लागल्या ! सुवर्णाच्या पिंजऱ्यांत व सुवर्णाच्या दांड्यांवर असलेले शुक्रसारिकादि पक्षी आपली किलविल बंद करून निद्रेनें अगदीं मरगळून गेल्यामुळें स्वस्थ बसले होते ! लतिकावरील सुंदर सुंदर पुष्पें कोमजुन जाऊन खालील गाळियावर पडूं लागली. तरीहि जहांगीराचा कोठेंहि पत्ता नाही, आतां वसन्त-मेळयाला यावयाचा बादशहाचा वेळ खास टळून गेला असें आपसांत ठरवून निद्रावश होऊं पहाणाऱ्या वेगमा निराशहृदयानें आपापल्या महालाकडे चालत्या झाल्या आजच्या सारखा निराशेचा प्रसंग त्या विचाऱ्यांवर कधीहि आला नसेल ! सर्व रमणी बादशहाला दोष देत तेथून निघून गेल्या खऱ्या तरीहि तेथें शेवटपर्यंत दोषोजणी रहतां राहिल्याच ! एक सोफिया वेगम व दुसरी इराणची नूतन सौंदर्यशालिनी वेगम पियारी !

पियारी वेगम जागरणानें व हसण्याखिदळण्याच्या श्रमांनीं फारच क्लान्त होऊन गेली होती. तिनें प्राशन केलेल्या वारुणीची निशा या वेळीं तिला फारच चढली होती. नेत्र अगदीं धुंद होऊन गेले होते. शरीरांत—विशेषतः नेत्रांत—फार चंचलता आली होती. स्वर जड होऊन गेला होता. सर्व रमणीवृंद महालांतून निघून गेल्यावर स्वल्प पावणाऱ्या पायांनीं, हेलकावे खात खात ती मध्यभागीं असलेल्या कारंजाच्या हौदाच्या काठारशीं येऊन बसली. तिच्या मागोमाग सोफिया वेगमाहि तिच्या शेजारीं येऊन बसली. सोफियाचा चेहरा आज आनंदानें विशेष खुललेला दिसत होता. तिच्या अधरोष्टांवर मृदु हास्य विराजमान झालें होतें. पियारी वेगमेप्रमाणें सोफिया

आज मद्यासवाने तुंद होऊन गेलेली दिसत नव्हती.

जवळ बसलेल्या सोफिया बेगमेच्या खांद्यावर हात टाकून पियारी हणाली “सोफिया ! गडे, मला आणखी एक प्यालाभर सिराजी दे पाहू. मेली किती प्यालें तरी तृप्ती हणून कशी ती होतच नाही ! सिराजी भरून देण्याचं—दासीचं—काम तुला सांगितलं हणून मजवर रागावूं नकोस हो गडे ! इथं कुणी लंवडी नाही, हणून तुला हें काम सांगितलं !”

“सगावायचं काय त्यांत पियारी ? एक मेक्रीसार्टी एकमेकींनी अशीच तसदी घेतली पाहिजे—नाही तर आही बहिणी बहिणी कसल्या ? ” सोफिया हसत हसत हणाली.

दुसरा एखादा प्रसंग असता तर सोफियाला पियारीच्या विनंतीचा खरोखर राग आला असता व असें दासीजनाला योग्य असणारें काम करायाला ती कधी उठलीहि नसती ! परंतु आजचा प्रसंग निराळा होता आज पियारीजवळ तिचें कांहीं काम होतें. पियारी जवळून तिला कांहीं एक गोष्ट आज करून घ्यावयाची होती. शोधतां शोधतां आज सोफियाला अशी नामी संधी सांपडली होती. शिवाय, सिराजीनें पियारी जितकी गाफील होऊन जाईल तितकें सोफियाच्या पथ्यावरच पडणार होतें. याच उद्देशानें आज रात्री अतिशय आग्रह करकरून सोफियानें पियारीला सिराजीचे प्यालेच्या प्याले पिण्यास लाविलें होतें. आपलें काम नीट व्हावें हणून आजच्या वसन्तोत्सवांत सोफियेनें मद्याला स्पर्शही केला नव्हता, असें झटलें तरी चालेल. सोफियाचा उद्देश

आज पूर्णपणें सिद्धीस गेला. पियारी सिराजीनें बेहोप होऊन गेली !

पियारीच्या विनंतीप्रमाणें सोफिया उठणार, इतक्यांत पियारी पुनः अडखळत अडखळत हणाली “दे गडे, दे मला एक प्यालाभर सिराजी—गळ्याला फार शोष पडला आहे—”

“जरा क्षणभर थांब—ही मी सिराजी घेऊन येते. ”

असें हणून सोफिया उठून महालाच्या एका कोपऱ्यांत गेली. तेथें ठेवलेल्या सिराजीच्या मुरईतून सुवर्णाच्या एका लहानशा प्याल्यांत तिनें सिराजी ओवून घेतली व पियारीजवळ घेऊन तिनें तो प्याला तिच्या ओटाशी धरला.

इतक्यांत कांहीं आठवण होऊन पियारीनें विचारलें “पण यांत गुलाब इस्तंबूल कांहीं घातलं आहेस का सोफिया ? ”

“नाहीं—विसरलें. ”

पुनः सोफिया उठली. कपाळाला आंठ्या घालून तिनें त्या सुवर्णचषकांत थोडें गुलाबपाणी ओतलें, थोडा इस्तंबूलहि मिसळला तो प्याला पियारीच्या तोडारी धरतांच एका सपाट्यास तिनें आंतील सिराजी पार केली ! सोफिया हास्यमुखानें तिकडे पहात राहिली.

याप्रमाणेंच सोफिया बेगमेनें भरून दिलेले सिराजीचे दोन तीन प्याले पियारीनें हां हां हणतां उडविले. हळुहळु ती अगदी खुलून गेली. तिच्या मुखमंडळावर हास्य विलसू लागलें. तिच्या हृदयावर नेहमीं जो एक प्रचंड पाषाणाचा जड भार होता, तो क्रमाक्रमानें नाहीसा झाला. तिची अन्तर्वृत्ति अत्यंत प्रसन्न झाली ! तिच्या हृदयांत अपूर्व स्फूर्ति उत्पन्न झाली !

एक दीर्घ निःश्वास टाकून पियारी स्वतः शींच पुटपुटली “ काय करावं बरं ? खास येतो असं सांगून शेवटीं स्वारी आली नाही ती नाहींच ! अजनहि ! येईल का स्वारी ? छे ! आतां कसली आशा ! ‘ वसन्तोत्सवांत तुझं गाणं मनसोक्त ऐकायाचं, बरं का पियारी ! असं मला नुकतंच ह्मणायचं झालं होतं—झालं वाटतं त्याचं विस्मरण ! मेल्या पुरुषांचा स्वभावच का असा विसराळु ? नाही तर काय आज नामी संधि आली होती ! गाण्यानं खाविदांना आज अगदीं प्रसन्न करून टाकलं असतं ! छे : अगदीं वाईट गोष्ट झाली. ”

पियारीच हे शब्द अस्पष्टपणं सोफियाच्या कानांवर गेल्याशिवाय राहिले नाहीत. ती विषादपूर्ण हृदयानें स्वतःशीच ह्मणाली “ असं का वाईसाहेब ? आज मोटा डाव साधून आम्हा सर्वांवर मात करावयाचा तुझा विचार होता तर ! पण आमच्या सर्वांच्या नशीबानं तो फसला ह्मणायचा ! परमेश्वर करो अन् तुझे सर्व डाव असेच फसोत ह्मणजे झालं ! नाही तर आम्हा सर्वांचे वाटोळे करायला तूं कधींहि चुकयची नाहीस ! शहानशहानीं इराणहून तुला इथं नाही आणून ठेवलं, तर एका अत्यंत जहाल विपारी नागिणीला आणून ठेवलं असं, झटलं पाहिजे. परमेश्वराच्या कृपेनं रंगमहालांतून कधीं एकदा तुझी धिंडका निघेल ती खरी ! ”

नंतर पियारी वेगमला उद्देशून ती ह्मणते “ पियारी—”

“ काय गडे ? काय ह्मणतेस ? ”

“ आतां शहानशहा कांहीं येत नाहीत. ती आशा आपणाला आतां सोडून दिली पाहिजे. आजची वासन्ती पौर्णिमा ! अशी

ही नेहमीं न येणारी वासन्ती पौर्णिमेची रात्र मेली कंठायची तरी कशी गडे ? ”

पियारीनें उत्तरादाखल एक दीर्घ निःश्वास सोडला. बराच वेळ ती खाली मान घालून स्तब्ध बसली होती.

सोफियानें पुनः विचारले “ पियारी ! तूं अशी स्तब्ध कां ? मी काय विचारल इकडे तुझं लक्ष्यच का नव्हतं मुळीं ? ही वासन्ती पौर्णिमेची रात्र अशीच का कंठायची आली ? ”

“ त्याला आतां काय इलाज सोफिया ? स्वारीनं शेवटीं आम्हांला फसविलं यांत शहानशहांशिवाय दोष तरी द्यायचा कुणाला ? मला बीन तरी आणून दे. ह्मणजे शहानशहा-ऐवजीं तुलाच माझं गाणं ऐकविलें. गायनांत आपण ही रात्र कंठूं ह्मणजे झालं ? ”

“ छे : गडे ? अशा वेळीं तुझं गाणं अन् बीन का गोड लागणार आहे ? स्वारीचीं गोष्ट आपली निराळी होती. संगीताला तरी वेळ अवेळ पहावी लागतेच कीं नाही ? ”

“ बरं तर मग काय करायचं ? ”

“ तें राहू दे सारं ! पण काय ग-पियारी ! सरकार स्वारी आज वसन्तोत्स-वाला कां बरं आली नसेल ? हळूच लपून छपून स्वारी मेहेरजानच्या महालाकडे तर नसेल गेली ? ”

“ अशक्य ! अगदीं अशक्य ! ”

“ कां बरं ? ”

“ ती गोष्ट मुळींच संभवनीय नाही. तिकडचा रस्ता शहानशहांना अजिबाद बंद झाला आहे, हें नाही का तुला टाऊक सोफिया ? ”

“नाहीं बाई ! मेहेरकडचा रस्ता स्वारीला बंद कां हणुन ?” सोफियानें बळेंच आश्चर्यमुद्रेनें विचारलें.

पियारी हस्त हस्त हाणाली “कां हणुन ! अग तें सारं माझं कसव ? त्या मेलीचा सर्वनाश मीं पूर्णपणें करून टाकला आहे !”

तूं मेहेरचा सर्वनाश केलास ! काय ? पियारी ? तूं हणतेस तरी काय हें ?”

“होय. या पियारीनेंच तिचा सर्वस्वी घात केला. हें सांगायला मला मोठा अभिमान वाटतो ?”

“तूं तिचा सर्वनाश केलास ? तो कां हणुन पियारी ? त्या विचारीनें तुझा अपराध तरी काय केला होता ?”

या वेळीं पियारीचें मस्तक सिराजीनें पूर्णपणें चढून गेलें होतें. तिची सर्व सारासार विचारशक्ति या वेळीं अगदीं नाहींशी झाली होती. तिचा दिल या वेळीं पूर्णपणें खुलून गेला होता. या वेळीं सोफियारीं अमुक गोष्ट सांगूं कीं नको, अमुक रहस्य तिच्यापार्शीं सांगणें इष्ट, कीं, अनिष्ट हा विचार तिच्या हृदयाला बिलकूल शिवला नव्हता. !

ती गर्वोद्धत स्वरांनें हाणाली “तिनें माझा अपराध काय केला होता ? पण मी कुठें हणतें, कीं, माझा तिनें कांहीं अपराध केला होता हणुन ?”

“तर मग ?”

“तर मग काय ? मेहेरनें माझा कांहीं अपराध केला नाहीं. ती अपराधी नाहीं—पण तिचें सौंदर्य अपराधी आहे ! मेहेर बिलकूल अपराधी नाहीं—पण जहांपनाहांचें. डोळे अपराधी आहेत ना ?

इराणाहून मी नुकतीच आल्यापासून सरकारस्वारीकडून माझा जो आदरसन्मान होत होता, मजवर स्वारीचें जें प्रेम बसलें होतें, त्यांत ती अवदसां तिच्या अप्रतिम सौंदर्यामुळं कांटा होणार हें मला कळून दिखिल का तिचा मी नाश करूं नये सोफिया ?”

पियारीचें हें भाषण ऐकून सोफियाच्या अंगावर काटाच उभा राहिला. वरून अतिशय सुंदर दिसणाऱ्या पियारी वेगमेचें अंतःकरण इतकें काळेंकुड असेल अशी तिची कल्पना नव्हती !

कांहीं वेळ दोघीजण स्तब्ध बसल्या होत्या. थोड्या वेळानें सोफियानें पियारीला विचारलें “तूं मोंगारला कशालाग गेली होतीस पियारी ?”

“डोंगराल प्रदेशाच्या हवेनें मला गुण येईल असं हकीमांनीं सांगितल्यावरून सरकारांनीं मला तिकडे धाडलं होतं. मला मध्यतरीं बरं वाटत नव्हतं हें नाहींका तुला माहीत-?”

सोफिया हसून हणते “तें आहंग सारं मला टाऊक ! पण मोंगाराहून दासीचा वेप घेऊन तूं वर्धमानाला कशाला गेली होतीस ? का दासी बनून वर्धमानची हवा खायला दिखिल तुला हकीमांनीं किंवा जहांपनाहांनीं सांगितलें होतं ?”

सोफियाचे हे शब्द ऐकून पियारी चमकली ! तिचें हृदय भीतीनें धडधडूं लागलें. आपली आतां धडगत नाहीं असें वाटून तिचा मुखचंद्र निस्तज झाला.

शुष्क कंठानें पियारीनें सोफियाला विचारलें “तुला ग हें कसं कळलें, सोफिया ?”

सोफिया बळेंच कुदभाव दर्शवून तिला हाणाली “छे: छे: गडे ! हें अंगदीं वाईट बरं ! मजवर देखील का तुझा इतका अविश्वास ? मग मला आपली प्राणांची सर्की

हणतेस तें कशाला ? माझ्याशीं तर मग तूं कपटानंच वागत असतेस हणायची ! ठीक ! ठीक ! ”

पियारी घाबरून हणाली “ छेग ! तसं नव्हे गडे ! खरंच तूं माझ्या जिवाची सखी आहेस;—”

सोफिया मध्येच रागानें हणते “आहे ठाऊक सारं ! तूं स्वतःच ही सारी हकीकत मला एक दिवस नव्हेती का सांगितलीस ? ”

पियारीच्या मुखावर हास्य दिसू लागलें. ती इसत हणाली “मला क्षमा कर गडे ! अलीकडे माझं मन असं भरकटून गेलं आहे, कीं, कांहींही गोष्ट आतांशीं माझ्या ध्यानांतच राहिली नाही झाली आहे ! ”

“ तर मग तूं वर्धमानला कां गेली होतीस तें सांग. ”

“ अग हें पहा, दासीच्या वेपानें मी जर वर्धमानला गेलें नसतें, तर इतक्या लवकर अन् इतक्या सहज रीतीनं माझं कार्य सिद्धीस गेलें असतं असं वाटतं का तुला ? ”

— “ कसलं आलं आहे तुझं काम ? ”

— “ मेहेरचा सर्वनाश ! ”

— “ तो तुला कसा करतां आला बरं ? ”

“ शहानशहांच्या वक्षःस्थलावर मी लत्त प्रहार करीन, असं मेहेर वर्धमानांत आपल्या प्रिय सखीजवळ—मोतीराणीपाशीं—हणाली होती, हेंही मीं तुला एकदा सांगितलं आहे, असं मला आतां आठवतं; होय ना ? ”

“ होय; असं कायसं तूं मला सांगितलं असावंस असं मला आठवतं खरं. ”

“ झालं तर ! ती लत्ताप्रहाराची गोष्ट चांगलं तिखट मीठ लावून मी शहानशहांना सांगितली. दुसऱ्याहि अशाच काहीं मेहेरबदलच्या गोष्टी मी स्वारीला कळविल्या. ”

“ हो का ? मग स्वारी काय हणाली ? ”

“ लत्ताप्रहाराबद्दलची गोष्ट ऐकून स्वारीच्या अंगचा नुसता तिळपापड होऊन गेला ! मानी भारतेश्वर असल्या बटकुराचे असले अपमानास्पद शब्द का मुकाट्यानं ऐकून घेणार आहेत ? ”

“ तरी कांहीं स्वारीचा मला विश्वास येत नाही. शहानशहांचं मन हणजे समुद्रावरचा वारा ! कधीं झंझावाताच्या रुपानं वहावयाचा—तर कधीं अगदीं शांत—कुठं त्याचा अगदीं मागमूस देखिल नसायचा ! ”

“मला नाही तसं वाटत—अन् स्वारीचं मन इतकं चंचल असलं तरी त्या अवदसेबद्दल आतां कांहीं तिकडचं मन फिरायचं नाही हें खास ! ”

“ पण स्वारीचं हें वर्तन कुणालाच पसंत नाही. मेहेर इथं आल्यापासून ज्या स्थितींत दिवस कंठित आहे, त्या स्थितीचं वर्णन ऐकलं हणजे पाषाणाला देखील पाझर फुटतील ! मग आपण तर काय मनुष्यंच आहो. एखाद्या क्षुद्र दासीला इथं जो मान असतो, तो देखील त्या विचारीला मिळत नाही हणजे ! शेरखानासारख्या वैभवशाली उमरावाची ती पत्नी, परंतु दैव फिरल्यामुळं विचारीची काय स्थिति झाली आहे पहा ! परमेश्वर करो अन् स्वारीचं मन मेहेरबद्दल लवकरच विरघळो ! ”

“ हो, परमेश्वर कांहीं इतका तुझ्या सारखा वेडा नाही बनला अजून ! ”

पियारी मानवीक्षीरूपानें सैतानीच अवतरली आहे अशी सोफियाची पुरी खात्री झाली ! खरोखर राक्षसाचें किंवा सैतानाचें तरी हृदय इतकें कठिण असेल किंवा नाही, याची तिला शंकाच आली. तो विषयच बदलण्याच्या हेतूनें सोफि-

यानें पियारीस विचारलें, “पण मी क्षणतें याला एक पुरावा आहे. मेहेर इथें आल्या-नंतर दुसरेच दिवशीं गुप्तपणें तिच्या महा-लाकडे गेली नव्हती का स्वारी ?”

विकट हास्य करून पियारी ह्यागळीः—

“होय, स्वारी तिला भेटायला गेली होती परंतु, तिकडे गेल्यावर स्वारीचें स्वांगत कसं छान झालं तें नाहीं का तुला ठाऊक ? ती चांडाळीण नुसती उठून उभी दिखील राहिली नाहीं. गर्वानें ती स्वारीशीं दोन शब्दही बोलली नाहीं ! मेहेरवहल मी ज्या गोष्टी तिकडे कळविल्या होत्या, त्या अगदी खऱ्या असल्यावहल स्वारीची ताबडतोब खात्री होऊन चुकली. मेहेरचा हा अहंकार आणि दर्प जहांपनाहाना विलकुल सहन झाला नाहीं. स्वारीनं पुनः तिचें कधीं मुखावळोकनही केळ नाहीं. बोलतां बोलतां या गोष्टीला एक वर्ष झालंच ह्यागवयाचं !”

आश्याच्या राजप्रासादाच्या सिंहद्वारा वरील देवडोंवरून उपःकालचा नगरा मुल झाला. पियारी तेथेंच मदिरेच्या धुंदीत लव-डली. एका दासीचा हांक मारून पियारीची व्यवस्था तिजवर सोंपवून, सोफिया आपल्या महालाकडे निघून गेली.

प्रकरण आठवें.

पिंजऱ्यांतील पक्षीण.

भवितव्य ! खरोखर, भवितव्य ही एक मोठी विलक्षण शक्ति आहे. त्या शक्तीच्या पाशानें एकूण एक मनुष्यप्राणी—केवळ मनुष्यप्राणीच नव्हे, तर देवगंधर्व, पशु-पक्षी, स्थिरचर—फार काय, सारें विश्व दडबड झालें आहे ! दैव श्रेष्ठ, कीं

प्रयत्न श्रेष्ठ, हा वाद पुरातन कालापासून सर्व राष्ट्रांत—सर्व देशांत, सर्वकालीं चालत आला आहे. परंतु त्याचा समाधानकारक निकाल होणें शक्यच नाहीं ! प्रयत्नवादी तत्त्वज्ञमंडळ उच्चकंठानें प्रयत्नाच्या श्रेष्ठ-त्वाचें कृतिही समर्थन करो, त्यांचा तत्व-ज्ञाद सर्वसाधारण लोकांना फारसा रुचत नाहीं व पटतहि नाहीं ! उरुट, कधीं कधीं असे चमत्कारिक प्रसंग येतात, कां, या तत्त्वज्ञ-मंडळालाही दैवाचें श्रेष्ठत्व, नाहलाजानें कां होईना, पण कबूल करावें लागतें ! प्रयत्नतत्व श्रेष्ठ असो, कीं दैवतत्व श्रेष्ठ असो, दैववादानें मनुष्याच्या मनाचें समाधान होतें, ही गोष्ट कांहीं खोटी नाहीं. भवितव्याचें सामर्थ्य अगाध आहे, त्यापुढें मानवी प्रयत्नांचें कांहींही चालावयाचें नाहीं, या समजुतामुळें मनुष्याला पंगुता येते ही गोष्ट जितकी खरी आहे, तितकीच, या सम-जुतीनें त्याच्या मनाला एक प्रकारचें समा-धान असतें ही गोष्टही खरी आहे. आमच्या नायिकेची स्थिति अशीच झाली होती.

मनुष्याच्या अदृष्टाच्या मार्गे लपून राहून कोणाच्याही नकळत अत्यंत गुप्तपणानें भवि-तव्य आपल्या अलक्षित हस्तानें अत्यंत अस्पष्ट अक्षरांत त्याच्या ललाटीं काय लिहून ठेवीत असतें, हें जर त्याला कळण्याचा कांहीं मार्ग असता तर मानवी प्राण्याला दुःख असें कधींच भोगावें लागळें नसतें ! या मृत्युलोकाचें दारुण भीषण रूप बदलून जाऊन त्याचा स्वर्ग बनला असता; सोंपड्यांचे राजवाडे झाले असते; साऱ्या पृथ्वीवर करुण क्रंदन, हृदयविदारक आर्त-नाद, शोकाच्या कर्णकठोर आरोळ्या, यांचा कोठें मागमूवही लागला नसता ! “तेव्हां गंधर्वमुखीं जिकडे तिकडेहि

तनननं तननम् !” या मयूरकवीच्या आर्यार्चानेंच जगतावरील मधुरानंदाचें सदा सर्वदा कविवरांना वर्णन करावें लागलें असतें. मनुष्याच्या कल्पनांनीं अतिशय सुंदर, नयनरम्य, मोहक व मधुर अर्शा बन विलेळीं भव्य उद्यानें निराशेच्या अत्यंत तीव्र, प्रखर दवानलानें होरपळून गेलीं नसतीं !

जहांगीर बादशहाच्या हुकुमानें मेहेर-उन्निसाला आश्याला आणावयाला मोंगल सेनापति रहमतखां व रुस्तमखां जेव्हां ससैन्य वर्धमानाळा गेले होते, त्या वेळीं त्यांजबरोबर जाऊन बादशहाची पट्टराणी-समग्र भारतवर्षाची सम्राज्ञी होण्यापेक्षां-विषप्राशन करून आत्मविसर्जन करावयाला मेहेरउन्निसा तयार झाली होती. परंतु तिच्या प्रिय सखीनें-मतियानें-नानाप्रकारें तिची समजूत करून आश्याला जाण्या-विषयी तिचें मन मोठ्या प्रयासानें वळविलें हें वाचकांना ठाऊकच आहे. मोतिराणीच्या मधुर भाषणाळा वश होऊन ज्या कांहीं गोष्टी मनांत आणून मेहेरजान वर्धमान सोडून आश्याला आली, त्या सर्व गोष्टींची निष्ठुर दैवानें अगदीं उलट-पालट करून टाकली ! मतियाच्या उत्तेजनानें मेहेरच्या मनांत ज्या कांहीं आशा उत्पन्न झाल्या होत्या त्यांपैकीं एकही आशा पूर्ण होण्याचें लक्षण आश्याला आल्यावर तिला दिसून येईना ! तिची पूर्ण निराशा झाली ! तिचें भविष्यद्गन काळ्याकुट्ट निराशेच्या घनांनीं पूर्णपणें व्यापून गेलें. आशसूर्यांचा एकही किरण त्यांतून बाहेर पडून मेहेरजानच्या हृदय-कमलाला प्रफुल्ल करीना ! आपल्या नशिबी काय आहे, हें तिला आतां-आश्याला आल्यानंतर बऱ्याच दिवसांनीं-हळूहळू

कळून येऊं लागलें. जणूं काय, एका प्रकारच्या प्रज्ञाबलानेंच तिच्या अदृष्टांतील ती अस्पष्ट, अस्फुट अक्षरें मेहेरजानला आतां हळूहळू वाचतां येऊं लागलीं ! ती वर्धमानला असतां हें पुढलें भविष्य जर तिला यत्किंचित् तरी ठाऊक असतें, किंवा मतियाला ही अदृष्टलिपी पुसट-पुसट तरी वाचतां आली असती, तर आश्याला येऊन अशा रीतीनें जीवनभार कंठण्यापेक्षां मेहेरजाननें विषप्राशन करून प्राणत्याग केला असता आणि मोतिराणी-नेही मोठ्या आनंदानें तिच्या ओठांशीं त्या जहरी विषाचें पात्र घरलें असतें ! परंतु हाय ! भवितव्य ! “ लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः !” हेंच खरें !

मृतपतीच्या चिंतनानें आणि दुसऱ्या अनेक काळजींनीं ती कोमळांग सुंदरी मेहेरउन्निसा अगोदरच फार क्लेश आणि अशक्त झाली होती. तिची अनिष्ट कांति अगदीं छुतप्राय झाली, तिच्या मनाचा उल्हास पार नाहीसा झाला. त्यांतूनही आपली भावी स्थिति तिला जेव्हां हळू-हळू कळून येऊं लागली, तेव्हां तर मेहेरउन्निसाची स्थिति अधिकच शोचनीय झाली ! तिची कुश्रता अधिकच वाढली. तिच्या मादक नेत्रांतील त्या उज्वळ तेजाचा कोठें मागमूसही नाहीसा झाला. तिच्या एकंदर स्थितींत इतकें परिवर्तन झालें, कीं, तिची जीवाची सखी मतिया जर ह्या वेळीं तेथें अकस्मात् आली असती, तर आपली प्रिय भैरिण मेहेर ती हीच काय, असा तिलाही भ्रम पडला असता ! आणखी एके दिवशीं असा एक चमत्कार झालाच !

वर्धमानला असतां मेहेरउन्निसाच्या खास दिमतीला मरजीना नांवाची एक चतुर,

स्वामिनिनीष्ठ अशी पुष्कळ दिवसांची दासी होती, हे वाचकांस माहित आहे. मरजीनाचे तिच्या घनिर्णाशी नुसते दासीचेच नाते होते असे नव्हे, तर मेहेरजान तिला आपल्या विश्वासू मैत्रिणीसारखी वागवीत असे. तिची सारी हितगुजे आणि हृदयांतिल सर्व गुप्त गोष्टी मरजीनाला पूर्णपणे ठाऊक होत्या. मरजीनाही अगदी योग्य अशीच दासी होती. आपल्या घनिर्णाच्या यत्किंचित् दुःखानें तिला अतिशय दुःख आणि थोड्याशा आनंदानें अतिशय आनंद होत असे. मेहेरजानच्या पायांला एखादें कुसूं लागलें तर मरजीनाला अपरिमित दुःख होत असे. संकटाच्या आणि आपत्तीच्या प्रसंगां मरजीनाचाच मेहेरच्या मनाला सर्वस्वी आधार होता. मरजीना जर तिच्या दिमतीला नसती, आणि दिमतीला असूनही जर एखाद्या मातेची आपल्या मुलीच्या सुखसर्वस्वावर ज्याप्रमाणे प्रेमाची नजर असते, त्याप्रमाणे तिची आपल्या घनिर्णावर नसती, तर मेहेरउजिसानें केव्हांच विषप्राशन करून वेहेस्त गांठला असता—जहांगीरच्या कारकीर्दीचा हल्ली आहे यापेक्षा कांहीं निराळाच इतिहास इतिहासकारांना लिहावा लागला असता ! आणि प्रस्तुतचें कथानक वाचकांना सांगण्याकरतां आम्हाला आमची क्षुद्र लेखणीही चालवावी लागली नसती !

मतियाच्या अतिशय आग्रहावरून मेहेरउजिसा वर्षमानहून आश्याला आली, त्या वेळीं मरजीनाही तिच्याबरोबर आली, हे वाचकांना निराळें सांगण्याची जरूर नाही. आश्याच्या रंगमहालांत मेहेरची स्थिरस्थावर नुकती कोठे होते आहे, न होते आहे तोंच मरजीनाचा घाकटा भाऊ करीम हा अतिशय

आजारी असून मृत्युशय्येवर केवळ आपल्या मातृसम भगिनीच्या दर्शनाची वाट पाहत आहे, असें मरजीनाला कळलें. विचाऱ्या करीमला अगदी बालपणांतच मातृपितृवियोग झाला होता. त्याचें सर्व संगोपन अतिशय ममतेनें व प्रेमानें अगदी लहानपणापासून मरजीनानेच केले होते. आपल्या लहान भावाची मृत्युशय्येवर तरी भेट घेण्याची मरजीनाला अगदी तळमळ लागून राहावी हे अगदी सहज आहे. दुसरा एखादा प्रसंग असता तर आपल्या घनिर्णाला सोडून ती या वेळीं कधीच कोठे गेली नसती; परंतु प्रस्तुतची वेळ अगदीच निराळी होती. आपल्या बंधूचें शेवटचें दर्शन घ्यावयाला जाण्याची मरजीनानें आपल्या घनिर्णाला साधुनयनांनीं परवानगी विचारली. विचारी मेहेर तरी काय करणार ? या वेळीं ती मरजीनाला नाहीं कसें हणणार ? अस्वावकाशांतच मरजीना आपल्या गांवीं निघून गेली.

सुदैवानें, मरजीनाच्या आर्त विनवणीचा परिणाम होऊन परमेश्वरास तिची दया आल्यामुळे क्षणा किंवा भवितव्यच तसें होतें म्हणून हणा, मरजीनाचा भाऊ त्या जीवावरच्या भयंकर दुःखण्यांतून उठला. परंतु त्याला पूर्ण गुण यावयाला बरेच दिवस लागले. सुमारे सहा महिन्यांनीं मरजीना आश्याला परत आली.

मरजीना मेहेरच्या महालांत आली तेव्हां ती एका खिडकीपाशी विमनस्कतेनें कांहीं विणकाम करीत बसली होती. मेहेरचें रूप—रंग—आकृति—कांति यांत सहा महिन्यांच्या अवकाशांत इतका विलक्षण फरक पडला होता कीं, मरजीनाला मेहेरची विलकुळ ओळख पडली नाहीं ! आपल्या घनिर्णाच्या निकट परिचयाची

कोणी तरी स्त्री तिच्या महालांत तिची वाट पाहात बसली आहे असे तिला वाटले.

त्या वेळीं मेहेरच्या इतर द.संही महालांत नव्हत्या. मरजीनां कांहीं वेळ आपल्या घनिणीची वाट पाहिली. शेवटीं मेहेरजवळ जाऊन तिनें गंभीर स्वरांनें विचारलें, “आपणाला बाईसाहेबांना का भेटावयाचें आहे ? त्या इथें नाहींत.”

मेहेरनें तोंड फिरवून समोर पाहिलें तों मरजीना !

किंचित् हास्य करून मेहेर म्हणाली, “कोण मरजीना ? कधीं आलीस तूं ? बाईसाहेब कोण ? इथें कोण नाहीं ? तूं ह्मणते आहेस तरी काय मरजीना ? तुला वेढ तर नाहीं लागलें ?”

मरजीनाला क्षणार्धांत घनिणीची ओळख पटली ! मेहेरचे पाय घरून त्यांवर अश्रुवर्षाव करीत मरजीना स्फुंदत स्फुंदत ह्मणाली, “कायहो बाईसाहेब आपली ही दशा !-” मेहेरनें मरजीनाला वर उचलून पेटाशीं घरलें व तिच्याबरोबर तीही नीरव अश्रु लक्ष्मी लागली !

मि. *

शरखानाच्या मस्त्यबरोबर आमच्या

कवित्रिनेत्रिकाच्या नशिबानें पूर्णपणें उलट खाल्ही असें निदान तिला तरी वाटणें या वेळीं अगदीं साहजिक होतें. आश्याच्या विशाल व विपुल ऐश्वर्यशाली बादशही रंगमहालाच्या अमर्दी एकीकडल्या निर्जन भागांतल एक भिकार महाल त्या मानी स्त्रीच्या दिमतीस देण्यांत आला होता. एखाद्या मनुष्याची जगांत जितकी उपेक्षा होणें शक्य आहे, तितकी उपेक्षा तिच्या वांश्यास आली होती. तिचा सर्वत्र अना-

दर होत होता, मर्मवेदना आणि चिंता यांनीं तिच्या हृदयाला अगदीं जर्जर करून टाकलें होतें. तिच्या सुंदर नेत्रयुगुलाचें पाणी पार नाहींसें झालें होतें. मेहेरच्या सदासर्वदा प्रफुल्ल असणाऱ्या गंडाथलावरील लाली नाहींशी होऊन तें पांढुरतेनें आपलें ठाणें कायमचेंच दिल्यासारखें वाटत होतें. तिच्या सरस ओष्ठद्वयावर आणि नेत्रयुग्मांत कालिमा पसरली होती.

सारा वेळ चिंता-दाखण चिंता ! दुसरे कांहीं नाहीं ! जणू काय, जगांतल सर्व प्राण्यांच्या नशिबी असलेली चिंता मेहेरच्या एकटीच्या नशिबी या वेळीं आली होती. या भयंकर चित्तेचें भ्रमण सुरू असतां मेहेरजानचा दिवस कसा ना कसा तरी निघून जाई-परंतु कांहीं केल्या दीर्घ काळरात्र मात्र सरत नसे ! दिवसां तिच्या दासांपैकीं कोणी ना कोणी तरी तिच्याजवळ असे. त्यांच्या प्रयत्नांनीं मेहेरच्या मनाचें थोडें तरी रंजन होई. बादशही रंगमहालांत घडून येणाऱ्या अनेकविध व्यापारांपैकीं कोणत्या ना कोणत्या तरी एखाद्या व्यापारामुळे मेहेरचें मन साहजिकपणें वेधलें जाई. त्यामुळे तिच्या नकळत कां होईना-तिच्या मनाला चित्तेचा थोडा तरी विसर पडून तेवढयापुरती तरी तिला शांति प्राप्त होत असे. परंतु रात्रीची स्थिति अगदीं निराळी. त्या वेळीं तिच्या मनाला विरंगुळा मिळण्याला मदत होईल अशी एकही गोष्ट घडून येत नसे. उलट रात्रीची प्रत्येक गोष्ट मेहेरची चिंता शतपट वाढविण्यास मात्र कारणीभूत होत असे. रात्रीची गंभीर निस्तब्धता व घनांधकार यांनीं तिचा जीव अगदीं गुदमरून गेल्यासारखा होई ! सारी रात्र या कुशीवरून त्या कुशीवर ती सारखी तळमळत असे. परंतु

निद्रादेवी मेहेरजानवर कधी फारशी सुप्रसन्न होत नसे. रंगमहालाच्या संगमवरो उंच पायाच्या शेजारून हलत-डुलत जाणाऱ्या यमुनेचे उन्मादयुक्त मधुरकलसंगीत ऐकत असतां उघडलेल्या खिडक्यांतून हळूच महालांत प्रवेश करणाऱ्या शीतल आणि मंद अशा पहाटेच्या वायूने अंगाची होणारी लाही किंचित् शांत झाल्यावर मेहेरउन्निहाला एखादे वेळ किंचित् तंद्रा येत असे. नाहीं असे नाहीं. परंतु ती अल्पकालच ! त्या तंद्रेने तरी मेहेरला सुख व्हावे, तर तेंही नाहीं ! त्या तंद्रेतच तिला चमत्कारिक स्वप्ने पडून तिच्या मनाला अधिकच अस्वस्थ करून साडित ! सर्व मनश्चिंतांची उपशम करणारा मात्रा जी निद्रा, तिच्यापासुनही विचान्य मेहेरच्या हृदयाला अधिकच यातना होत ! ' परमेश्वराच्या इच्छेने कधी कधी अमृताचेही विष होते ! ' यामागे जाग्रतावस्थेत दाखण चिंता आणि निद्रेत चमत्कारिक स्वप्ने या कैचांत विचान्या मेहेरच्या हृदयाचे तुकडे उडत होते !

मेहेरजानला मधूनमधून एखादे वेळ जी तंद्रा येई, तीत तिला नानातऱ्हेची भयंकर स्वप्ने पडत असत. त्यांतही हे स्वप्न तिला वाऱ्वार पडत असे:-गंभीर घनगर्जना करीत चपल वेगाने धावत जाणारा दामोदर नद जिच्या पदप्रान्ताचे प्रेमाने लुंवन घेत वाहत आहे, त्या रम्य तटभूमीवर वृढपणे उभ्या राहिलेल्या त्या अबराईतील शुभ्र वाड्याच्या एका अंधकाराने भरून गेलेल्या खोलीत जणुं काय, ती आपल्या गत प्रियपतीचे-शेरसादे-ांचे-चिंतन करीत एकटीच पडली आहे. दामोदर नदाच्या गंभीर आणि गहन अशा गर्भप्रांतांतून काळ्याकभिन्न अंधकाराचे

पुंजकेच्या पुंजके निघून, विशाल व अतिशय विस्तार्य अशा अकृति धारण करून आरल्या दीपप्रकाशहीन खोलीत जमाव करून-एकजुरीने प्रवेश करून सर्व खोलीभर पसरत आहेत ! जणुं काय, आत्यंतिक प्रलयकालचे भयंकर आणि अतिशय काळे-कुट्ट असे खूब जाडाचे मघ द्रुतगतीने भ्रमण करीत असतां दमल्यामुळे अल्पकालपर्यंत विभ्राति घेऊन ताजेतवाने होण्याकरितां आपल्या महालाचा आश्रय घेत आहेत ! तो अंधकाराचा प्रचंड समुदाय आपल्या पलंगाच्या आसपास, दुधाप्रमाणे पांढऱ्या शुभ्र अशा मच्छादाणीवरून, लोड-गिर्दीवरून, लाल रंगाच्या मखमालीच्या आवरणवस्त्रावरून, शर्येवरील, खालील, चारही बाजूंच्या अवकाशांत महा-कालभुजंगाप्रमाणे मोठमोठ्याने भयप्रद फूत्कार टाकीत, एका प्रकारच्या अतिशय वेगाने चहुंकडे उसळणाऱ्या विषारी वायुच्या तरंगासहवर्तमान सारखे भ्रमण करीत आहे, कधी मधेच पिशाचाची अक्राळविक्राळ रूपे धारण करून एका घांसाबगेवरच आपला सार चट्टामट्टा उडविण्याकारिां आपल्या अंगावर धांवून येत आहे ! हे अत्यंत विलक्षण, हृदयाचा जेथल्या तेथेच काडमारा करून टाकणारे स्वप्न पडतांच अभागिनी मेहेरउन्निहा भयाने धावरी हाई-मोठमोठ्याने तो ओरडू लागे ! क्षणार्धांत तिच्या निद्रेचा भंग होई. तिच्या अंगांतून घामाच्या घारा वाहू लागून अंगावरील सर्व वस्त्रे भिजून ओली होत ! बराच वेळपर्यंत आपण स्वप्नांत आहोंत की जाग्रत आहोंत हेही तिला कळत नसे. काहीं वेळ गेल्यावर आपण पाहिले तें स्वप्न-सत्य नव्हे, अशी मेहेरची हळूहळू खात्री होई. नंतर ती पलंगावरून

उठून महालाच्या खिडकीशी येऊन बसे-
तो तेथे थोड्या वेळापूर्वी दृष्टीस पडलेल्या
देखाव्याच्या अगदी उलट देखावा मेहेरजा-
नच्या नजरेस पडत असे. यमुनेच्या कृष्ण जला-
वर पांढरा शुभ्र चंद्रप्रकाश आनंदाने विहार
करीत असलेला पाहून तिच्या मनाची कांहीं
विलक्षण स्थिति होऊन जाई. महालापासून
कांहीं अंतरावरून वसन्तकालाच्या मृदु भेद
वाहणाऱ्या वायूच्या झुळेकेबरोबर ऐकू येणारा
वेळूंचा भंजुळ नाद ऐकून मेहेरजानला नुक-
त्याच पडलेल्या भयंकर स्वप्नाचा व तिच्या
नेहर्मीच्या दारुण चित्तेचा क्षणमात्र तरी विसर
पडे ! विमल चंद्रकिरणांबरोबर चहुंकडे
आपला करडा अंमळ गाजाविणाऱ्या गंभीर
आणि विराट निस्तब्धतेचा प्रभाव तिच्या
व्यथित मनाला किती तरी शांति देत असे !
बादशाही अन्तःपुराच्या दूरदूरच्या महालां-
कडून अस्फुटपणाने ऐकू येणाऱ्या आमोद-
प्रमोदाच्या लहरींचा मात्र मेहेरला एका प्र-
कारचा तिटकारा वाटत असे, परंतु तो असू-
येने नव्हे हे आम्ही खात्रीपूर्वक सांगू
शकतो. अशा सुंदर व रम्य निस्तब्धतेचा
भंग थोडा तरी व्हावयास त्या प्रमोदलहरी
कारण होत असल्यामुळे मेहेरसारख्या एकान्त-
प्रिय व निसर्गप्रणयिनी रमणीला त्यांचा
तिटकारा वाटावा हे साहजिक आहे. यमुनेच्या
निसर्गभंजुळ कलसंगीतापेक्षा तो कृत्रिम
कोलाहल तिळा प्रिय कसा वाटावा ?

मतियाच्या अतिशय आग्रहामुळे मेहेर-
उन्निसा वर्षमानहून आश्याला आली,
त्यास एक वर्षाहूनही कांहीं अधिक दिवस
झाले होते. या एका वर्षाच्या दीर्घावधीत,
ज्या दिल्लीपतीने मुद्दाम सेनापति व सैन्य
पाठवून मेहेरला आश्याच्या बादशाही
रंगमहालांत आणविले होते, त्याने—जहांगीर

बादशाहाने—तिला एकवाराहे आपले दर्शन
दिले नाही ! दर्शनाची गोष्ट तर दूरच
राहो, परंतु त्याने मेहेरचा नुसता एकवार
समाचार तरी घ्यावयाचा होता ! तिची
विचारपूस करून वरवरचा तरी आदर
त्याने दाखवावयाचा होता ! जहांगीर बाद-
शाहाच्या या उपेक्षेमुळेच मेहेरच्या हृदयाला
अतिशय यातना होत असत.

मेहेरउन्निसा रंगमहालांत आल्यापासून
तिला थोडासा सरकारी तनखा सुरू झाला
होता. नाही असे नाही—परंतु तो अगदीच
अल्प होता, त्याने तिची उपजाविका
मोठ्या कष्टाने कमी तरी चालत असे.
मेहेर एकटी असती तरी तो तनखा तिळा
चांगल्या रीतीने पुरला असता की नसता
याची शंकाच आहे. मग तिच्या तीन चार
दासी आणि ती स्वतः यांचा निर्वाह त्या
बादशाही तनखावर कसा होणार ? मेहेर-
उन्निसा या अपमानाने आणि उपेक्षेने
आंतल्या आंत करपून जात होती—परंतु
त्या अभिमानी बायकोने आपल्या दैन्या-
विषयी किंवा उपेक्षेसंबंधाने एक चकार
शब्दही कधी कोणापाशी काढला नाही !
ती मनांत झणे की, “हृदय जळून, खाक
होऊन प्राणान्त झाला तरी पुरवला, परंतु
आपल्या तोंडाने आपल्या दैन्याचे प्रदर्शन
करणे नको.”

मेहेरने आपल्या दीन स्थितीची हकीकत
कोणापाशी सांगितली नाही हे खरे, परंतु
कितीही चोरून ठेवल्या तरी अशा गोष्टी का
कधी लपून राहातात ? या विलक्षण पक्ष्यांना
पंख फुटून ते कधी तरी दूर जावयाचेच !
मेहेरजानची ही शोचनीय स्थिति हळूहळू
सर्वांना कळून चुकली, जिकडे तिकडे
सुष्ट व दुष्ट लोक असावयाचेच; त्याप्रमाणे

आड्याच्या बादशाही रंगमहालांतही होतेच. दुष्ट होते त्यांना मेहेरची स्थिति ऐकून समाधान झाले, सुष्ट होते त्यांना फार वाईट वाटले.

या सुष्ट मंडळीपैकी कोणी कोणी "खुद्द बाहानशहांची भेट घेऊन एकवार आपली हकीकत त्यांच्या कानांवर घाला" असा मेहेरला उपदेश केला, परंतु मेहेर तर प्रत्यक्ष अभिमानाचा अवतार होती. तिला हा उपदेश रुचणार कसा? ती या मंडळीला तोंडावर कांहीं जबाब देत नसे, परंतु मनांत ह्याने कां, "या पोटासाठी अशी नीच वृत्ति स्वीकारून, मी भिकारी होऊं? बादशाहापार्शी मी उदरासाठी याचना करूं? त्यापेक्षां भुकेनें हाल हाल होऊन मेल्ले काय वाईट?"

शेवटी, मेहेरउन्निसानें मनांतल्या मनांत निश्चय केला की, आतां पोटासाठी ह्याणून कोणाच्याही तोंडाकडे पाहावयाचें नाहीं. कोणापार्शीही तोंड वेंगाडावयाचें नाहीं. परमेश्वरानें कृपाळू होऊन आपणाला चांगले घट्टेकट्टे दोन हात दिले आहेत. कशिद्याचें आणि जडावाचें काम आपण शिकलों आहों; आपल्याच हातांवर आतां अवलंबून राहून आलेले दिवस कसे तरी कंटावयाचे! परंतु देवाला हार जावयाचें नाहीं! दिल्लीच्या बादशाहाचा धुल्लक तनखा घेऊन दिवस घालविण्यापेक्षां स्वतःच्या निढळाच्या घामानें मिळविलेले अन्न खाणें शतपटीनें सुखदायक होईल. स्वतःच्या श्रमाची कीरडी भाकरीही दुसऱ्यानें कृपाळू होऊन दिलेल्या पंचपक्वान्नाच्या सुग्रास भोजना पेक्षां शेंकडोंपटीनें रुचकर लागेल. या निश्चयानें मेहेरच्या मनाला एक प्रकारचें विलक्षण बल आलें.

'निश्चयाचें बळ-तुका ह्याने तेंचि फळ' या साधुक्तीची सार्थता मेहेरच्या ठिकाणी लवकरच चांगली दिसून आली. निश्चय केल्यानंतर मेहेरनें तो ताबडतोब अमळांत आणला. कलाकुशल दासी व अन्य परिजन आपल्या पदरी अधिक ठेवून तिनें जडावाचें, कशिद्याचें व कलाकुसरीचें काम मोठ्या प्रमाणावर सुरू केलें. स्वतः मेहेर त्यांच्याबरोबर दिवस-रात्र खपूं लागली. तिच्या देखरेखीखाली हीं कलाकुसरीचीं कामे अत्यंत सुबक व नयनाकर्षक होऊं लागलीं. त्या रमणीच्या सुंदर करयुगलाच्या चंपकतुल्य अंगुली चित्रविचित्र कौशल्याची उत्तमोत्तम कामे निर्माण करण्यांत सर्व काल निमग्न होऊन जात असत. मेहेर जीं कामे तयार करीत असे, तीं कामे घेऊन तिची एक दासी आड्याच्या बाजारांत जात असे व त्यांची विक्री करून सर्व पैसे मेहेरजवळ देत असे. आपल्या विलक्षण कलाकुसरीचें काम मेहेरजाननें जेव्हां पहिल्यानेंच विकावयास पाठविलें, तेव्हां त्याची जी किंमत येईल अशी तिची अपेक्षा होती, त्याच्या शतपटीनें त्याला किंमत आली! दहा असरफीच्या ऐवजी हजार असरफी किंमत देऊन तें काम कोणी आड्याच्या बाजारांत खरेदी केलें. आम्ना शहरांत कलाकौशल्याचें मर्म समजणारा, ललित शिल्पाच्या सौंदर्याचा उपभोग घेणारा हा उदार पुरुष आहे तरी कोण हें मेहेरला कळना! त्या उदार पुरुषाला मनांत सहस्र धन्यवाद देऊन मेहेरनें त्या हजार असरफी आपल्या पेटांत ठेवल्या व करुण भावानें परमेश्वराची करुणा भाकली. आपल्या एकनिष्ठ दासीचें वेतन तिनें ताबडतोब वाढ-

विलें व त्यांना चांगले पोषाक बक्षिस दिले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी तिने रंगमहालाच्या मीर मुनशीला बोलावणें पाठविलें. अल्पावधीतच मेहरच्या महालांत येऊन तो दालल झाला.

त्याजकडे तीक्ष्ण दृष्टीनें पहात मेहर झणाली “मुनशीसाहेब ! आजपासून माझा रसद तुझी बंद करा. तुमच्या भिक्षेच्या अन्नावर दिवस कंठावयाची आतां माझी इच्छा नाहीं !”

बिचारा मीर मुनशी आश्चर्यानें थक्क होऊन तेथून निघून गेला !

प्रकरण नववें.

महाराणी जोधबाइ.

आश्याच्या रंगमहालांतील आपल्या एकीकडच्या महालांत मेहेरउन्निसा विमनस्कपणें आपलें नेहमींचें कलाकुसरीचें काम करीत बसला होती. अदृष्टाच्या तडाक्यानें झालेल्या आपल्या विलक्षण स्थित्यन्तराबद्दल सवयीमुळें ती आतां फारशी चिंता करीत नसे. “ रोज मरे त्याला कोण रडे ? ” या झणीप्रमाणें मेहेर आपल्या दारुण चिंतेला इळूइळू विसरत चालली होती; परमेश्वरानें तिला ज्या स्थितींत ठेविलें होतें, त्या स्थितीतच ती इळुइळु समाधान मानावयास आपल्या मनाला शिक्षण देत होती. मेहेरच्या प्रयत्नाला चांगलेंच यश चाललें होतें. प्रयत्नाने मनुष्याला काय साध्य होणार नाहीं ?

बादशाही अन्तर्महालांत वाटेल तिकडे जावयाला मेहेरला विलकुल आडकाठी नव्हती. जहांगीर बादशहाने मेहेरला एवढें

तरी स्वातंत्र्य ठेविलें हातें. परंतु या स्वातंत्र्यासंबंधीं मेहेर स्वतःच्या इच्छेनेंच बंदिवान् झाली होती ! बादशहाने मोठ्या क्रुनें दिलेल्या या स्वातंत्र्याचा मेहेरनें बहुतेक कर्घाही उपयोग केला नाहीं. होतां हाईल तों ती आपल्या महालाच्या दरवाजाच्या बाहेर कर्घाही पाऊल घालित नसे. कारण, अंतर्महालांताळ इतर बेगमांचें व मेहेरचें सख्य जमावयाला त्यांच्यांत कांहीं 'समानशील्यसन' फारसें नव्हतें ! खरें झटलें तर बहुतेक प्रत्येक वावर्तीत बादशाही बेगमा मेहेरच्या अगदीं उलट होत्या. कोणत्याही गोष्टींत मेहेरशीं त्यांचें साम्य नव्हतेंच, असें झटलें असतां फारशी अतिशयोक्ति होणार नाहीं. अर्थात्, अशी वस्तुस्थिति असतां, मेहेर इतर बेगमांकडे जाते कशाळा आणि त्या तरी मेहेरकडे येतात कशाळा ? बादशाही रंगमहालांतील बहुतेक बेगमा मेहेरचा मनापासून द्वेषच करीत होत्या ! ती रंगमहालांत आल्यामुळें त्यांचें महत्व कमी झालें होतें. तिच्या अप्रतिम सौंदर्यापुढें त्या सर्वजणी अगदीं फिक्या पडून गेल्या होत्या. इराणची नूतन पियारी बेगम हिच्याच वर्गीत त्या सर्वांची गणना होण्यासारखी होती. पियारी विशेष मत्सरी व फार घाडशी असल्यामुळें तिनें आपल्या द्वेषाला प्रत्यक्ष कृतीनें रूप दिलें हातें व इतर बेगमा तितक्या घाडशी नसल्यामुळें त्या मेहेरवर नुसत्या बोटें मोडून स्वस्थ राहिल्या होत्या, इतकेंच काय तें पियारींत व इतर बेगमांत अंतर ! बादशाह्याच्या जनानखान्यांतील दोघाजणी देवरमणी मात्र मेहेरकडे स्नेहपूर्ण दृष्टीनें पाहणाऱ्या होत्या. एकजण, त्या पुण्यश्लोक महानुभाव अकबरशाहाची गर्भधारिणी,

महापुण्यवती, वृद्ध, पक्केश-वीरपत्नी-
वीरमाता हमीदाबानू बेगमसाहेब व दुसरी,
जोधपूरची राजकुमारी-जहांगिराची पट्टराणी
जोधबाई ! हमीदाबानू बेगमसाहेब या वेळीं
कडक उन्हाळ्याचा फार त्रास होत अस-
ल्यामुळे पंजाबांतील एका हवाशीर डोंगराळ
प्रदेशांत हवा पाळटण्यासाठी निघून गेली
होती. इल्लीं आश्याच्या त्या विशाल वाद-
शाही रंगमहालांत मेहेरउन्निसाची केवळ
एकच हितचित्तक मैत्रीण (अथवा दुसरे
कांहीं नांव द्या) होती-आणि ती महाराणी
जोधबाई ही होय. परंतु राणी जोधबाई ही
आज आज कित्येक दिवस झाले, मेहेरच्या
महालांत आली नव्हती. आपल्या एकच
हितचित्तक मैत्रीणीचे बरेच दिवसांत दर्शन
न झाल्यामुळे मेहेरजानला अगदी काळजी
लागून राहिली होती. परमेश्वराच्या कृपेनें
या राक्षसपुरीत आपणाला जोधबाई ही
देवरमणी मैत्रीण मिळाली होती, ती-
ही दैवदुर्विलासानें आपणास अंतरली
की काय या विचारानें तिच्या हृद-
याचा अगदीं थरकांप उडत असे. महा-
राणीचा आपल्या हातून न कळत एखादा
अपराध घडला आहे की काय, नर्म-
परिहासांत आपणाकडून तिचा अपमान
झाला असेल की काय, आपण कधीं
लहान तोंडीं मोठा घांस घेऊन जोधबाईला
कधीं दुखाविलें तर नसेल, इत्यादि शंका-
कुशंकांनीं आज कित्येक दिवस मेहेरच्या
मनाला भेडावून सोडलें होतें.

या वेळीं महालाच्या एका उघड्या
खिडकीजवळ बसून जोधबाईविषयीच्याच
विचारांत मेहेर अगदीं निमग्न होऊन गेली
होती. तिचे सारें लक्ष्य या प्रसंगीं महा-
राणीच्या चिंतनांत गडून गेलें होतें, मेहे-

रच्या सर्व दासी या वेळीं आहार करा-
वयास गेल्या असल्यामुळे महालांत मेहेर-
शिवाय कोणीही नव्हतें. एकान्त मिळाला
कीं मनुष्याच्या विचारांला नुसता पुर-
येत असतो ! एकांताचा भंग करावयाला
कोणी तरी जवळ असलें ह्मणजे मनुष्याचें
मन तेवढें विचारांत भडकत नाहीं. या
नियमाला अनुसरूनच या वेळीं मेहेरचें
मन विचारांत फार बहकून गेलें होतें. महा-
राणी जोधबाई, साध्वी हमीदाबानू बेगम-
साहेब, व प्रिय सखी मतिया यांचीच
मेहेरला आज विशेष आठवण होत होती.
मध्यान्हकाल झाला होता. सूर्याच्या तापाचा
प्राणिमात्राला फार त्रास होत होता.
त्वचेंतील छिद्ररूपी असंख्य नेत्रांनीं प्राणी
धर्माश्रुविंदु टाळीत होते. परंतु मेहेरचें
या त्रासाकडे मुळीं लक्ष्यही नव्हतें असें
दृष्टलें असतां चालिले. तिच्या विशाल ललाट-
प्रदेशावर मौक्तिकांप्रमाणें शोभणारे असंख्य
धर्माश्रुविंदु चमकत होते. परंतु ते पुसून
काढण्याचेंही तिला फारसें भान नव्हतें.
धर्माश्रुविंदुंचा प्रचंड जमाव होऊन ते खालीं
ठिपकूं लागले ह्मणजे मात्र मेहेर एखादे
वेळीं ते पुसून काढी ! ती खिडकीजवळ
एकटीच बसून, आपलें सुंदर मस्तक अव-
नत करून हातांनीं एक कौशल्याचें काम
करण्यांत गडून गेली होती. तिची दृष्टि
हातांतील कामाकडे अगदीं खिळून राहिली
होती व हात तें काम करण्यांत सारखी
धांवपळ करीत होते. मधून एकदा सुद्धां
मेहेर वर मान करीत नव्हती, इतके तिचे
डोळे त्या कामाकडे लागून राहिले होते.
परंतु मन मात्र मतिया व जोधबाई यांच्या-
कडेच धांव घेत होतें.

मेहेर आपल्या विचारांत व हातांतील सुंदर शिल्पकामांत अगदीं गढून गेली आहे, इतक्यांत तिच्या महालाच्या बाजूचे दार हळूच उघडले व दारावरचा पडदा बाजूला सरून कोणी तरी बिलकुल आवाज न करतां हळूच आंत आले. त्या 'कोणी तरी' चे अळत्याच्या रंगानें लाल झालेले चरण इतके कोमल हेते, कीं, त्यांचा कठीण जमिनीवरही शब्द होणें फारसें संभवनीय नव्हतें ! त्यांतूनही त्या 'कोणी तरी' नें मुद्दाम शब्द न होण्याची काळजी घेऊनच मेहेरच्या महालांत प्रवेश केला होता. तें 'कोणी तरी' श्वनि न होण्या-विषयी फार काळजी घेऊन एकेक पाऊल फार जपून टाकीत होतें. त्याची गति इतकी संथ व चंचलताहीन होती कीं, तिच्याकडे कोणाचेही लक्ष जाणें फारसें संभवनीय नव्हतें. त्यांतून 'कोणी तरी' आल्याचें मेहेरच्या लक्षांत आलें असतें, परंतु तिचें लक्ष या वेळीं ठिकाणावर नसून विचाराकाशांत भ्रमण करण्यांत गुंग होऊन गेलें असल्यामुळें तिच्या तें बिलकुल लक्षांत आलें नाहीं, यांत नवल तें काय ?

ती हळूच पाय न वाजवितां आंत प्रवेश करणारी, हंसगतीनें चालणारी व्यक्ति एकेक पाऊल जपून टाकीत टाकीत हळू हळू मेहेरच्या मार्गे जाऊन उभी राहिली. मेहेरच्या हें ध्यानांतही आलें नाहीं. क्षिग्ध दृष्टीनें एकवार मेहेरच्या मुखाकडे पाहून त्या व्यक्तीनें आपल्या कमलतुल्य हातांनीं तिचे डोळे मागून हळूच झांकले. अगदीं ध्यानींमनीं नसतां आपल्या महालांत कोणी भिरून सहसा त्यानें डोळे झांकलेले पाहून मेहेर एकदम चपापली ! परंतु ती अत्यंत प्रसंगावधानी असल्यामुळें भिऊन

ओरडली नाहीं ! महालांत आपल्या नकळत हळूच प्रवेश करून आपले डोळे झांकण्याइतकी सलग्गी दाखविणारी व्यक्ति कोणी तरी आपल्या मित्रवर्गीपैकींच असली पाहिजे, हें मेहेरजानच्या ध्यानांत यावयाला बिलकुल वेळ लागला नाहीं ! त्या व्यक्तीनें डोळे झांकण्याच्या वेळीं मेहेर आपल्या प्रिय सखी मतियाबद्दल विचार करीत होती. मतियाची बरेच दिवसांत भेट झाली नाहीं, इतकेंच नव्हे तर तिच्याकडून कुशल वर्तमानहो कळलें नाहीं, याबद्दल मेहेरला फार आश्चर्य वाटत होतें. तीच तर यावेळीं आपणाला भेटावयाला आली नसेल ना ? असा विचार मेहेरच्या मनांत एकाएकी आला. डोळे झांकणाऱ्या व्यक्तीचे हात तिनें चांचपून पाहिले, तीं ते मतियाच्या हातांप्रमाणेंच मेहेरला कोमल भासले; तेव्हां तर ती व्यक्ति मतियाच आहे अशी तिची खात्री झाली.

मेहेर हर्षभरानें एकदम उद्गारलीः—
“कशाळा आतां उगीच डोळे धरतेस ? मी तुला केव्हांच ओळखलं !”

हें ऐकून ती व्यक्ति किंचित् हंसली मात्र ! परंतु तिनें मेहेरचे डोळे सोडले नाहींत किंवा ती एक शब्दही बोलली नाहीं !

मेहेर पुनः झणाली,ः—“मी तुला ओळखलं ! सोड माझे डोळे ! तूं मतिया—मतिया ! प्रिय सखी ! शेवटीं तुला इतक्या दिवसांनीं माझी आठवण झाली म्हणावयाची !”

ती डोळे झांकणारी व्यक्ति जर मुळीं मतिया नव्हतीच, तर ती उत्तर कां म्हणून देईल ? सर्व महालाला प्रकाशित करणारें मृदु हास्य तिच्या मुखकमलावर विराजमान

झालें. तिनें मेहेरचे डोळे अजूनही सोडले नाहींत !

मेहेर हंसत झणाली:—“ मतिया ! गडे ! माझ्या डोळ्यांना कळा लागल्या हो ! आतां ओळखल्यावर माझे डोळे तूं कां झणून घरतेस बाई ?”

ती व्यक्ति आपला स्वर बदलून हंसत झणाली:—“ हो का ? तूं मला चांगलंच ओळखलेस झणायचं ! मी कांहीं तुझी मतिया नव्हे हो ! मी कोण तें सांग पाहूं ! मी कोण तें सांगितल्याशिवाय मात्र तुझे डोळे कांहीं सुटावयाचे नाहींत. मग त्यांना किती कळा लागावयाच्या असतील त्या लागोत !”

त्या व्यक्तीनें आपला स्वर बदलण्यांत जरी बरेंच कौशल्य दाखविलें होतें, तरी तिचा तो प्रयत्न सफळ झाला नाहीं ! तिचा तो कृत्रिम स्वर मुळीं देखील लपला नाहीं ! मेहेरनें तत्क्षणीं तो ओळखून काढला !

त्या व्यक्तीची ओळख पटतांच मेहेरच्या अंगावर हर्षाचे रोमांच उभे राहिले. तिच्या हातांची तिला न कळतच एकदम अंजली रचली गेली. सद्गदित कंठानें मेहेर एकदम झणाली:—“ अगबाई ! आपण का आलां आहां ? माझ्या मवांच्या शब्दां-बद्दल मी आपणांजवळ क्षमा मागतें. मतिया समजून मी ते बोललें होतें. शेवटीं आज आपण आलांत ! फार उत्तम झालं. आपल्या आजच्या भेटानें मला किती आनंद झाला आहे, तें आपणांला काय सांगूं ? इतक्या दिवस आपलं मला कां बरं दर्शन झालं नाहीं ? माझ्या न कळत माझ्या हातून आपला कांहीं अपराध किंवा अपमान तर नसेलना

झाला ? या आशंकेनें माझ्या मनाला इतके दिवस कशी सारखी हुरहुर लागून राहिली होती ! आपली भेट घेऊन आपल्याला याविषयी विचारून आपली क्षमा मागावी असा विचार केला; परंतु आपल्या महालांत जाऊन आपली भेट घ्यायचा मला धीर होईना ! आपणांला काय सांगूं ! या विचारांनीं माझ्या हृदयांत आज अगदीं काहूर करून सोडलें होतं. आज कसंही करून मी आपली भेट घेण्याचा विचार केला होता !—आज या महालांत मला एकट्यानं रहायचा अगदीं कंटाळाच आला होता. ”

उभयतांमधील विनोदरस्य संपलें ! मेहेर बोलत असतां त्या सुंदरीनें तिच्या डोळ्यांवरील आपले हात काढून घेतले व प्रसन्न मुद्रेनें हंसत हंसत ती मेहेरसमोर येऊन उभी राहिली. त्या सुंदरीच्या उसळणाऱ्या सौंदर्याचे तरंग, मोकळा सुटल्याप्रुळें तो पाठीवर स्वच्छंदानें रुळणारा धनकृष्ण केशकलाप, तें मदिरेप्रमाणें चमकणारें सुंदर विशाल नयनयुगुल, ती सदा-सर्वदा प्रफुल्ल असणारी नळिनीप्रमाणें शोभणारी सरस मुखकान्ति, तो विंबाप्रमाणें आरक्त दिसणारा चिक्कण अघर हीं सर्व मृळच्या शतपटीनें मधुरता घारण करून मेहेरजानच्या समोर प्रकट झालीं !

मेहेरच्या निष्प्रतिभ मुखमंडलावर क्षीण हास्याची रेखा विराजमान झाली. त्या सुरसुंदरीकडे भक्तिपूर्ण दृष्टीनें पहात, हात जोडून मेहेर तिला झणाली:—“ बंदगी—बंदगी, बादशाहा—बेगम ! आपल्या चरणकमलांच्या मृदु रेणुंनीं माझा हा क्षुद्र महाल खरोखरच आज परमपवित्र झाला आहे. आपल्या देवतातुल्य दर्शनलाभानें आज मी घन्य झालें आहे ! खरोखरच आज माझं मह-

द्भाग्य उदयाला आलं आहे ! आज सकाळीं उठल्याबरोबर मी कुणाचं मुख पाहिलं होतं, कोण जाणे ! जोषपूरच्या पवित्र रजपूतकुळांत, पवित्र मातापितरांच्या पोटी आपण जन्म घारण केला, अन् सर्व भरतखंडाचे शहान-शहा दिल्लीश्वर यांच्या आपण अर्धांगी ! या दीन दासीवर खरोखरच आपली मेहेरवानीची नजर आहे ह्याणायची ! या दीन दासीला आपणाशिवाय या साऱ्या जगांत कोण आहे बरं ? आईबापांनीं टाकली, आंतेष्टांनीं दुर केली, पर्तींनीं त्याग केला—शेवटीं जीवाची मैत्रीण मतिया देखील मला विसरून गेली—परंतु या दीनेची आपणाला विस्मृति पडली नाही. तो दयामय आपणाला सदासर्वदा पूर्ण सुखांत ठेवो, एवढाच आशीर्वाद मी आपणांला देते. याहून दुसरं मजपार्शी आपणांला घायला काय आहे ? ” बोलतां बोलतां मेहेरचे डोळे अश्रूंनीं भरून आले !

मेहेरच्या या शब्दांनीं जोषवाईचें अंतःकरण भरून आलें. आपल्या महामूल्य वस्त्राच्या पदरानें तिनें मेहेरचे डोळे पुसले. मेहेरचे डोळे पुसतां पुसतां तिला एक दोनदां स्वतःचेही डोळे पुसल्यावांचून राहावेना !

मेहेरनें केलेल्या तिच्या या प्रशंसेनें महाराणी जोषवाई अगदीं अन्तःकरणापासून लजित होऊन गेली. ती जात्याच फार सद्गुणशालिनी असल्यामुळें कोणीही तिची स्तुति केली तर तें तिला पसंत पडत नसे. राखी जोषवाई ही काटवाचा ठाकूर गजपति सिंह, याची पत्नी—मोतिराणी, हिची अगदीं बालपणापासून जीवाची मैत्रीण होती. दिल्लीच्या महाराणीपदावर आरूढ झाल्यावरही त्या दोघांचा स्नेह पूर्वीप्रमाणेच

निष्कंटक रीतीनें अव्याहत सुरूच होता. मेहेरउन्निसावर जोषवाईचा एवढा लोभ जडावयाला, ती मतिराणीची प्रिय सखी हेंही एक कारण होतें. मेहेरजान एक वर्षापूर्वी जेव्हां आश्याच्या रंगमहालांत आली, त्यानंतर कांहीं दिवसांनीं मोतिराणी आश्याला येऊन जोषवाईला भेटली व या भेटांतच तिनें मेहेरजानवर मेहरनजर ठेवण्याविषयी तिला विनंति केली होती. मोतिराणी व जोषवाई यांमध्ये नेहमी जो पत्रव्यवहार होत असे, त्यांमध्ये मेहेरबद्दलच विशेष हकीकत लिहिलेली असे. मोतिराणीकडून महाराणीला नुकतेंच पत्र आलें होतें, त्यांत मोतिराणीनें जोषवाईला पुढील आशयाचा मजकूर लिहिला होता:—“ राणी साहेब ! मेहेरजान ही माझा ‘जान’ आहे असें समजा. मजवर जसें आपलें प्रेम आहे, तसें—किंबहुना त्याहीपेक्षां जास्त मेहेरउन्निसावर आपलें प्रेम अर्धं घा. कारण ती आश्याच्या रंगमहालांत निःसहाय आहे, जिवाच्या दोन गोष्टी सांगेल अशी तिची तेथें एकही मैत्रीण नाही—ह्याणूनच विशेषतः आपणांला ही विनंति करावयाची आहे. मेहेरला तेथें कांहीं कमी पडेल असें करूं नका. ” जोषवाई ही आर्षाच उदारहृदय होती. त्यांतून मतियाचा असा आग्रह. या कारणानें मेहेरबद्दल तिला अतिशयच प्रेम वाटूं लागलें. मेहेरउन्निसाचे स्वतःचे सद्गुणच असे होते, कीं, कोणत्याही सहृदय मनुष्याचें तिजवर तत्काल प्रेम बसवें. सरल व सदय हृदयाची जोषवाई मेहेरवर अतिशय प्रेम करूं लागली. मेहेर तिच्या महालांत जात नसल्यामुळें तीच मेहेरच्या महालांत वारंवार येऊं—जाऊं लागली. रंगमहालांतील इतर

वेगमांच्या ठिकाणी असणाऱ्या जालीम मत्सराचा अंश देखील जोधबाईच्या हृदयांत वास करीत नव्हता ! रजपूतकन्या प्रायः कधीही नीच होऊ शकत नाहीत.

कांहीं वेळ स्तब्ध राहून राजराजेश्वरी जोधबाई मेहेरला उद्देशून ह्यालीः—“कसं काय चाललं आहे मेहेरजान ? अजून कांहीं तुझ्या डोळ्यांतली टिपं थांबली नाहीत, हें आजही माझ्या अनुभवास आलं. बरं, राहू दे ती नेहमीची कर्मकटकट ! त्या दिवशी रात्री रंगमहालांत मला शोधण्यासाठीं तूं गेली होतीस ह्याने ! मला ही बातमी नुकतीच लागली. मी स्वतःच्या निराळ्या महालांत असते हें तुला माहीत नाही का अजून ? रंगमहाल हा इतर सटरफटर वेगमांकरितां—बादशहाच्या पट्टराणीकरितां नव्हे कांहीं !” असें ह्याणून जोधबाई खदखदा हंसू लागली.

महाराजांच्या या शब्दांनीं मेहेरजान किंचित् गोंधळून गेली. जोधबाई हाच नेमका प्रश्न विचारील असें तिला वाटलं नव्हतं. ती अस्फुट वाणीनें ह्यालीः—“ती माझी चुकीच झाली वेगमसाहेब ! आपला महाल स्वतंत्रच असतो, हें मला अजूनही कळू नये ह्याणजे मी अगदीच वेडी ह्याणायची ! मला आपल्या महालांत जायला घीर होईना. ह्याणून रंगमहालांतच मी वेडी आपणांला शोषायला गेलं होतं. मला आपलं वाटलं होतं कीं, आपली भेट कदाचित् तिथं होईल ह्याणून ! मला कीं नाही, अलीकडे अगदी विलकुल चैन नाहीस झालं होतं. मतियाही बरेच दिवसांत इकडे आली नाही. इतकंच नव्हे, तर तिच्याकडून बरेच दिवसांत पत्रसुद्धां नाही. अन् सात—आठ दिवसांत आपली स्वारीही कुठं इकडे फिरकली नाही. ह्याणून मी आपल्या भेटीसाठीं फारच अघीर

होऊन गेलं होतं. आपली स्वारी इतक्या दिवसांत इकडे कां बरं आली नाही ?”

“कांहीं विशेष कारण होतं असं नाही. शहानशांची तब्येत अलीकडे किंचित् नादुरुस्त होती. तिकडच्याच शुश्रूषेत सारा वेळ जात असे अन् थोडीशी माझीही पण प्रकृति ठांक नव्हती. ह्याणून नाही झालं येणं इतक्या दिवसांत. मनुष्याचे दिवस नेहमी सारखे का जात असतात ? कधी कधी अशा अडचणी या यायच्याच ! मी चार—सहा दिवसांत भेटलं नाही ह्याणून तूं अशा काळजांत का रहावं वेडे ?”

जोधबाईचें हें आपणांवरील निःशीम प्रेम पाहून मेहेरच्या मनांत तिच्याबद्दल वसत असलेली पूज्यबद्धि शतपट वाटली. ती कृतज्ञताप्रदर्शक स्वारीनें ह्यालीः—“वेगमसाहेब ! जन्मोजन्मी आपली सेवा केली तरी देखील आपले हे उपकार कधीही माझ्या हातून फिटायचे नाहीत—”

“हां खबरदार मेहेर ! असले शब्द तोंडावाटे कधीही काढूं नको ह्याणून मी तुला किती वेळ बरं बजावलं आहे ? असंच जर तुला माझ्याशीं नेहमी बोलायचं असेल तर ही मी निघून जाते पहा. फिरून मी तुझ्या महालांत कधी पाऊलही टाकणार नाही बघ—”

जोधबाईला तिची स्तुति केलेली आवडत नाही, ही गोष्ट मेहेरला चांगली ठाऊक होती. यापुढीं असेच एक—दोन प्रसंग येऊन आपली स्तुति केल्याबद्दल जोधबाई मेहेरला रागं भरली होती. परंतु या प्रसंगां कृतज्ञताप्रदर्शनाच्या भरांत ही गोष्ट तिच्या मुर्तीच लक्षांत राहिली नाही.

महाराणी रागावलेली पाहून मेहेरजान किंचित् वरमली व हात जोडून बळेंच कुत्रिम हास्य करून ती जोधवाईला क्षणालीः—
“क्षमा करा, राणीसाहेब ! ही गोष्ट माझ्या हातून केवळ चुकून झाली—माझ्या हें लक्ष्यांत राहिलें नव्हतं—”

“पुरे पुरे; इतकं कांहीं नको अगदीं गयावया करायला !”

असें हंसत हंसत झणून जोधवाई पुनः मेहेरजवळ बसली. महाराणीची तब्वेत पुनः पहिल्याप्रमाणें सुप्रसन्न झालेली पाहून मेहेरच्या जीवांत जीव आला.

मेहेरजाननें नुकतेंच एक अत्यंत सुंदर व कुशलतेचें शिल्पकाम तयार केलें होतें. महामूल्य मखमालीवर हिऱ्यांचें व मोत्यांचें काम त्यांत फारच कुशलतेनें गुंफलेलें होतें. जवळच्या पेटांतून तें शिल्पकाम बाहेर काढून मेहेरउन्निसानें तें जोधवाईच्या हातीं दिलें व ती हात जोडून नम्रतेनें तिला क्षणालीः—“या दीन दासीचा हा हीन दीन सामान्य उपहार आपणांसारख्या भारतेश्वरीच्या योग्यतेला बिलकुल साजेसा नाहीं, हें मला ठाऊक आहे. परंतु माझें—मतियाच्या प्रिय सखीचें—स्मृतिचिन्ह झणून आपण हें नाहीं का ग्रहण करणार ? प्रेमाला मोल नाहीं क्षणतात, हें मी आपणांला सुचवावं असं नाहीं.”

मेहेरजानचें तें अप्रतिम, रम्य शिल्पकाम पाहून जोधवाई अगदींच मोहित होऊन गेली. मेहेरच्या अंगी इतकें विलक्षण शिल्पनैपुण्य असेल अशी तिची कल्पनाही नव्हती. मखमालीवरच्या त्या चित्राकडे जोधवाई नुसती पाहातच राहिली. मेहेरजान स्वतः अनिष्ट सुंदरी, तसेंच

तिचें शिल्पही अतिशय सुंदर होतें ! आणि सर्वोपेक्षां तिचा अभिमान तर फारच सुंदर असून तिच्या सौंदर्याची माधुरी अधिकच खुलवीत होता !

मेहेरजानच्या ह्या शिल्प-चित्राची कल्पनाच अगोदर फार हृदयंगम होती. त्या चित्रपटांत एक लहानसें सुंदर सरोवर दाखविलें असून, एक हंस त्यांतील एक सुकुमार मृणालिनी उपटून दूर फेंकून देत आहे असें चित्र रेखलें होतें. सुचतुर जोधवाईला मेहेरच्या त्या काव्यमय शिल्पकामाच्या कल्पनेचें रहस्य तेव्हांच कळून आलें ! मेहेरच्या कल्पनेची व चतुराईची तिला फार घन्य वाटली व असल्या सुरम्य मृणालिनीचें कौतुक करावयाचें सोडून अरक्षिकपणानें तिला दूर फेंकून देणाऱ्या अरक्षिक अपंडित हंसाचा तिला फार रागही आला. तिच्या हृदयांत करुणा, तिरस्कार इत्यादि विकारांच्या लहरी उचंचळूं लागल्या. मेहेरसारख्या रमणीचें कष्ट व दुःखें तिच्या ‘समानशीलव्यसन’ अशा जोधवाईसारख्या उदारहृदय रमणीलाच कळून यावयाचीं व त्यांतील मर्म तिलाच समजावयाचीं ! अशा सुरूपसदुणशाली रमणीरत्नाला उकिरड्यावर फेंकून देणाऱ्या जहांगीर बादशहाला काय क्षणावें हें तिला कळना. जोधवाईच्या हृदयांत खळबळ उडविणारे करुणादि मनोविकार तिच्या नेत्राच्या वाटेनें अश्रुच्या रूपानें वाहूं लागले. ते मेहेरच्या लक्ष्यांत आल्यावांचून राहिले नाहींत.

जोधवाईची अश्रुसिक्त मुखकमलाकडे नजर लावून विनम्रभावानें मेहेरनें तिला विचारिलेंः—“मतियाकडून आपणांला कांहीं

वर्तमान कळलं आहे कां ? तिच्याकडून पत्र आलं होतं अलीकडे?"

“होय, आलं होतं.”

“आध्याकडे यायचं आहे का तिच्या मनांत ?”

“होय—ती इकडे येणार आहे.”

“कधी बरं ?”

“बहुधा ती इतक्यांच—चार—आठ दिवसांत—इकडे येणार आहे, थोड्याच दिवसांनी शहानशाह्यांच्या जन्मोत्सवाला आरंभ होणार आहे. हल्लीं राजा गजपतिसिंह बंगाल्यांत पठाणांचा बंदोबस्त करायला जहांपनांहांच्या हुकुमांने गेले आहेत खरे, परंतु जन्मोत्सवाचे प्रसंगी त्यांना आध्याळा यायलाच पाहिजे. खाविंदांचा तसा राजेसाहेबांना हुकूमच गेला आहे. जन्मोत्सवाला राजेसाहेबांरोबरच राणीसाहेबही आध्याळा यायच्या आहेत, असं त्यांच्या पत्रावरून दिसतं खरं.”

जोधवाईने सांगितलेल्या या बातेंने मेहेरच्या खिन्न मलिन मुखावर आनंदाची व हास्याची किंचित् छटा दिसू लागली. ती राणीला हणाली:—“आपण सांगितलेल्या या वृत्तान्ताने मला फार समाधान वाटू लागलं आहे. आपण कृपा करून या दीन दासीला मधूनमधून असंच दर्शन देत असावं, अशी आपणाला विनंति आहे. या अवाढव्य बादशाही रंगमहालाच्या एका एकीकडच्या कोपऱ्यांत बंदिनीप्रमाणे एकटंच कोंडलेलं रहाणं आतां मला सहन होईनासं झालं आहे. माझं आतां कांहीं इथं काम नाहीच—तर मग मला आतां इथं उगीच कशीला ठेवली आहे ? मला सोडून घा—तो दीनदयाघन प्रभु जिकडे मला वाट दाखवील तिकडे मी जाईन !”

बादशाहा—बेगम जोधवाई प्रेमभराने मेहेरजानची हनुवटी घरून हंसत हंसत हणाली:—“या वेळीं तुझ्या तोंडीं असे हे निराबेचे उद्गार कां हणून वेडे ? त्या दयाघन ईश्वरावरच तुझा दृढ विश्वास असू दे—मी तर मधूनमधून तुला भेटायला नेहमीप्रमाणं येईनच—परंतु मतिया आली तर पुढील खेपेला आक्षी दोघी तुला भेटायला येऊं बरं ! आज तर मग मी तुझा निरोप घेतें.”

असें हणून प्रेमाने मेहेरला दृढालिंगन देऊन जोधवाई ललित हंसगतीनें हळूहळू तेथून निघून गेली. ती गेल्यावर त्या बाजूकडे एक दीर्घ निःश्वास टाकून मेहेरजान हणाली:—“रजपुतकुललक्ष्मी ! तुझी ही दया मेहेर कधींही विसरणार नाही. तुझ्या या अमृत स्ववर्णाच्या गोष्टींचं मला कधींही विसरण पडणार नाही—मी जिवंत असतां तर नाहीच नाही !—परंतु मेल्यावरही तुझी मला विस्मृति होणार नाही ! माझं तर सर्व कांहीं नाहीसं झालं आहे. एक तूंच काय ती हितचिंतक मैत्रिण शिळक आहेस ! भारतेश्वरी होण्याला तूंच योग्य आहेस ! ईश्वर तुझं सदैव कल्याण करो !”

प्रकरण दहावें.

मात्रा लागू पडली !

आध्याच्या झनानखान्यांतील खुद्द पट्टराणीचा—बादशाहा बेगमेचा—महाल तो ! तेव्हां त्याचे अधिक वर्णन काय करावयाचें आहे ? रत्नमुक्ता वगैरे जवाहिरात, निरनिराळ्या जातीचे संगमरवरी दगड, वगैरे सामान, यांत सर्वश्रेष्ठ प्रतीचे किंवा अतिशय मृल्याचे हणून जे कांहीं होतं, तीं तीं

महाराणीचा हा महाल वनविण्यांत उप-
योगांत आले होते, एवढेच येथे सांगितले
झणजे पुरे आहे. मोंगल पादशाहीतील जे
सर्वांत उच्च प्रतीचे शिल्प झणून नांवाजलेले
होते, ते जोघवाईच्या या महालांत दृग्गो-
चर होत होते.

अद्या त्या अवर्णनीय महालांतील आ-
पल्या शयनगृहांत एका रत्नजडित सुकोमल
सुखशय्येवर आडवे अंग टाकून जोघवाई
विश्रांति घेत बसली होती. समोरच्या
उघड्या खिडकींतून दिसणारी सांध्य गग-
नाची शोभा पाहण्यासाठी ती मधूनमधून
दृष्टिनिक्षेप करीत होती. परंतु त्या शोभे-
कडे तिचे लक्ष्य वेधून जात नव्हते असे
उघड दिसत होते. तिचे लक्ष्य समोरच्या
भिंतीवरील एका मोठ्या तसबिरीकडेच
विशेष वेधलेले दिसत होते. एका मोंगल
बादशहाच्या पट्टराणीचा तो महाल खरा,
पांतु तेथे लाविलेल्या तसबिरीपैकी पुष्कळ
तसबिरी हिंदु-पुराणे व काव्ये यांतील
प्रसंगांनाच अनुलक्षून काढलेल्या होत्या.
कोठे श्रीगणेशाच्या शुंढादंडविराजित मंगल-
मूर्तीचे सुंदर चित्र काढले होते, तर कोठे
दैत्यसंहारांत निमग्न झालेल्या कालिका-
देवीची भैरवी मूर्ति चितारली होती.
एके ठिकाणी हिमालयावर श्रीशंकरांनी
केलेल्या मदनदहनाचे चित्र काढण्यांत
आले होते, तर दुसऱ्या ठिकाणी रति-
विलापाच्या प्रसंगाची करुणाजनक तसबीर
दिसत होती. कोठे आश्रमांतील हरिणांना
गोंजारणाऱ्या बल्कलधारी शकुन्तलेचे चित्र
काढले होते, तर कोठे गंभीर अरण्यांत
विमल चंद्रप्रकाशांत वीणा घेऊन भगवान्
शंकराला आपल्या विषादपूर्ण निशाकालीन
संगीताने आळविणाऱ्या महाश्वेतेचे चित्र

दिसत होते. एके ठिकाणी अधोरधंत व
कपालकुंडला या नरराक्षसांच्या हातून
मालतीला सोडविणाऱ्या प्रणयी माधवाचे
चित्र काढले होते. हीं सर्व चित्रे जहांगीर
बादशहाने आपल्या प्रिय रजपूत पट्टराणीची
हौस पुरविण्यासाठी एका विख्यात हिंदु
चित्रकाराकडून अतिशय पैसा खर्च करून
काढविली होती. त्यांच्या चौकटी सुवर्णाच्या
असून त्यांत मधूनमधून महामुल्य रत्ने
जडविली होती. सारांश, सुंदर जोघवाईच्या
सुंदर महालाला सर्वथैव शोभणारी अर्शाच
तीं सर्व चित्रे सुंदर होती !

महाराणी समोरच्या भिंतीवरील ज्या एका
चित्राकडे या वेळी मधूनमधून लक्ष्यपूर्वक
पाहात होती, ते श्रीरामाच्या आशेने लक्ष्म-
णाने गर्भवती सीतादेवीला घोर अरण्यांत
सोडून दिले, या प्रसंगाला अनुलक्षून
काढलेले होते. काय असेल ते असो; याच
चित्राकडे जोघवाईचे सारे लक्ष्य आज लागून
राहिले होते. मधूनमधून ती या चित्राकडे
लक्ष्यपूर्वक पाही व एक दीर्घ सुस्कारा टाकी.
मधूनमधून तोंडाने ती एका करुण गीताचे
कडे मृदु आवाजाने व अस्पष्टपणे
घोळून घोळून झणत होती.
तिच्या हृदयांत आज एक गुप्त, मृदु व
करुण संगीतोल्लास वाहू लागला होता !
त्या ओघांतच तिच्या कंठांतून ते करुण
संगीत आज बाहेर पडत होते. मधूनमधून
जवळच्या खिडकींतून जोघवाई सार्याकाळ-
च्या गगनाची शोभा विमनस्कपणे पहात
होती. सूर्यनारायण अस्ताला जाऊन अंध-
कार आपल्या सहचरी निशादेवीला घेऊन
वेगाने सरसावू लागला होता. दूरच्या
अंबरप्रदेशांत चमचमणाऱ्या दोन-चार तार-
कांकडेही जोघवाई मधूनमधून सतृण नजरेने

पाहात होती. परंतु तिच्या मनांत विचारांचे तरंग जोराने उसळत असल्यामुळे एकेच ठिकाणी तिचे मन रममाण होत नव्हते. तसबिरीकडे पाहाण्याचा कंटाळा आला, की, बाहेर आकाशाची शोभा पहा, पुनः कांहीं तरी तोंडाने गुणगुण कर, पुनः तसबिरी पहा, याप्रमाणे जोषवाईची सारखी चळवळ चालली होती. मध्येच ती जवळ ठेवलेल्या सुवर्णाच्या डब्यांतून कस्तुरी वगैरे सुवासिक द्रव्यांनी युक्त असा लहानसा तांबूल बाहेर काढून, तो खाऊन आधीच रक्तोत्फुल्ल असणारे आपले ओंठ अधिकच लाल करून, शेजारी ठेवलेल्या रुप्याच्या पिकदाणीत तांबुलाची लाल पिकी टाकत असे. तांबूलसेवनांत हणजे जोषवाईच्या मनाला विशेष विरगुळावाटत होता असे नाही. तिच्या इतर व्यापारांप्रमाणे हाही एक व्यापार होता, इतकेच !

‘संध्याकाळ झाल्यानंतर तुझ्या महालांत येतो,’ असा बादशहाकडून जोषवाईला आज निरोप आला होता. त्याची येण्याची वाट पाहातच जोषवाई या वेळी आपल्या महालांत बसली होती. संध्याकाळ उलटून रात्र जसजशी अधिकाधिक सरसावू लागली, तसतसे जोषवाईचे मन अधिकाधिक आतुर होऊ लागले. आपला हृदयवल्गुम त्याच्या वचनाप्रमाणे आपल्या महालांत येतो की नाही, या आशंकेने तिचे कोमल हृदय व्यथित होऊ लागले होते. बोलून चालून ती बादशहाची तब्येत ! नाही लागली यायची लहर—किंवा दुसऱ्या एखाद्या बेगमेकडे जावयाचा मध्येच तब्येतील झटक आला, की आटोपला सर्व कारभार ! बादशहासारख्याची नाजूक चंचल लहर निघडावयाला का वेळ लागत असतो ?

उद्यां जहांगिराच्या जन्मोत्सवाला प्रारंभ होणार होता. सर्व आग्रा शहर उद्यां आनंदसागरांत नुसते पोहू लागेल. मोंगळ पादशाहीत खुद्द दिल्लीपतीचा जन्मोत्सव हणजे खरोखरच प्रचंड प्रमाणावरचा उत्सव असे. त्यांतून विलासप्रिय जहांगिराचा जन्मोत्सव फारच घामधुमिचा असे. त्याची राजधानी नाचगार्णी, आनंदप्रमोद, जलसे, मेजवान्या, दारूकाम, खैराती वगैरे मौजानी कांहीं दिवस नुसती फुडून जात असे. उद्यां जन्मोत्सवाला प्रारंभ होणार; तेव्हां आज बादशहाचे अन्तःकरण प्रसन्न असणार अशी जोषवाईची खात्री होती. आणि त्याच्या या मनःप्रसन्नतेची संधि साधूनच ती त्याला कांहीं नाजूक विनंति करणार होती. आणि या संधीला ती विनंति जहांगीर नव्याण्णव हिद्दशांनी बहुतेक मान्य करील अशी राशीची खात्री होती. ती होऊनच आज बादशहाला आपल्या महालांत यावयाचे आमंत्रण करणार, इतक्यांत वर सांगितल्याप्रमाणे खुद्द बादशहाचाच ‘मी येतो’ असा तिला निरोप आला, हे पाहून जोषवाईला फार आनंद होणे साहजिक होते. बादशहा ज्या अर्थी आपल्या महालांत आपण होऊन येतो आहे, त्या अर्थी आपले काम खास फत्ते होणार, अशी शकुनगांठ तिने आपल्या मनाशी बांधली. मात्र काय विनंति करावयाची ती योग्य संधि पाहून आणि खाविदाची तब्येत बहुत मजेंत असेल तेव्हांच केली पाहिजे असा जोषवाईने मनांत विचार केला. परंतु, संध्याकाळ टळून गेली तरी देखील जेव्हां जहांगीर येण्याचे चिन्हही दिसना, तेव्हां मात्र जोषवाई फार खिन्न झाली. निराशेने तिचे हृदय अगदी भरून

आलें. थोड्या वेळापूर्वी तिने निर्माण केलेले हवेंतील किल्ले वरचेवर कोठें अहृदय झाले !

खिन्न हृदयानें जोषबाईनें जवळच्या एका स्फटिकाच्या खुंटोवर टांगलेली वीणा खाली काढली व आपल्या सुकोमल चंपक पुष्पतुल्य आरक्त अंगुलींनीं तिच्या तारा छेडून एक अवर्णनीय मधुर झंकार तिनें निर्माण केला. पुनः झंकार थादवून जोषबाईनें दान-चार पडदे वर खाली केले व पुनः वीणेचा झंकार सुरू केला. अल्पकालांतच तिला पाहिजे होते तसे सर्व सुर सहज लागले. त्याबरोबर जोषबाईचें खिन्न झालेलें मन पुनः किंचित् प्रसन्न झालें. त्या रम्य व कोमल अंगुली पडद्यांवरून फिरूं लागून षड्ज, गांधार, रिखम, धैवत, पंचम सुरांत मधुर संगीतालाप निघूं लागले. वीणा जसजशी मधुर वाजूं लागली, तसतशा क्षणभर सर्व चिंता नाहीशा होऊन जोषबाईचें अन्तःकरण अधिकाधिक प्रसन्न होऊं लागलें. वीणेच्या स्वराशीं जोषबाईनें आपला कोकिलस्वर विळविला व ती गाऊं लागली:—

“ पियारे ! सैंया दिनवा बहुत गैल बीत !

जबसे गये मोरी, मुघडूं सो पियारी—

कोन गांवके रीत ?

पियारे ! सैंया दिनवा बहुत गैल बीत !

तन मन घन मोरा, तौहीके सोंपडूं !

इह कैसे अनरांत ?

पियारे ! सैंया दिनवा बहुत गैल बीत ! ”

ऋमाक्रमानें गायनाचा सुर अधिकाधिक उंच होत गेला. पंचम स्वरांत अलापांवर अलाप निघूं लागले. वीणा फारच गोड बोलूं लागली. तिचा व त्या सुंदर गायिकेचा जणू एकजीव होऊन गेला होता ! जणू काय ती आपलें स्वतःचें अस्तित्व

विसरून जाऊन केवळ गानमयच होऊन गेली असावा, असें दिसत होतें. यमुनेच्या तीरावरील पुष्पसुवासित धीरसमीरण त्या गायनाच्या पंचमस्वराच्या माधुरीशीं मिश्रित होऊन, त्या पाषाणमय चित्रविचित्र महालांत इतस्ततः स्वच्छंदानें संचार करूं लागला ! मूर्च्छनातरंगांनीं युक्त असा तो गायनध्वनि महाराणीच्या दर्पणमंडित महालाच्या भितोवर आदळून त्याचा सुंदर प्रतिध्वनि होऊं लागला.

वरील प्रकार समाप्त झाल्यावर जोषबाई कांहीं वेळ स्तब्ध राहिली. एक दीर्घ निःश्वास टाकून तिनें समोरच्या भिंतीवरील सीतादेवीच्या त्या करुण चित्रपटाकडे दृष्टि लावली. त्याबरोबर तिच्या मनांत काय स्फूर्ति उत्पन्न झाली, कोणाला टाऊक ! आपली वीणा धेऊन करुणस्वरानें ती पुनः गाऊं लागली:—

“ त्याजिसि कसा मज विपिनी ?

सदया ! त्याजिसि कसा मज विपिनी ?

प्रिया ! दया नच लवहिं तव मनीं ?

क्षणभरही तुसा विरह न सहवे,

कंटुं कसें जीवित तुजवांचुनि ?

भुवनीं सकलहि कृपा वितरणी,

निष्ठुरता पारे धरिसी निजजनिं !

प्रेमें जरि मज धरिसि न हृदयीं,

दयिता तव ही परायुचि गर्णी !

त्याजिसि कसा मज विपिनी ? सदया !

प्रिया ! दया नच लवहिं तव मनीं ! ”

जोषबाई या गायनांत अगदीं तल्लीन होऊन गेलेली दिसत होती; इतकी की, जणू काय या गायनांतील विरही नायिकाच ती बनली असावी असें तिच्या बाष्पगद्गद करुण स्वरावरून भासत होतें. तिच्या नेत्रांतून अश्रुविंदु वाहत होते. शेवटीं, तिच्या

कठांतून गायनाचे शब्द नीटपणे उमटेनासे झाले, तेव्हां वीणा खाली ठेवून जोषबाई स्तब्ध बसली.

महालाच्या एका अर्धवट उघडलेल्या दरवाजाच्या पाठीमागे उभी राहून एक व्यक्ति जोषबाईंचं गायन ऐकण्यांत अगदी तल्लीन होऊन गेली होती. गायन संपवून महाराणीने वीणा खाली ठेवली व ती स्तब्ध राहिली तेव्हां ती व्यक्ति आंत शिरली. त्या व्यक्तीकडे या वेळीं जोषबाईंची पाठ फिरली असल्यामुळे ती आंत आल्याचे तिला कळले नाही. परंतु समोरच्या आरशांत त्या व्यक्तीचे प्रतिबिंब पडलेले पाहून जोषबाईं चमकून एकदम उभी राहिली. व त्या व्यक्तीच्या आगमनाने महाराणीला फार आनंद झाला असावा, असे तिच्या हर्षप्रफुल्ल मुखकमलावरून दिसत होते. या वेळीं महाराणीच्या महालांत आलेली ही व्यक्ति दुसरी कोणी नसून स्वतः दिल्लीश्वर जहांगीराचीच ती स्वारी होती, हे चतुर वाचकांनी तेव्हांच ताडले असेल !

जहांगीराने येतांच आपल्या चतुर प्रियेला आळिगन देण्यासाठीं आपले बाहु पसरले व तो हंसत हंसत झणालाः—“ काय झणालीस तू ? ” प्रेमें जरि मज घरेसि न हृदयीं—दयिता तव ही परासुचि गर्णी ? ” इतके कांहीं अगदी काकुळतीस यायला नको. ही पहा तुझी विनंति मी मान्य केली ! ” असें झणून त्यानें जोषबाईंला प्रेमनिर्भर हडाळिगन दिले.

आपल्या प्रियपतीच्या बाहुपाशांतून आपल्याला लीनतेनें सोडवीत जोषबाईं झणतेः—“ हें काय बाई ! मी कांहीं आपणाला उद्देशून नव्हतं हें झटलं हो- ”

“ तर मग आमच्या हातून हा मोठा

गुन्हाच झाला झणावयाचा ! हृदयेश्वर ! या वयांत—सर्व सुखे अनुकूल असतांना—तुजवर शोकाचा अन् विरहाचा असा प्रसंग तरी कोणता आला होता बुवा ? ”

आपल्या वस्त्राचा पदर तोंडांत घरून महाराणी हंसत हंसत झणालीः—“ आपणाला मी मघाशीच सांगितलं आहे जहांपनाह ! हा विरह कांहीं माझा नाही, अन् परमेश्वरकृपेन त्याचं काळ तोंड मला कधींहि न दिसो ! हा विरह मी उसना आणला आहे वरं ! ”

जहांगीरसहा हंसून झणतोः—“ ठीकच आहे. तुझां मारवाड्यांना उसनें देण्या-घेण्याशिवाय अन् व्याजवट्याशिवाय दुसरे काय सुचावयाचें आहे ? पण खरेच प्रिये ! तुझी दोन्ही गाणीं मला आज फारच गोड लागलीं बुवा ! ”

जोषबाईं खालीं मान घालून विनयाने झणालीः—“ अगबाई ! तर मग स्वारी मघांपासून लपून एकत होती घाटतं माझे गाणं ! ”

महालाच्या उघड्या खिडकींतून हळूच प्रवेश करणाऱ्या यमुनातीराच्या मृदु वायूच्या लहरीनें या वेळीं त्या सुंदरीचा केशकलाप किंचित् आंदोलित होत होता. महालातील अनेक चित्रविचित्र दीपांचा उज्ज्वल प्रकाश अवकुंठनवस्त्रांतून बाहेर पडलेल्या त्या सुंदर मुखावर पडून तें अधिकच सुंदर दिसत होतें. त्या सुंदर मुखाचें चुंबन घेऊन जहांगीराने जोषबाईंला पळंगावर आपल्या शेजारी बसविले व तिच्या मुक्त केशावरून हात फिरवीत प्रेमादराने तिला विचारलेंः—

“ आज बरेच दिवसांत आपल्या महालांत यायला मला फुरसत सांपडली नाही, असें जर आपणाला मी सांगितलें तर तें खरें वाटेल कां आपणाला राणीबाहेब ? ”

“ हो न वाटायला काय झालं ? पण त्याबद्दल आतां गोष्ट कशाला ? आपली ही सबब नेहमींची आहे, अन् त्यानंतरची ही बतावणीही नेहमींचीच आहे महाराज ! आपलं येणं आज अगदीं वेळेवर झालं, नाही तर आज मी आपणाला बोलावणंच घाडायचा विचार केला होता.”

“ ठीक ठीक ! इतकें कसलें तुवा आमच्यावांचून आपलें काम अडलें आहे ? ”

“ उद्यांपासून आपल्या जन्मोत्सवाला प्रारंभ होणार, उद्यां जिकडे तिकडे सर्व दीन दुनिया आनंदप्रभोदांत दिवस घाल विणार, उद्यां दीन दरिद्री याचकांना त्यांच्या इच्छेनुरूप भिक्षा मिळेल—”

“ बरें मग ? माझ्या जन्मोत्सवाचें तूं चांगलें वर्णन करते आहेस—‘ कवि ’ बनायचा तर विचार नाही आपला ? ”

बादशहाच्या विनोदाकडे फारसें लक्ष्य न दातां जोषवाई पुढें झणालीः—“ मी सर्व भरतखंडाची महाराणी—आपली पट्टराणी—उद्यांच्या उत्सवानिमित्त आपणापाशीं एक भिक्षा मागणार आहे.”

“ कसली भिक्षा ? दिल्लीश्वरी अशी याचना तरी कसली करणार ? महाराणीला काय कमी आहे ? ” जोषवाईची हनुवटी घरून जहांगीर हंसत झणतो.

“ पण माझी उपेक्षा तर नाहीना होणार इकडून ? ”

“ सांग—सांग. महाराणीला काय पाहिजे आहे ? ”

“ क्षमा ! ”

“ क्षमा ! कसली क्षमा ? क्षमा मागण्यासारखा असा तूं माझा अपराध तरी काय केला आहेस ? ” बादशहानें किंचित् गंभीरतेनें विचारलें.

“ नाही महाराज ! माझ्यासाठीं क्षमा नाही मी मागत ! ”

जहांगिरानें आश्चर्यचकित होऊन विचारिलें “ काय ? तुझ्यासाठीं क्षमा नाही मागत ? तर मग कुणासाठीं ? ”

“ माझ्या प्रियसखीसाठीं ! ”

“ तुझ्या सखीसाठीं ? मोतीराणीसाठीं ? कां बरें ? तिनें माझा काय अपराध केला आहे असा ? खरें झणशील तर तुझ्या मतियाला मी किती तरी दिवसांत पाहिलें सुद्धां नाही ! ”

“ मी मतियाविवर्यां नाही हें बोलत. तिचं आपणाला बरेच दिवसांत दर्शनही घडलें नाही हें मला माहीत आहे.”

“ तर मग ही दुसरी कोण तुझी प्रियसखी ? ”

“ मतियाशिवाय दुसरीही एक माझी प्रियसखी आहे.”

“ कोणती ? ”

“ तो मतियापेक्षांही मला प्रिय आहे खाविंद ! आतां आणखी किती दिवस आपण तिला असा स्थिततां ठेवणार ? आपणाला तिची अजूनही नाहां कां दया येत ? उंच वृक्षावरून मोठ्या कष्टानें कोमळ फूल काढून शेवटीं अनादरानें त्याला लायेलां तें तुडवून टाकणं हें अरसिकतेचं अन् निर्दयपणाचंही काम आहे—सरकार ! मी बोलतें याचा राग मानूं नये गडे ! ”

महाराणी कोणाविषयी बोलत आहे हें जहांगिराच्या ध्यानांत यावयास फार वेळ लागला नाही. मेहेरबद्दल जोषवाई आपली विनवणी करित आहे हें तो समजला. या प्रसंगां मेहेरबद्दल गोष्ट निघाली हें बरें झालें नाही, असें त्याला वाटलें. होतां होईल तों मेहेरउजिसाबद्दलची गोष्टच तो

टाळण्याचा यत्न करित असे, परंतु प्रस्तुत प्रसंगी तो आपण हेऊनच जोषवाईच्या महालांत झाला होता. ही संधि साधून महाराणीने बादशहापार्शी मेहेरबद्दलची गोष्ट युक्तीने काढली. अर्थात् तेव्हां त्याचा कांहींच इलाज चालण्यासारखा नव्हता.

बादशहा बराच गोंधळांत पडला. जोषवाईला आतां काय उत्तर द्यावें तें त्याला सुचेना ! परंतु आतां कांहीं तरी उत्तर दिलेंच पाहिजे, असा विचार करून तो विरक्तभावानें अडखळत महाराणीला ह्मणतो:—“याचसाठी मला बोलावणें पाठवायचा विचार होता वाटतें आपला ?”

पतांच्या मुखाकडे तीक्ष्ण नजरेने पाहात जोषवाई ह्मणाली:—“होय, जहांपनाह ! याचसाठी हुजुरांना मी बोलावणें घाडायचा विचार केला होता. सरकार ! आपल्या या दीन दासीला ही भिक्षा आपण नाहीं का घालणार ? आपलें मन खास खास इतकें निष्ठुर नाहीं ! नाहींना गडे ?”

जहांगिराच्या हृदयांत जोषवाईच्या या भाषणानें चलविचल उद्भूत गेली. तो तिला कांहीं गुळमुळीत उत्तर देणार, इतक्यांत कांहीं गतगोष्टीची त्याला एकाएकी आठवण झाली. तत्क्षणीं सर्व रंग फिरला ! बादशहाच्या मुखावर क्रोधाच्या चिन्हांचा उदय होऊ लागला; भुकुटी वक्र झाल्या; दंत अक्षरोष्ठवर वारंवार आघात करूं लागले !

विचारी जोषवाई धाबरूनच गेली ! परंतु या प्रसंगी माघार घेऊन उपयोग नाहीं, मेहेरबद्दलची आपल्या पतीपार्शी तरफदारी करावयाला हाच प्रसंग योग्य आहे, असा विचार करून ती धैर्याने बादशहाला ह्मणते:—“असं काय बरं खाविद ? माझ्या प्रश्नाला उत्तर द्यायला कां बरं होत

नाहीं ? माझी प्रार्थना आपण मान्य नाहीं कां करणार ?”

बादशहा किंचित् कर्कश स्वरांने ह्मणाला—“ करीन, अवश्य करीन !—”

“ कधी बरं ? ”

“ कधी ? तुला ठाऊक नाहीं ? ज्या दिवशी लत्ताप्रहराच्या गोष्टीचें मला विस्मरण पडेल, त्या दिवशी ! समजलीस ? ”

प्रकरण पुनः पूर्वरंगावर जात चाललें आहे, असें जोषवाई समजली. परंतु बादशहापार्शी योग्य व खरा वृत्तांत कळविण्याची संधि बरेच दिवसांनीं आज आली आहे, तो दवडणें मूर्खपणाचें होणार आहे, असें तिला वाटलें. ती धिटाईनें जहांगिराला ह्मणते:—“ मेहेरच्या तोंडून ही गोष्ट आली असं आपणाला कोणी सांगितलं ?”

“ पियारीनें—पियारी बेगमेनें—”

महाराणीनें आश्चर्यभावानें विचारलें:—“ अगवाई ! पण पियारीला हें कसं कळलें ह्मणतें मी ?”

जहांगीर संतापांच्या स्वरांत उत्तरला:—“ कसें कळलें ? पियारी बेगम छत्रवेपानें वर्द्धमानला स्वतः गेली होती, अन् तुझ्या त्या प्रिय सखीच्या तोंडचे हे शब्द तिनें स्वतःच्या कानांनीं ऐकले आहेत !”

जोषवाई किंचित् चरकली ! परंतु तसेंच धैर्य धरून ती ह्मणते:—“ पण पियारीला तरी इतकी नसती उठाठेव काय ह्मणून ? या भानगडांत पडायचें पियारीला कारण काय ?”

बादशहाचा क्रोधाग्नि अजून शांत झाला नव्हता. तो चिडल्यासारखें करून ह्मणाला:—“ तें कसेंहि असो; तिनें मेहेरचे हे शब्द ऐकले हें खास !”

‘तरी पण पियारीने ही उठाटेव कां केली तें मला समजलं तर बरं होईल.’

“एक तर मग, आपल्या स्वतःच्या कांहीं कामाला पियारी राजमहाळाला गेली होती. माझ्या मनाला संतोष होईल अशी कांहीं तरी खबर पाठविण्याच्या उद्देशाने राजमहाळाहून ती मीर मुनशीबरोबर वर्द मानला गेली.”

“कसली खबर-खाविंद ?”

“मेहेरसंबंधाची, ती रूपाने कशी आहे हें पाहून मला कळविण्याच्या हेतूने पियारी तिकडे गेली होती.”

महाराणी कांहीं वेळ स्तब्ध होती. नंतर ती आवेष्टाने वादशहाला झणते:—“दासीला क्षमा असावी सरकार ! पियारीने आपणांला अगदी खोटं सांगितलं.”

“तिला खोटे सांगायचें कारण काय ?”

“पियारी मेहेरचो शत्रु आहे. ती तिला बरं कसं पाहणार ?”

“पियारी खोटं बोलिले कदाचित्—परंतु लक्षाप्रहराची हकीकत पूर्ण सत्य आहे, यांत संशय नाही. माझाही या गोष्टी-वर तुजप्रमाणेच प्रथम विश्वास बसेना. परंतु ज्या दिवशी मी गुप्तपणाने मेहेरला भेटायला गेलों—”

जोधबाई उत्तेजित स्वरांने मध्येच झणाली:—“जहांपनाह ! तकसीर माफ, स्त्रियांच्या हृदयाच्या गंभीरतेची अन् उदात्तेची स्त्रियांना जितकी माहिती असते, तितकी पुरुषांना असणं शक्यच नाही. कदाचित् शहानशहांना सर्व साम्राज्यांतील खड्यान्खड्याची माहिती असेल, परंतु रमणीच्या हृदयाची त्यांना पूर्ण माहिती कधी होईल असं नाही मला वाटत ! मेहेरचा स्वभाव मुळापासून अत्यंत अभिमानी

आहे. अभिमानामुळं रमणीच्या कृतींत एका प्रकारची उपेक्षा येते, हें शहानशहांना मी सांगितलं पाहिजे असं नाही. परंतु ती उपेक्षा केवळ बाह्य असते. जगाला जरी ती अगदी खरीखुरी वाटली, तरी तिचा उगम रमणीच्या अन्तःकरणापासून नसतो. सरकार ! त्यांतूनही एका बाब-तीत आपणाकडून एक मोठीच-अक्षम्य-चूक झाली, असं झणायचं मी घाडस करतं. मेहेर आपल्या अन्तःपुरांत कोणत्या स्थितीत आली, त्या वेळी तिच्या हृदयाला कशा यातना होत हेत्या हें आपणांला ठाऊक होतं—तशा स्थितीत मेहेरला भेटायला जाणं आपणांला सर्वथैव उचित नव्हतं. प्रेमाला-पांचा तो समय नव्हता. त्या वेळी—तशा मनःस्थितीत—मेहेरपासून प्रेमवर्षावाची अपेक्षा करणं हीच आपली चूक—”

जोधबाईच्या या भाषणाचा जहांगीर-शहाच्या मनावर फार परिणाम झाला असावा असे स्पष्ट दिसत होतं. बराच वेळपर्यंत आपल्या प्रियेच्या मुखकमलाकडे दृष्टि लावून तो स्तब्ध होता. मेहेरसंबंधाच्या आपल्या वर्तनांत कोटें तरी चूक आहे खास, असें जोधबाईशी झालेल्या संभाषणावरून त्याला वाटू लागलें होतें. मनुष्याची सदसदविवेक-बुद्धि जरी त्याला त्याचे प्रमाद स्पष्टपणे ओरडून सांगत असले, तरी ते स्वीकारणें त्यांच्या अगदीं जवावर येतें. शक्य ते प्रयत्न करून—विवेकवाणीला दडपण्याची खटपट करून—आपल्या वर्तनाचें तो समर्थन करूं पहातो. प्रस्तुतचा प्रसंग त्यांतलाच होता. मेहेरजानसंबंधाचें आपलें वर्तन गहर्णीय होतें हें जोधबाईपाशी कबूल करणें त्याला अगदीं कठीण वाटू लागलें.

कांहीं वेळानें तो जोधवाईला ह्मणालाः—
“ बरं, आतां मी काय करावें, असें तूं
ह्मणतेस ? ”

जोधवाई अत्यंत नम्रतेनें ह्मणालीः—“ दा-
सीची याचना दुसरी कांहीं नाहीं—आपल्या
पाशीं बोलायला मन कचरतं—पण—पण— ”

महाराणीचे प्रेमभरानें चुंबन घेऊन शहा
ह्मणालाः—“ बोल बोल—वेडे—मजपाशीं
बोलायला का इतके आढेवेढे ? ”

पतीच्या मुखाकडे सिग्ध दृष्टीनें पहात
राणी ह्मणालीः—“ उद्यां आपल्या जन्मेत्स-
वाचा मंगळ दिवस. उद्यां सर्व अन्तःपुर
आनंदसागरांत पोहत असेल. सर्व बेग-
मांच्या अमोदप्रमादाला उद्यां नुसता पुर
येईल. जहांपनांहांच्या कृपेतील अनेक
अमीरउमरावांच्या स्त्रिया, मुली आणि
भगिनी यांच्या समुदायानें सारा रंगमहाल
उद्यां फुलून जाईल. सगळ्या अन्तःपु-
रांत फक्त मेहेरनंच तेवढें उदासीन अन्
दुःखी राहावें, हें खाविंदांच्या कोमल
अन्तःकरणाला तरी बरं वाटतं का ?
निदान ही गोष्ट तरी बरी दिसते
का ? या गोष्टीचा आपण एकवार विचार
तरी करावा. प्राणनाथ ! हृदयेश्वर ! चिर-
दुःखी मेहेरला उद्यांच्या आनंदोत्सवाचें
स्वतः निमंत्रण देऊन आपण सर्व बेगमां-
पेक्षां तिचा अधिक आदर करावा अशी
या दासीची आपणाला नम्र प्रार्थना आहे.”

जहांगिरच्या मनांत या वेळीं कांहीं क-
ल्पना घेऊन तो किंचित् हंसला. जोधवा-
ईकडे पाहात व्यंगोक्तीच्या स्वरानें तो तिला
हंसत हंसत ह्मणतोः—“ ठीक आहे—ठीक
आहे—तुझ्या ह्मणण्याप्रमाणें उद्यां करतो,
खुद्द तुझ्यापेक्षां देखील तिचा मी उद्यां
अधिक आदर करतो. राणीसरकारांना फक्त

मला एवढेंच विचारायचें आहे, कीं,
तिला मी अधिक मान दिला किंवा
तिला मी अधिक प्रेम दाखविलें तर आ-
पल्या कोमल अन्तःकरणाला कांहीं यातना
व्हावयाच्या नाहींत ना ? बेगमांच्या मे-
ळ्यांत आपणाला मूर्च्छा तर नाहीं येणार ?
हो, सांगून ठेवा—ह्मणजे दरबारच्या
सर्व हकीमांना आपल्या औषधानिशीं उद्यां
जय्यत तयार राहायचा हुकूम देतो.”

जोधवाई गंभीर भावानें उत्तरली—
“ नाहीं—सरकार—विलकुळ नाहीं. मी
आपली प्रियपत्नी—पट्टराणो ! मेहेरसाठीं
सिंहासनाचा अर्धा भाग सोडण्यांत मला
अनुपम आनंद होईल. आपण माझी परी-
क्षाच पाहावी. ”

जोधवाईच्या या उदारतेचें जहांगिराला
फार आश्चर्य वाटलें. तिच्याकडे स्नेह-
पूर्ण दृष्टीनें पहात तो स्वतःशीं ह्मणालाः—
“ शाबास प्रिये ! शाबास ! खऱ्या रज-
पूत कन्येला योग्य असेंच तूं उत्तर दि-
लेंस. तुझी ही उदारता पाहून स्वर्गातील
देवांगनाहो आश्चर्यचकित होतील ! ”

कांहींवेळ मनाशीं विचार करून शे-
वटीं केंपित स्वरानें जहांगीर जोधवाईला
ह्मणालाः—“ तूं कांहीं ह्मटलेंस तरी तुझी
विनंति मला तूर्त मान्य करतां येत नाहीं.
महाराजि ! मला क्षमा कर. ”

आपले सर्व प्रयत्न विफल झालेले पाहून
जोधवाईला फार वाईट वाटलें. ती अभि-
मानपूर्ण स्वरानें ह्मणाली—“ छे छे ! जहांप-
नाह ! आपणांला असें हें वर्तन मुळांच
शोभत नाहीं. हिंदुस्थानच्या या विशाल
साम्राज्याचे आपण सर्वाभौम नृपति, होय
ना ? परम दयानिधि परमेश्वराचे आपण
प्रातिनिधि ! आपणच स्वजनांवर जर

इतकी निष्ठुरता दाखवूं लागलां—आपल्या करणाविहीन आचरणानं त्यांचा सर्व जन्म जर आपण प्रेमशून्य—निःसत्व करूं लागलों तर सर्व जग आपणाला काय बरं झणेल ? भावी इतिहासलेखक आपलं नांव कलेकित नाही का करणार ? मेहेर खरोखर सर्व स्त्रीवृंदाचं शिरोरत्न आहे. त्या रत्नाचं खरं मूल्य आपणाला अजून समजलं नाही हें खरोखर दुर्दैव आहे ! महाराज ! तिची योग्यता आपणाला काय सांगुं ? इयं आल्यापासून ती मोठ्या हालअपेष्टांत दिवस कंठीत आहे. आज जवळजवळ एक वर्ष होऊन गेलं. अभिमानानं ती आपल्या अन्नाला बिलकुल स्पर्श करीत नाही. कलाकुसरीचीं कामं तयार करून, आपल्या दार्साकडून तीं अमीरउमरावांच्या स्त्रियांना विकून त्या पैशानं आपला निर्वाह करत्ये. जहांपनाह ! आपल्या दार्सीना तिनं जो पोषाक दिला आहे, जे बहुमूल्य दागदागिने दिले आहेत, तसले पोषाक अन् अलंकार आपल्या कित्येक बेगमांपाशीही नसतील. खरोखर दिल्लीश्वराची पट्टराणी होण्याची योग्यता जर कोणा रमणीच्या अंगां अंशेल, तर ती मेहेरच्याच अंगां आहे हें खास ! ”

बादशाही रंगमहालांत आल्यापासून मेहेरजान हालअपेष्टांत दिवस कंठीत आहे ही गोष्ट जहांगिराच्या कानांवर अद्याप आलीच नव्हती. ही गोष्ट खुद्द बादशहाला कोण सांगणार आणि एवढें धैर्य तरी क्रोणाच्या अंगां होतें ? गोर्धीच्या ओघाच्या भरांत जोधवाईनें सांगितलेली मेहेरच्या दुरवस्थेची हकीगत ऐकून बादशहाला फार आश्चर्य वाटलें !

एकवार हृदयांत उद्भवलेल्या प्रेमाचा

पूर्ण लोप कधीच होत नाही. मध्यंतरां त्याचा प्रवाह कांहीं कारणानें क्षीण झाला, तरी तो कधीही पूर्णपणें शुष्क होत नाही. मेहेरबद्दल जहांगिराच्या मनांत जो अनुराग एकदा उत्पन्न झाला होता, तो या प्रसंगी एकाएकी उज्ज्वल झाला. त्याचें हृदय या अनुरागानें बरेंच मृदु झालें.

कोमल स्वरांनें जहांगीर जोधवाईलां ह्मणतोः—“ प्यारी ! तूं मेहेरच्या महालांत जात असतेस वाटतें ?

“ होय सरकार ! मी बहुतकरून दररोज एकदां तरी मेहेरच्या भेटाला तिच्या महालांत जात असत्ये. तिच्या नैसर्गिक अभिमानामुळें तिच्यानं माझ्या महालांत येववत नाही. मी तरी काय करूं ? माझं मेहेरवर प्रेम जडलं असल्यामुळें तिची दररोज भेट घेतल्याखेरीज माझ्यानं राहावतच नाही. एखादे दिवशीं तिचें दर्शन घडलं नाही तर मनाला अगदीं हुरहुर लागून राहिल्यासारखीं हाते ! ”

जोधवाईच्या मुखाकडे पहात जहांगीर कांहीं वेळ निश्चल राहिला. त्याच्या मनांत कांहीं तरी परस्परविरोधी विकारांचें युद्ध चाललें असावें असें दिसत होतें. कांहीं वेळानें विचारमालिकेंतून जागा झाल्यासारखें करून तो कोमल स्वरांनें आपल्या पत्नीला ह्मणालाः—“ मेहेरची इतकी वाईट स्थिति आहे, हें मला अद्यापि कळलें नव्हतें. उद्यां या अपराधाबद्दल मीर मुनशीला चांगलें शासन केलें पाहिजे. एखाद्या राक्षीप्रमाणें मेहेरचा उत्तम बंदोबस्त राहिला पाहिजे, असा मीं त्याला हुकूम दिला होता. ”

“ त्या विचारांला व्यर्थ शासन काय झणून ? या बाबतींत मीर मुनशीकडे तिलमात्र दोष नाही. ”

“कां बरें ?”

“स्वतः मेहेरनेच मीर मुनशीला बादशाही तनख्याची आपणाला जरूर नाही झणून सांगितलं—मग तो तरी विचारा काय करणार? एके दिवशीं मी मेहेरला विचारलं ‘आपल्या दार्शनीना तू इतक्या ऐषआरामांत अन् सुखांत ठेवलं आहेस, अन् तू स्वतः अद्या हालअपेष्टांत कां दिवस काढ-तेस मेहेर ?’”

बादशाहानें किंचित् आतुरतेनें विचारलें—:—“मग यावर तुझ्या प्रिय सखीनें तुला काय उत्तर दिलें ?”

“ती मला गंभीरपणानें झणाली:—‘या दासी माझ्या स्वतःच्या आहेत; झणून माझ्या इच्छेप्रमाणें यांना मी सुखांत ठेवलं आहे—परंतु मी ज्यांची दासी, त्यांनीं मला ज्या स्थितींत ठेवलं आहे, त्या स्थितींतच मला राहिलं पाहिजे.’”

जोधबाईच्या मुखांतून निघालेले मेहेरचे हे करुणायुक्त अभिमानाचे शब्द ऐकतांच जहांगिराच्या हृदयांत कांहीं विलक्षण काल वाकालव झाली. आजपर्यंत मेहेरबद्दल त्याच्या मनांत जो तीव्र तिरस्कार होता, तो बराच कमी झाला, मेहेरच्या लताप्रहाराचा कल्पित घाय त्याच्या अन्तःकरणावरून बहुतेक बुजून गेला. गतकालांतील अनेक गोष्टींचें उज्ज्वल चित्र जहांगिराच्या स्मृति-पदावर पुनरपि अंकित झालें. शरदतूतील पौर्णिमेच्या तेजोदत्त चंद्राप्रमाणें शोभणारें मेहेरजानचें यौवन—सौंदर्य त्याच्या मानस-नेत्रांपुढें उभें राहिलें—तें त्याच्या नेत्रांपुढून क्षणमात्र हालेना! मेहेरच्या लावण्यानिरी-क्षणान्त जहांगिरशहा गढून जाऊन त्याचें भान हरलें! जों जों तो आपल्या मानसचक्षुंनीं मेहेरच्या लावण्याचें पान करूं लागला,

तों तों त्याची गोडी-सतप्ता वाढूं लागली. क्षणोक्षणी ती सौंदर्यप्रभा अधिकधिक प्रफुल्ल दिसू लागली. मेहेरच्या लावण्यापा-नांत दंग होऊन गेला असतां बादशहा स्वतःशीं झणाला:—“मेहेर! प्यारी! तुझ्या सौंदर्याप्रमाणें तुझे गुणही स्वर्गीय आहेत काय? आजपर्यंत या रमणीरत्नाची उपेक्षा करणारा मी सर्व दीन दुनियेचा बादशहा असतांही खरोखर कंगाल भिकारी आहे—मेहेर—मेहेर! माझ्या या पापाचें प्रायश्चित्त मी घेईन तेव्हांच मला खरी शांति प्राप्त होईल.”

कांहीं वेळांनें तो महाराणीकडे पाहून खिन्नपणें झणाला:—“महाराज्ञि! मला क्षमा कर, तुझी आज्ञा उद्यांच मला मान्य करतां येणार नाही. तूं मुचविलेल्या गोष्टींचा नीट विचार करून एकदोन दिवसांनीं मला काय करायचें तें मी करीन—”

“जहांपनाह! हृदयेश्वर! मेहेरला हा भयंकर अपमान वाटेला—या अपमानवज्रानें तिचें कोमल हृदय क्षणमात्रांत दग्ध होऊन जाईल. सर्व बेगमांना आपल्याकडून जन्मे-त्सवाचें निमंत्रण जाऊन त्या आनंदसागरांत पोहत आहेत ही गोष्ट जेव्हां अभिमानी मेहेरच्या कानांवर जाईल, तेव्हां जन्ममहो-त्सवांत आपली कुणीही दाद घेत नाही असें पाहून ती अभिमानाच्या भरांत विषपान करून प्राणत्याग करील, प्रखरा-मीनें जळून गेलेली लतिका तिच्यावर कितीही पाणी शिंपलें तरी कधीं जीवन्त होईल का ?”

जहांगिरानें महाराणीला कांहीं उत्तर दिलें नाही. यावेळीं त्याची कांहीं चम-त्कारिक स्थिति झाली होती. त्याच्या हृदयाला झकडों विंचवांच्या दंशाच्या अस-

हनीव यातना होत होत्या! त्या वेळी तो जोषवाईला काय उत्तर देणार? त्याच्या कपाळावर भेंकडों घनांचे घाव ताडताड बसत होते, त्याचे डोळे अगदीं ताडून गेले होते. जोषवाईचा एक शब्द विषदग्ध बाणाप्रमाणे जहांगिराच्या हृदयाचा भेद करित होता.

विचार करतां करतां जहांगीर स्वस्थानावरून मध्येच ताडकून उठला व कंपित स्वराने जोषवाईला हाणाला "परवां सकाळीं या प्रश्नाचे मी तुला उत्तर देईन. आज माझे डोळे अतिशय दुखत असल्यामुळे मला कांहींच बोलतां येत नाहीं."

एवढे शब्द कसेबसे बोलून जहांगीर तेथून वेगाने निघून गेला. आपल्या पत्नीच्या मुखाकडे पहाण्याचेंही त्याला साहस झालें नाहीं.

जहांगीराची ही अवस्था पाहून जोषवाईला फार समाधान झालें असावें असे दिसलें. बादशहा गेलेल्या दरवाजाकडे पहात किंचित् हंसून ती हाणते:—"आज बरंच यश आलं हाणायचं!—पुढं कांहींही होवो—आज स्वारीला मात्र चागली लागू पडली यांत कांहीं संशय नाहीं!"

प्रकरण अकरावे.

सैतान-सैतानी!

आश्यापासून कांहीं अंतरावर एक लहानसें जंगल होतें. जंगल लहान खरें, परंतु मोठमोठ्या वृक्षांनी व गुल्मलतादिकांनी तें असे व्यापून गेलें होतें, कीं, प्राचीन दंडकारण्यासारख्या प्रचंड व भीषण अरण्याला तें पूर्णपणे योग्य अपत्य

शोभण्यासारखें होतें. या अरण्यांत एक अगदीं मोडकळीस आलेली लहानशी मशीद होती. मशिदीचें भयाण स्वरूप भोवतालच्या भयंकर जंगलाला सर्वथैव साजण्यासारखेंच होतें. या भग्न मशिदींत आज अनेक वर्षांपासून सेलीमशहा नांवाचा एक वृद्ध फकीर रहात असे. सेलीमशहा हा सर्वज्ञ असून भूतभविष्य पूर्णपणे जाणतो अशी जिकडे तिकडे त्याची ख्याती होती, परंतु अशा उलंग फकीरांना साजेसा लहरी व तामसी स्वभावाचा सेलीमशहा असल्यामुळे त्याच्याकडे भूतभविष्य जाणण्यासाठीं कारसें कोणीही येत नसे. अगोदरच तें जंगल भयंकर; त्यांतून भूतावेतांची त्या अरण्यांत वस्ती असून भर दिवसाही तेथे त्यांचा यथास्थित धुडगूस सुरू असतो असा चहुंकडे प्रवाद होता. या दोन तीन कारणांमुळे सेलीमशहाला लोकांकडून कधीं कारसा उपसर्ग पोचत नसे. भर दोन-प्रहरींही त्या अरण्याकडे जावयाला मोठमोठ्या 'धैर्यघरां'ची छाती होत नसे, मग लुंग्यासुंग्या भेकडरावांची काय कथा?

सेलीमशहा हा विलक्षण प्रकृतीचा मनुष्य होता, यांत संशय नाहीं. तो धर्मशास्त्रांत मोठा प्रवीण असल्याबद्दल त्याची चहुंकडे कीर्ति होती. अकबर बादशहा मोठमोठ्या धर्मज्ञ पंडितांची सभा भरवीत असे, त्या सभेला सेलीमशहा कधीं कधीं जात असे. त्या सभेत त्याचा फार उच्च दर्जा होता. अकबर बादशहा मृत्यु पावल्यानंतर मात्र सेलीमशहाला शहरांत प्रवेश करतांना कोणी कधीं पाहिलें नाहीं. तो जरी मुसलमान फकीर होता, तरी हिंदु-ज्योतिषशास्त्रांत त्याची विलक्षण गति होती. मात्र त्याच्या या पारंगततेचा उपभोग कारसा कधीं कोणाला

होत नसे. झालाच तर अगदी एखा-
घासच होईल !

सूर्य मावळून दोन-अडोच घटक
होऊन गेल्या होत्या. भर दोनप्रहरीं सूर्य-
नारायण पूर्ण दिमाखानें तळपत असतांही
ज्या ठिकाणीं अंधकार त्याची पर्वा करीत
नव्हता, त्या ठिकाणीं, सूर्य अस्तास
गेल्यानंतर त्यानें आपलें करडें साम्राज्य
स्थापत्यास नवल तें काय ? आपल्या कृष्ण-
वर्ण वस्त्रानें रात्रीनें सर्व प्रदेश झांकून
टाकला होता. रात्रिकीटक व कोल्हे,
भाद्र वगैरे पशुंनीं आपल्या कर्कश शब्दांनीं
तो भयाण वनप्रान्त अधिकच भीषण करून
सोडला होता.

अशा भयंकर वेळीं, भग्न मशिर्दांतल्या
एका लहानशा दालनांत एका मिणमिण
करणाऱ्या दिव्याजवळ सेलीमशहा बसला
होता. त्याच्यापुढें एक खुळीची पाटी
असून तीवर आपल्या हातांतील काष्ठशला-
केनें आकडे मांडण्यांत व पुनरपि ते पुसून
टाकण्यांत तो अगदीं गडून गेला होता.
त्या मिणमिणणाऱ्या दिव्याच्या क्षीण प्रका-
शामुळें फकीराचें गंभीर मुखमंडल अधिकच
गंभीर दिसत होतें. फकिराजवळच एक
अत्यंत रूपशालिनी कोमलांगी तरुण रमणा
बसली असून त्याच्या प्रत्येक हालचालीकडे-
विशेषतः त्याच्या मुखावरील क्षणोक्षणीं
बदलणाऱ्या भावांकडे-अगदीं लक्षपूर्वक
पहात होती. त्या सुंदरीचें रमणीय मुख-
मंडल चिंताक्रांत दिसत होतें खरें; परंतु,
त्या चिंतमुळें व श्तिमित दीपप्रकाशामुळें
तें फारच गोड दिसत होतें. जणुं काय,
त्या लावण्यप्रभेच्या अपुवें रूपप्रभावा-
मुळेंच तो दिवा लजित होऊन आपलें

लजास्पद अस्तित्व खिन्न हृदयानें कसें तरी
कंठीत होता !

कांहीं वेळानें सेलीमशहाचें गणित पुरें
झालें. हातांतील शलाका खालीं ठेवून,
आपलें मुख वर करून स्थिर दृष्टीनें त्यानें
त्या सुंदरीकडे पाहिलें व हळूच एक
निःश्वास सोडला.

कोकिलेच्या स्वराळाही लाजविणाऱ्या
आपल्या मधुर कंठानें सुंदरीनें सेलीम-
शहाला विचारिलें:-“ काय ? झालें का
आपलें गणित ? ”

“ होय माई ! ”

“ आपलें गणित काय सांगतं आपणाला ? ”

फकीर गंभीर भावानें झणाला:-“ तुझा
इष्ट हेतु कधींही सिद्धीस जाणार नाही,
असें मला आढळून आलें. ”

एक दीर्घ उसासा टाकून खिन्न स्वरानें
तिनें विचारिलें:-“ तर मग दिल्लीचें
सिंहासन माझ्या अदृष्टांत नाही, असें
आपलें झणणें ? ”

“ होय माई ! दिल्लीचें सिंहासन तुला
कधींही प्राप्त हाणार नाही ! ”

“ कां बरं नाही ? ”

“ दुसरी एक परम भाग्यवती स्त्री
तुझ्या अदृष्टाच्या आड येत आहे. ती
आली नसती तर कदाचित् तूं राजसिंहा-
सनाची अर्धभागिनी झाली असतीस-ती
भाग्यवती स्त्री तुझ्या भाग्यपथांतून दूर-”

ती सुंदरी कर्कश स्वरानें मध्येच
झणाली:-“ ती माझ्या मार्गांतून दूर होईल.
रस्त्यांतील कांटा आपण ज्याप्रमाणें दूर
फेंकून देतो, त्याप्रमाणें तिला ठेंचून मी
दूर फेंकून देईन ! ”

सेलीमशहा दृढ स्वरानें झणाला:-
“ अशक्य, अशक्य ! माई ! या भान-

गडांत तूं विलकुल पडूं नकोस—ही गोष्टही तूं मनांत आणूं नकोस. ”

“ कां बरं ? ”

“ तें तुला कधीही साध्य होणार नाही. ”

“ तें मी साध्य करीन—दैवालाही मी फसवूं शकेन ! ”

“ माई ! त्या नुसत्या बोलायच्या गोष्टी आहेत. मोठमोठे मी मी क्षणविणारे राजे, अचिराजे, बादशहा दैवापुढं हार खातात, तेथें तुझ्यासारख्या यशस्वित् अवलेचा पाड काय ? तो नाद तूं सोडून दे—दिल्लेचें सिंहासन तर तुला कधीही प्राप्त होणार नाही—त्या हवेंतील बुडबुड्याकरितां नाराहत्याचें भयंकर पातक जोडून तूं नरकाचें साधन करून टवणार काय ? ”

सेलीमशहाचे हे शब्द ऐकतांच त्या तरुणीच्या अंगावर कांटाच उभा राहिला ! ती खिन्न स्वरानें अडखळत अडखळत म्हणाली:—“ तर मग प्रभो ! माझं पुढं होणार तरी काय ? माझ्या अदृष्टांत कोणता परिणाम लिहिला आहे ? साईजी ! मनस्तापाच्या प्रचंड घगघर्षांत माझं हृदय जळत आहे ! ”

“ परिणामाची गोष्टही काढूं नकोस—ती ऐकलीस तर भयानें तुझा येथल्या येथेंच अंत होईल ! ”

खिन्नतेनें किंचित् हंसून ती रमणी फकिराला म्हणते:—“ महाराज ! माझ्या हृदयांत भयाचा जर लवळेश असता तर रात्रीच्या अशा या भयंकर वेळीं या पिशाचपूर्ण किरी अरण्यांत दिल्लीश्वराची ही प्रियतमा आपल्याकडे आलीच नसती ! रमणीचं कोमल हृदय प्रत्यक्ष प्रलयकाळीही मय पावणार नाही. साईजी ! कस-

लीही शंका मनांत न धरितां माझ्या नशिबी काय आहे, तें मला सांगा. ”

सेलीमशहा गंभीरपणानें क्षणाला:—

“ असें असेल तर मी माझ्या गणिताचें फल तुला सांगतो. तुझ्या अदृष्टांत अपघातानें भयंकर मरण दिसत आहे. ”

“ अगवाई ! ”

“ विषानें किंवा तीक्ष्ण खंजिरानें तुझें जीवन नष्ट होईल. ”

फकिराच्या या शब्दांनीं रमणीच्या अंगावर शहारे उठले ! तिच्या सर्व शरीरांतून विद्युत्तरंगाचे झटके खेळूं लागले. तिचें मस्तक भ्रमूं लागलें. भूगर्भातील प्रचंड उत्तापानें आंतील पदार्थांमध्ये ज्याप्रमाणें मोठी खळबळ सुरू होते, त्याप्रमाणें कांहीं अनिर्वचनीय अशा यातनांच्या तापानें तिच्या हृदयांत खळबळ उडाली !

बसल्या जागेवरून ती तडकून उठून उभी राहिली व फकिराला क्षणाला:—“ महाराज ! आपणांला ही दासी वंदन करिते. हिच्यावर आपली कृपादृष्टि असावी. मी येतें आतां. ”

सेलीमशहाही उठून उभा राहिला व करुण स्वरानें क्षणाला:—“ काय ? तूं एकटीच जाणार माई ? रात्र बरीच झाली आहे. ”

“ हो, एकटीच जायें. त्यांत कसलं भय आलं आहे ? येथून जवळच माझी पालखी आहे. ”

“ नाही तर पाहिजे असल्यास मी येतों बरोबर. ”

“ नको साईजी ! या दासीसाठीं इतकी तसदी घेण्याचें कांहीं कारण नाही—मी येतें आतां. ”

असें ह्मणून सेलीमशाहाला पुनः एकदा वंदन करून तो तरुणी हळूहळू जडपदानें तेथून निघून गेली.

सेलीमशाहाच्या मशिदीपासून एक लहानसा नागमोडी रस्ता अरण्यांतून बाहेर निघून राजमार्गाला मिळत होता. त्या मार्गानें ती स्त्री जडांतःकरणानें हळूहळू चालली होती. तिच्या हृदयांत नानाविध विकारांनीं कल्लोळ उडविला होता. त्या कल्लोळामुळें रात्रिकीटकांच्या व इतर पशूंच्या शब्दांकडे तिचें लक्ष्य जाणें विल. कुल शक्य नव्हतें. या विकार-युद्धाकडे तिचें अंतःकरण पूर्णपणें वेधलें गेल्यामुळें तिला त्या गहन वनांतही कसली भीति वाटत नव्हती. ती आपला मार्ग सारखा तोडीत होती.

मशिदीपासून कांहीं अंतरावर गेल्यावर आपल्या अंगावरील बहुमूल्य ओढणी मागून कोणी तरी ओढल्याचा तिला स्पष्ट भास झाला. परंतु त्याकडे लक्ष्य न देतां ती तशीच पुढें निघाली.

ती दोन चार पावलें जाते न जाते तोंच पाठीमागून पुनः तिची ओढणी ओढून कोणी मृदु शब्दानें तिला हांक मारलीः—
“ बेगम पियारी ! ”

रमणी चमकून तेथल्या तेथें थबकली. या गंभीर अरण्यांत अशा वेळीं आपणाला आपल्या नांवानें स्पष्ट हांका मारणारा कोण असावा, याची तिला कल्पनाच होईना. तिच्या हृदयांत चरई झालें !

इतक्यांत त्या अज्ञान व्यक्तीनें पुनरपि तिला हांक मारलीः—“ पियारी—” रमणीनें वळून मागें पाहिलें, तों आपादमस्तक बघानें परिवेष्टित अशी एक उंच मनु-

ष्यमूर्ति तिच्या दृष्टीस पडली. ती दृष्टीस पडतांच रमणीचें हृदय मात्र थरारलें !

कंपित स्वरांनें तिनें त्या मूर्तीला विचारलेंः—“ तूं आहेस तरी कोण ? एवढया रात्री या भयंकर ठिकाणी माझी वाट अडविणारा तूं कोण आहेस ? ”

घनगंभीर स्वरांनें या मूर्तीनें तिला उत्तर दिलेंः—“ पियारी बेगम ! तूं मला ओळखीत नाहीस काय ? मी कोणीही असलों तरी तुझा शत्रु खास नाही. मी तुझा हिताकांक्षी परम मित्र आहे, असें समज. पियारी ! दिल्लीश्वराची प्रियतमा तूं ! एवढया रात्री अंतःपुरांतून बाहेर पडून तूं कोणीकडे गेली होतीस ? ”

पियारीनें किंचित् कर्कश वाणीनें त्या मूर्तीला विचारलेंः—“ दिल्लीश्वराची बेगम कुठं वाटेक तिकडे जायला तिची ती मुखत्यार आहे. मी कुठं गेल्यें होत्यें याची तुला काय पंचाईत ? ”

मनुष्यमूर्ती विकट हास्य हंसून म्हणालीः—
“ मला काय पंचाईत ? पंचाईत आहे, म्हणून तर या वनमार्गांत गांठून तुला मी विचारतो. पण त्याबद्दल व्यर्थ वाटाघाट पाहिजे कशाला ? तूं कुठें गेली होतीस, तें मला ठाऊक आहे. पियारी ! मी तुला एवढें खात्रीपूर्वक सांगतो, की, प्रत्यक्ष सेलीमशाहाला तुजवर जे उपकार करतां आले नाहीत, ते मला सहज करतां येतील. तुझ्या मार्गातील कांटा मी नाहीसा करतो. यापेक्षां तुला मी अधिक काय सांगूं ? ”

पियारी बेगम आश्चर्यानें थकच होऊन गेली ! आपली गुह्य गोष्ट पूर्णपणें माहीत असणारी ही विळक्षण व्याक्ति आहे तरी कोण ? पियारीला कांहीं सुचेना. अशा संकटांत ती कवोंही सांपडली नव्हती.

तरी ती बळेंच घैर्य धरून त्या विलक्षण व्यक्तिला मृदु स्वरानें म्हणते:—“ तूं कोणही ऐस. एखाद्या अजाण पथिकावर सहजासहजा विश्वास ठेवण्याइतको कांहीं मी भोळी नाही हो ! इथें सगळ्या गोष्टी बोलणें मला कांहीं बरं वाटत नाही. चल, मजबरोबर शहरांत चल. ”

ती व्यक्ति व्यंगोक्तीनें हंसून झगाली:— वा वा ! छान युक्ति ! मी तुजबरोबर शहरांत यावें अन् तूं मला अचानक राजपुरुषांच्या स्वाधीन करावेंस ! युक्ति पण युक्ति आहे तुझी ! पियारी ! तूं जशी भोळी नाहीस, तसा मी देखील भोळा नाही. समजलीस ? छे ! तूं झणतेस तसें होणें विळकुल शक्य नाही. पियारी ! हे पहा. वर अनंत नीळिमामय नभोमंडल विराजमान झालें आहे—त्या नभोमंडलाच्याही वर एक सर्वत्र अन्तर्यामी शक्ति वास करित आहे. तिला साक्षी ठेवून तिच्या नांवानें आपण दोघेजण शपथ घेऊं या, कीं, कोणताही प्रसंग आला तरी कोणी कुणाचें अनिष्ट करायचें नाही ! चल ये. ”

पियारी विचारांत पडली. बराच वेळ मनाशीं भवति न भवति केल्यावर तिनें अशी शपथ घेण्यांत कांहीं दोष नाही असें ठरविलें.

नंतर ती त्या अज्ञात व्यक्तीला झणते:— “ तूं झणतोस तसें कां होईना. त्या अनंत शक्ति प्रभूला साक्षी ठेवून मी शपथ घेत्ये कीं, कोणताही प्रसंग आला तरी तुझे मी कधीही अनिष्ट करणार नाही. झालें आतां ? बरं, तुला आतां मजपासून पाहिजे काय अन् तूं आहेस कोण, तें तरी मला सांग. ”

ती व्यक्ति किंचित् कालपर्यंत अगदीं निस्तब्ध होती. नंतर कांहीं वेळानें ती पियारीला झणते:— “ तुला आठवतें काय पियारी ? तूं भेहेरउजिसाला पहायला जेव्हां वर्धमानाला गेली होतीस, तेव्हां वृद्ध सेनापति रहमतखांच्या हुकुमानें वर्द्धमानपर्यंत तुला पोंचवायला तुजबरोबर कोण आला होता ? मला वाटतें, तुझी स्मृति इतकी मंद खास नसेल ! ”

कांहीं वेळ विचारांत पडल्यासारखें करून पियारी झगाली:— “ हो, न आठवायला काय झालें ? सेनापति रहमतखांच्या हुकुमानें त्या वेळीं मजबरोबर वर्द्धमानला आला होता, त्याचें नांव रुस्तमअल्ली. होय—सेनापति रुस्तमच ! परंतु तो मरण पावला, असं आमच्या ऐकण्यांत आलें होतें. ”

ती व्यक्ति हंसून झणते:— “ सेनापति रुस्तमअल्ली मरण पावला नाही. बेगमसहेब ! हा पहा सेनापति रुस्तम तुमच्या समोर उभा आहे. ”

रुस्तमला पाहून व त्याचें हें भाषण ऐकून पियारी बेगमेच्या अगावर शहारे आले ! सेलीमशाहाच्या भग्न मासिदीसभोंवतालच्या अरण्यांत भुतेंखेतें रात्रदिवस धुडगूस घालीत असतात, हा जनप्रवाद या वेळीं तिच्या डोळ्यांसमोर उभा राहिला. तिचें सर्व शरीर थरथरा कांपू लागलें. भयभीत हृदयानें तिनें एकवार रुस्तमच्या धिप्पाड भव्य मूर्तीकडे निरखून पाहिलें. मनांतल्यामनांत पियारी नबीगणाच्या पवित्र नांवाचें स्मरण करूं लागली !

आपल्याशींच विचार करण्यांत निमग्न होऊन गेलेल्या रुस्तमला पियारी बेगमेची ही स्थिति कळून आली नाही. तो तिला कांहीं वेळानें झणतो:— “ पियारी ! मी भेळें

नाहीं. ज्याच्या हृदयात प्रेमसंजीवनी चिर-
काळ वास करते, ती कधीही मृत्यु पावत
नाहीं. त्या थेरव्या रहमतने मला कारा-
गृहांत बंदिवान करून ठेविले होते, परंतु
प्रेमाचे पांखरुं बंदिवान स्थिति कधीही
राहात नाही. बेमालूम युक्ति लढवून मी कारा
गृहांतून पळून गेलों व तेव्हापासून मी
या गुप्तवेधाने चट्टकडे भटकतो आहे.
रुस्तमच्या झणजे माझ्याच मृत्यूची बातमी
मीच जिकडे तिकडे पसरून दिली. ज्याला
आशा असते, तो मरणार तरी कसा पियारी?!”

पियारी हंसून झणाली:—“ अस्सं-
अस्सं-आतां आळं माझ्या सारं लक्ष्यांत !
बरं रुस्तम ! तुला पाहिजे तरी काय आतां ?
तूं भूत नाहीस हे खास !-परंतु सैतान मात्र
आहेस ! असो, तुजवर आतां विश्वास
टाकायलो काही हरकत नाही. रुस्तम ! तुला
काय पाहिजे ? ”

रुस्तम उत्तेजित स्वरांने झणतो:—“मला
काय पाहिजे ? जिच्यासाठीं माझे हृदय
पळपडवी घडघडां जळत आहे, जिच्यासाठीं
मानापमान व गौरव यांच्यावर मी जलाजलि
दिला, जिच्यासाठीं एखाद्या भुरट्या चोराप्र-
माणें मी रस्तोरस्तीं सारखा वणवण भटकतो
आहें, जिच्यासाठीं मला लपुन आयुष्य कंठावें
लागत असून दिवसाउजेडी लोकांच्या
वस्तींत मला तोंडही दाखविण्याची सोय
राहिली नाही, -ती मला पाहिजे ! ती मला
पाहिजे ! पियारी ! जिची तूं सांप्रत शत्रु
बनली आहेस, ती-ती-मला पाहिजे ! ”

“ कोण ती रुस्तम ? ”

“ मेहेरउजिसा ! ”

रुस्तमच्या तोंडून ‘मेहेरउजिसा’ हे
नांव ऐकतांच पियारीचे हृदय चरकले.
रुस्तमला खरोखर वेड लागले असावे,

असें तिला वाटले. रुस्तम म्हणतो काय,
हे तिला मुळीच कळेना !

ती कंपित स्वरांने रुस्तमला म्हणाली:—
“तूं म्हणतोस तें काम मजकडून कथं
होणार ? माझ्या हातून या बाबतींत तुला
काय साहाय्य होणार ? रुस्तम ! तुला वेड तर
नाहीं लागलं ? ”

“ होय ! मला मेहेरचे वेड लागून
राहिले आहे. पियारी ! तूं मला सहाय्य हो.
बेगम पियारी ! अजूनपर्यंत तुझी कुणावर
मोहवत जडली नाही. तुला प्रेमाचे पवित्र
रहस्य कसे कळणार ? ऐश्वर्यावर, धन-
रत्नांवर, सिंहासनावर तुझी प्रीति ! म्हणू-
नच अन्ना या गंभीर निशाकालीं हे साहस-
कर्म करायला तूं प्रवृत्त झालीस ! माझे प्रेम
मेहेरवर-त्या रमणीरत्नावर— जडले
आहे, म्हणून तिच्यासाठी, मेहेर
मला प्रात व्हावी झणून, हे दुःसाध्य दिस-
णारें काम मी करीन. तूं मला फक्त
दुर्गांत येऊन जा अन् मेहेरचा महाल
मला दाखवून दे, झणजे मी बाकीचें काम
उरकतो. पियारी ! माझे एवढें काम तूं
केलेंस, कीं तुझ्यासाठीं मी प्राणविसर्जन
करायलाही तयार आहे. ”

रुस्तमचें हे भाषण पियारी अगदीं
शांतपणें ऐकत होती. तिच्या मनांत नुक-
तीच एक सैतानी कल्पना उगम पावली
होती, इतकेंच नव्हे, तर त्या कल्पनेला
चांगले परिणत स्वरूपही येत चालले होतें.
त्या कल्पनेची भावी सिद्धी तिच्या
मनश्चक्षुंपुढें आतांच दिसूं लागल्यामुळे
तिचे हृदय त्या वेळीं आनंदानें प्रफुल्ल
होऊन गेले होतें. एकंदरीत आपल्या
कल्पनेला खरोखरीची सिद्धी प्राप्त व्हावी
झणून सैतान रुस्तमला सहाय्य घेण्याचा त्या

सैतानीने निश्चय केला. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं जगताच्या दृष्टीनें जर मेहेर उज्विला कलंकित ठरली, तर राजसिंहासनाप्रत नेणारा आपला मार्ग पूर्ण निष्कटंक झाला, हें उघड आहे—या एका कल्पनेच्या पायावर पियारीनें केवढी तरी जंगी इमारत रचली.

याप्रमाणें मनार्थी ठाम निश्चय करून ती रुस्तमला ह्मणाली:—“समज, तुझें ह्मणणें कबूल करून, कोणती ना कोणती तरी युक्ति लढवून मी तुझा दुर्गांत प्रवेश कर-विला, तर पुढें तूं करणार काय ?”

रुस्तम अत्यंत करुणापूर्ण स्वरानें ह्मणाला “पियारी ! मी दुसरें काय करणार माझ्या हृदयवल्लभेचें एकवार डोळे भरून दर्शन घेऊन मी घन्य होईन. जें दर्शन घडत नसल्यामुळे मी आजपर्यंत मृतप्राय बनलों होतो, तें दर्शन—एकवारच कां होईना,—मला मिळेल तर मी पुनरपि नरकलोकांतून मनुष्यलोकांत येईन. पियारी ! तुला प्रणयाचें रहस्य काय कळणार ? तुला सांगितलें तर तूं माझी कांय न करतां उलट थट्टा करशील मात्र ! हें पहा—माझ्या हातानें लावलेल्या एका जातीवंत गुलाबाचें मनोहर फूल ! याचा प्रेमोपहार माझ्या मनोगत प्रियेला देण्या-साठीं मी हें बरोबर घेतलें आहे. मेहेरजा-नचा या पुष्पाला एकदां तरी स्पर्श झाला ह्मणजे माझे जीवन मी घन्य मानिन ! पियारी ! केवळ एकवारच त्या रमणीचें मी डोळेभरून दर्शन घेईन आणि जिकडे वाट फुटेल तिकडे मी निघून जाईन. हें काळें तोंड पुनरपि मी कोणालाहि दाखविणार नाहीं.”

पियारी उल्हासित चित्तानें ह्मणाली:—“ठीक ठीक ! चल तूं मजबरोबर. मी तुझा हरयुक्तीनें दुर्गांत प्रवेश करून देत्यें अन् त्या

चेटाकिणीचा महालही तुला दाखविस्थे. पण तूं या फकीर वेषानंच कां येणार तिकडे रुस्तम ?”

रुस्तम ह्मणाला:—“होय. मा वेषानंच मी तिकडे येतो. मी सेलमिशहाचा शिष्य आहे. निदान या नात्यानें तरी कांहीं लोकांना मी परिचय दिला आहे. जर माझ्या चौयकृतीत मी पकडला गेलों तर या वेषाच्या योगानें माझ्या अपरा-धाची तीव्रता लोकांना पुष्कळ कमी भासेल.”

सेनापति रुस्तम प्रणयसमरांगणांतही चांगला कसलेला योद्धा आहे अशा पियारी वेगवेगळीं खात्री झाली. त्याची ही युक्ति चांगली आहे असें तिला वाटलें.

“चल तर.”

तो सैतान आणि ती सैतानी त्या घन-दाट वनांतून गंभीर अंधकारांतून, आपला मार्ग काढित दुर्गाकडे निघाली ! कोणा-च्याही तोंडून एक शब्दहि फुटत नव्हता. उभयतांच्या अंतःकरणांत बाहेरील अंधका-राला साजेसे कृष्णविचार चालले होते !

कांहीं वेळानें हे दोघे पथिक राजमा-गांला येऊन मिळाले. जवळच बाजूला एक श्रीमान् अमीर एक नूतन मशीद बांधीत होता. मशिदीचें काम चाललें असल्यामुळे ठिकठिकाणीं लांकुडसामान, दगड वगैरे सरंजाम पडला होता, रस्त्याला लागूनच कांहीं मोठमोठे दगड पडले हेत. त्यांपैकी एकदोन चौकोनी तिकोनी दगड भारी जड होते.

जातां जातां पियारी त्या दगडांजवळ एकदम थक्कली व रुस्तमकडे पाहून ती गंभीरपणानें त्याला म्हणते:—“रुस्तम ! जरा उभा रहा. तुझ्या बाहुंत शक्ति किती आहे, तें मला एकवार प्रत्यक्ष पाहूं दे.”

पियारीचे हे उद्गार एकून रुस्तमला भारी आश्चर्य वाटलें. तिच्या म्हणण्याचा अर्थ काय तें त्याच्या लक्ष्यांत येईना ! चंचल दृष्टीनें इकडे तिकडे पहात तो पियारीला म्हणाला:-“युद्धाचा व्यवसाय सोडून आज मला किती तरी दिवस झाले आहेत. प्रत्यक्ष प्रसंग आल्याशिवाय माझ्या बाहुंत हल्लीं किती शक्ति आहे तें आज मलाहि सांगतां येणार नाहीं.”

“मी तुला तो प्रसंग आणून देव्हे. हा तिकोनी दगड उचलून पलीकडे टाक पाहू.”

पियारीच्या मनांत काय आहे, त्याचा अजूनही रुस्तमला थांग लागेना. तरी वेगवेगळ्या आशेप्रमाणें तो प्रचंड दगड त्यानें सहज उचलून पलीकडे उडवून दिला !

रुस्तमच्या बाहुंत प्रचंड बल वास करीत आहे, हें पाहून पियारीला फार आनंद झाला असावा, असें दिसलें. ती त्याला ह्मणाली “रुस्तम ! दुर्गांत प्रवेश करण्यापूर्वीच माझ्यासमोर तुला एक प्रतिज्ञा केली पाहिजे.”

रुस्तमनें आश्चर्यानें विचारलें “कसली प्रतिज्ञा पियारी ?”

“दुर्गांत जावयाचा रस्ता मी तुला खुला करून देईन, त्याप्रमाणेंच दुर्गांतून बाहेर यावयाचा मार्गहि मी तुला खुला ठेवीन. भेहेरउन्निसाला घेऊन ह्या मार्गांनें तुला रात्रीच्या रात्रीं दुर्गाच्या बाहेर पडलें पाहिजे, या प्रचंड दगडापेक्षां एका कुसुमकोमल स्त्रीचा भार कांहीं अधिक नसतो. त्यांतूनहि त्या स्त्रीवर तूं प्राणांपलीकडेहि प्रेम करतोस—”

रुस्तम मध्येच ह्मणाला—“पियारी ! मला असें करावया लावण्यांत तुझा काय

उद्देश आहे, तें माझ्या स्पष्टपणें घ्यानांत आलें. निष्कलंक मेहेरजानच्या विमल कांतीला निघ कलंक-मग तो खोटा कां असेना-लावून तूं आपला राजसिंहासनाचा मार्ग निष्कलंक करूं पहात आहेस; परंतु पियारी ! माझी त्या रमणीरत्नावर पवित्र मोहवत जडली आहे. माझ्या प्रियवल्दभेच्या जन्माचा सत्यनाश माझ्या हातून होणें तुला संभवनीय वाटतें काय? धिक्कार असो तुझा!”

तो कालसर्पिणी क्षणमात्रांत रुस्तमवर उलटली ! ती क्रोधकंपित स्वरांनें ओरडली “तर मग तूं इथेंच रहा-दिल्ली-पतीच्या दुर्गांत-त्यांच्या अन्तःपुरांत-तुझ्या-सारख्या नीच हुज्याचा प्रवेश होणें कधीं तरी संभवनीय आहे का ?”

तेथून समोरच बादशाही दुर्गाचें कृष्ण प्रस्तरमय प्रचंड सिंहद्वार स्पष्टपणें दिसू लागलें होतें, आतां घर्माघर्माची चिकित्सा करावयाला रुस्तमला अवधिराहिला नव्हता, एके बाजूला घोर विरह दुसऱ्या बाजूला मधुर भीलन ! एका बाजूला वेदेस्त, दुसऱ्या बाजूला जहाजम ! एके बाजूला पवित्र नवीवृंद-दुसऱ्या बाजूला परमपापिष्ट सैतान ! ही युग्में रुस्तमच्या मानसेनत्रांपुढें स्पष्टपणें उभी राहिली. एका निमिषार्धाच्या अल्पावकाशांत या युग्मांच्या दोन वाजूंपैकीं एक बाजू स्वीकारणें रुस्तमला अवश्य होतें, शेवटीं सैतानाचा विजय झाला ! रुस्तमनें सैतानाच्या चिरकालीन दास्याचा स्वीकार केला. पियारीच्या पारी प्रस्तावाप्रमाणें त्या पापिष्टानें शेवटीं प्रतिज्ञा केली !

कांहींही संकट न येतां पियारीच्या साहाय्यानें रात्रीं रुस्तमचा बादशाही दुर्गांत प्रवेश झाला !

प्रकरण वारावें.

प्रणयोपहार.

आणखीं दोनतीन प्रहर गेले, एक-दांची ही दीर्घ रात्र सरून दुसरा दिवस उजाडला, कीं दिल्लीपतीच्या जन्ममहोत्सवास प्रारंभ होऊन सर्व आग्रा शहर आनंदसागरांत नुसतें पोहूँ लागेल. वास्तविक पहातां दुसऱ्या दिवशीं बादशहाचा जन्मोत्सव, परंतु त्या रात्रीही जन्मोत्सवाच्या पूर्वं तयारीनिमित्त सर्व शहरभर सारखी चळवळ सुरू होती. ठिकठिकाणीं ध्वजापताका, लतापल्लवांची मंगलमय तोरणे वगैरे उभीं करण्यांत प्रजाजन रात्रभर खपत होते. ती रात्र महोत्सवाची नसतांही महोत्सवाचीच असल्याचा निदान एखाद्या परकी वाटसरू मुशाफरास तरी भास होण्यासारखा होता.

खुद्द बादशाही रंगमहालांत तर खूपच धामधूम चालली होती. जी ती बेगम आपल्या महालाचा थाट इतर बेगमांच्या महालांपेक्षां नयनाकर्षक व्हावा, त्याच्या झकमकीनें व सौंदर्यानें बादशहाचें चित्त आपल्याकडे आकर्षिलें जाऊन त्याची मर्जी आपणांवर सुप्रसन्न व्हावी, ह्याणून फार खटपट करीत होती. प्रत्येकीचा खरा हेतु हा, कीं, इतर सर्व बेगमांची पिछेहाट होऊन रंगमहालांत सर्वस्वी आपला एकटीचा वरचष्मा व्हावा! त्या रात्री कोठल्याही बेगमेला झोंप ह्याणून नाहीं. उद्यां अमुक प्रसंगीं कोठळें वन्न कोठें परिधान करावें, ओढणी निळ्या रंगाची घ्यावी कीं किरमिजी घ्यावी; कोणता लहंगा आपल्या सौंदर्याला ज्यास्त शोभा आणिल; उद्यां हिन्यांच्या, पाचच्या कीं मोत्यांच्या

दागिन्यांचा साज घालावा; कोणता अलंकार कोणत्या तऱ्हेनें कोठें घातला ह्याणजे आपलें अप्रतिम लावण्य इतर भिकारी बेगमांच्या भिकार रूपाचा तोरा नाहींसा करून त्यांना खालीं माना घालायला लावील; आपलें सकळ भूषणालंकृत मधुर सौंदर्य घासून पुसून नीटनेटकें कसें करून ठेवावें, ह्याणजे बादशहा आपल्या महालाकडे धांव घेईल; इत्यादि प्रकारच्या सौंदर्यमूलक नानाविध चिंतांनीं रंगमहालांतील असंख्य रूपशालिनी बेगमांना अगदीं त्रासवून सोडलें होतें. सारांश, त्या रात्रीं सर्व आग्रा शहरांत कोणाला झोंप ह्याणून लागली नाहीं! उद्यां आपणाला यथास्थित धन-प्राप्ति होईल या आशेनें दीन दरिद्री लोकांना झोंप आली नाहीं. आपला मानमरातब वाढेल, पदगौरवाची वृद्धि होईल, बडी 'खेळात' प्राप्त होईल या आशेनें अभीर-उमराव व श्रीमंत लोक यांच्या डोळ्यांना डोळा लागला नाहीं! मात्र या सार्वजनिक जागरणांत दुःखाचा लेशही नसून सुख व आशा हींच त्याला कारण होती!

सर्व रंगमहालांत एक अभागिनी मात्र नेहमीं प्रमाणें स्वस्थपणें झोंपी गेली होती. बिचारीला एकटीलाच जन्मोत्सवाचें निमंत्रण नाहीं, प्रियकराचें दर्शन नाहीं, प्रेम नाहीं, आदर नाहीं—कांहीं नाहीं! नाहीं क्षणावयाला तिच्या वांट्यास त्या दिवशीं अनादर व उपेक्षा हीं मात्र भरपूर आलीं होती! यांचा सर्वच सांठा तिच्या नशिबी आला होता. परंतु हा मोठा सांठा तिला मिळाल्याबद्दल कोणतीही मत्सरी बेगम तिचा मत्सर करीत नव्हती.

सर्व जगानें अनादर दाखविलेली अभिमानिनी मेहेरजान आपल्या महालांत

शय्येवर निजली होती. शय्येशेजारीच एक लहानसा दिवा मंदपणे तेवत होता. त्या दीपाच्या स्तिमित मंद प्रकाशांत मेहेरउत्तिसाचें सुंदर, रमणीय परंतु चिंता-रेखांकित मुखमंडल अधिकच शोभा धारण करीत होतें ! खरा अस्सल हिरा 'कज्जलघनयुत' अशा अंधकारांतही चमकावयाचाच !

मेहेरच्या महालाचा दरवाजा उघडाच होता. उपेक्षित वेगमेच्या महालाकडे पहातो कोण आणि त्याच्याकडे लक्ष्य तरी कोणाचें जातें आहे ? पियारी वेगमेच्या साहाय्यानें अन्तःपुरांत प्रवेश झालेला पापिष्ठ रस्तम त्या उघड्या दरवाजांतून इकडे तिकडे पहात पहात इळइळू चोर-पावळें टाकीत टाकीत मेहेरच्या महालांत शिरला ! महालांत शिरतांच त्या पापिष्ठाच्या पापी डोळ्यांना जें काहीं दिसलें त्यानें त्याला भूल पडली—त्या भुळीनें तो वेडा बनला—त्या वेडांनें तो चेतनाशून्य झाला ! त्या वेडाच्या भरांत, त्या सौंदर्यलतिकेचें अगदीं निकट जाऊन दर्शन घ्यावें या हेतूनें रस्तम एक पाऊल पुढें घाली—परंतु दहा पावळें तो मार्गें होई ! त्याची दर्शनाची प्रबल पिपासा कांहीं केल्या शांत होईना ! त्या अनिद्य रमणीकडे निश्चल दृष्टीनें पहात असतां त्याच्या डोळ्याची पापणीही लवेंना ! जणूं काय, कदाचित् तेवढ्या अ-दर्शनाबद्दल आपणाला परमेश्वरापाशीं जाव घावा लागेल, अशीच रस्तमाला भीति वाटत होती ! अनिमिष दृष्टीनें किती वेळ पाहिलें तरी त्याच्या आतुर हृदयाची तृतीच होईना ! अहाहा ! ब्रह्मदेवाच्या ताब्यांत असणारे सारे सौंदर्य त्यानें याच मुर्तीत ओतलें

काय ? असेंच असेल तर या लावण्य-खनीच्या लावण्यपानांत सर्व जन्म घालविला झणून हृदयाची तृप्ति कशी होणार ? रस्तम त्या मोहिनीनें पुरा पागल बनला !

रस्तमच्या हातांत दिव्य सुगंधाच्या प्रफुल्ल गुलाब फुलांचा मनोहर गुच्छ होता. त्या उन्मादग्रस्ताच्या दुर्दमनीय हृदयाच्या दुराकांक्षांनीं परिपूर्ण असा तो प्रणयोपहार आपल्या हृदयवळभेला अर्पण करण्यासाठीं त्यानें आणला होता, हें, वाचकांना माहीत आहेच. मेहेरच्या महालांत शिरल्यापासून रस्तमला शंभर वेळां अशी प्रबल इच्छा झाली, कीं, तो कुसुमगुच्छ तिच्या हातीं देऊन तिच्याशीं प्रेमानें निदान दोन शब्द तरी बोलावे ! मेहेरशीं तो बोलायला जाणार तों कोणी तरी अदृश्य शक्ति त्याचा गळा दाबून घरून त्याला जणूं काय झणे "छे छे ! या देवरमणीच्या निद्राभंगाचें पातक आपल्या मस्तकावर घेऊं नकोस !" मेहेरच्या पुष्पकोमल अंगाला इळूच स्पर्श करून जगांतील स्वर्गसुख मिळवावें अशी त्या पापिष्ठाला किती तरी वेळ उत्कट इच्छा होई ! परंतु ती होतांच कोणी तरी भैद्युतिक प्रचंड शक्तीनें जणूं काय त्याचा हात आंखडून घरीत असे ! त्या रमणीच्या निसर्ग-सुंदर, सदोदित प्रफुलावस्थेंत असणाऱ्या कोमल कपोलभागांवर आपल्या गंभीर प्रेमाची खुण झणून आपल्या ओष्ठद्रव्यानें एक नाजूकशी चुंबनरेखा अंकित करावी अशी त्या अघमाला शतवार इच्छा होत असे—परंतु कोणी जणूं काय 'हां—पापिष्ठा ! इतक्या दूरवर मजल नेऊं नकोस !' असा प्रबल शक्तीचा मूर्त मंत्र त्याच्या कर्णरंध्रांत ओतीत असे !

शेवटी, उन्मादग्रस्ताच्या प्रबल इच्छा-
शक्तीचा क्षणकालिक विजय झाला ! तो
प्रणयोपहार—कुसुमगुच्छ—घेऊन रस्तम हळू-
हळू मेहेरजानच्या शय्येपार्शी गेला व
तिच्या उशीवर, तिच्या गालाजवळ त्यानें
तो ठेवून दिला. तिच्या गालाजवळ ठेव-
तांच जणुं काय लजेमुळेच तो गुच्छ
क्षणाधीत म्ळान दिसूं लागला ! मेहेरच्या
अगदीं जवळ जाऊन रस्तम डोळे भरून
तिजकडे पाहूं लागला—त्या भुवनमोहन,
वेड लावणाऱ्या, सौंदर्यपूर्ण मुखमंडलावरून
त्याच्यानें दृष्टि काढवेचना ! प्रतिक्षणीं
त्याच्या कलंकित हृदयांत वासनांचे विद्यु-
त्तरंग आंदोलित होऊं लागले !

परंतु निमिषार्धांत त्याच्या मनांनें उलट
खाल्ली ! पियारीपार्शी जी प्रतिज्ञा करून
तो येथें आला होता, तीप्रमाणें आचरण
करण्यास रस्तमच्या हृदयांत धैर्यच नाहीसं
झालें ! नव्हे, ती प्रतिज्ञा अमलांत आणुं
नये असाच त्यानें मनांत दृढनिश्चय केला.
मेहेर निद्रावस्थेंत असतां तिला उचलून
घेऊन तेथून निघून जाण्याची गोष्ट तर
दूरच राहो, परंतु तिच्या, शरीराला नुसता
स्पर्श करणेंही त्याला अशक्य वाटूं लागलें.
जणुं काय कोणी तरी त्याच्या दृष्टीसमोरील
पडदा उचलून नरकाचा भयंकर देखावा
त्याच्या दृष्टीस पाडला असावा, अशीच
तत्क्षणीं त्याची वृत्ति बदलली ! नरकाचा
तो भीमत्स देखावा पाहून पापिष्ठ रस्तमच्या
शरीरावर रोमांच उभे राहिले.

परंतु मनाशीं एक निश्चय ठरवून
त्याप्रमाणें आचरण करावयास त्याला आतां
पुरेसा वेळही नव्हता. आणखीं यत्किंचित्
विलंब झाला तर आपण येथल्या येथें
ठार होणार अशी रस्तमची पकी खात्री

होती. त्याच्यासाठीं पियारी थोडा अधिक
वेळ बाहेर यावून राहिल हें तर शक्यच
नव्हतें. मेहेरच्या सुंदर मुखकमलावरून
मोठ्या कष्टानें दृष्टि काढून रस्तम आशा-
पूर्ण अतृप्त हृदयानें तेथून परत फिरला.
त्याच्या हृदयांत वासनांचा प्रचंड अग्नि
धगधगुं लागला ! परंतु या वेळीं त्याच्या
मनांनें दृढनिश्चयच केला होता. पियारी
बेगमेजवळ थोड्या वेळापूर्वीं केलेल्या
प्रतिज्ञेला त्यानें लाथेनें दूर झुगारून दिलें !

तो अस्फुट स्वरांनें झणाला “ पियारी !
राक्षसी ! सैतानी ! तुझ्यासमोर केलेल्या
प्रतिज्ञेवर हा भी लक्षाप्रहार करतो पहा !
मेहेर ! मेहेर ! प्यारी ! हाय ! तुझे सौंदर्य
स्वर्गीय ! तूं पवित्रतेची प्रत्यक्ष मूर्ति !
तुजवर माझे किती प्रेम—पण जाउं दे !
मेहेर ! त्या राक्षसणीच्या चिथावणीनें
तुझा सर्व नाश भी कसा करूं ? हें तुझे
शेवटचेंच दर्शन असेल तर असो !
तुझ्या दर्शनाशिवाय सर्व जन्मभर भी
मनाच्या तीव्र यातनांच्या अग्नींत दग्ध
होईन—क्षणोक्षणीं होणाऱ्या मर्मान्तक तीव्र
यातना सोशीन—परंतु त्या सैतानीच्या—
पियारीच्या—प्रलोभनाला बळी पडून तुझा
भी सर्वनाश कधीही करणार नाही !”

निद्रित मेहेरजानकडे पुनः एकवारही न
पहातां रस्तम तेथून द्रुतपदानें निघून गेला !

* * *

मेहेरउन्निसाऱ्या महालांतून रस्तम बाहेर
पडला, तो इकडे तिकडे न पहातां ज्या ठिकाणीं
पियारी बेगम त्याची वाट पहात रहाणार
होती, त्या ठिकाणीं तडक आला. मेहेरच्या
महालांत प्रवेश करतांना त्याच्या अन्तःकर-
णांत जी चळबिचळ चालली होती, तिचा या
वेळीं नेथें मागमूसही नव्हता. मनांत केलेल्या

दृढनिश्चयामुळे त्याला एका प्रकारचे धैर्य आले होते व त्याची छटा यावेळी त्याच्या मुखमंडलावरही चांगली उमटली होती.

महालाच्या प्रवेशद्वाराशीच एक ध्येय्यि उभी होती. ठरल्याप्रमाणे पियारी बेगम आपली मार्गप्रतीक्षा करित तेथे उभी आहे असें रुस्तमला वाटले, आपणाला विलंब झाल्यामुळे पियारी केव्हांच निघून गेली असेल असें जे आपणाला वाटले होते, तें खरे ठरले नाही याबद्दल त्याला आनंद झाल्यासारखे दिसले. यावेळी पियारीची आपणाला भेट झाली तर फार चांगले होईल, असें त्याला महालांतून निघाल्यापासून वाटत होतें.

‘पियारी’ जवळ जाऊन रुस्तम दृढ स्वराने झणाला:—“पियारी! तेथे मला ठरल्यापेक्षा अधिक विलंब लागला याबद्दल मला क्षमा कर, मी असाच आलो याबद्दल तुला आश्चर्य वाटे, मी तुला आतां साहाय्य करणें सर्वथैव अशक्य आहे.”

पियारीला उद्देशून रुस्तम जें बोलला तें जणू काय अरुण्यरुदितवत् झालें! पियारी एक शब्दही बोलली नाही. वास्तविक झटले तर पियारी रुस्तमचे हें भाषण निमूटपणें ऐकून घेण्यासारखी बायको नव्हती!

रुस्तम पुनः म्हणाला:—“पियारी! धोळत कां नाहीस ?”

तरीही पियारी स्तब्ध ! रुस्तमला भारी आश्चर्य वाटले. तो पियारीकडे निरखून पाहूं लागला.

मेहेरच्या महालाबाहेर दीपप्रकाश नसल्यामुळे अंधकार होता. त्या अंधकारांत उभी असलेली व्यक्ति पियारी नव्हे अशी तत्क्षणी रुस्तमची खात्री झाली, पियारी तर ठेंगणी-उसकी व कुशांगी होती, ही व्यक्ति उंच,

विप्पाड व बलिष्ठ दिसत होती. त्या व्यक्तीनें स्त्रीला उचित असा वेष केला नसून पुरुषवेष चढविला होता. तर मग हा पियारी नव्हे. हा कोणी तरी पुरुष ! रुस्तमच्या हृदयांत भयाने घडकीच भरली ! तो थरथर कांपूं लागला !

तेथे आल्यापासून रुस्तमची इतकी हालचाल आणि चलविचल झाली—परंतु तो पुरुष अगदीं निश्चल होता. आपले तीव्र भेदक नेत्र त्यानें रुस्तमकडे लावले होते.

त्या अपरिचित पुरुषाने घनगंभीर स्वराने रुस्तमला विचारले, “तूं कोण आहेस ?”

रुस्तमच्या अंगावर कांटा उभा राहिला. अपरिचित व्यक्तीच्या प्रश्नाला उत्तर न देतां तो खालीं मान घालून स्तब्ध उभा राहिला. त्या व्यक्तीनें पुनः दरडावून विचारले, “कोण तूं ?”

रुस्तमनें कंपित स्वराने त्याला उलट प्रश्न केला, “आपण कोण आहां ?”

त्या अपरिचित पुरुषाने रुस्तमच्या प्रश्नाचा कांहीं जबाब दिला नाही. चवताळलेल्या वाचाप्रमाणे तो रुस्तमजवळ गेला आणि आपल्या वज्रमुष्टीनें त्यानें त्याचा हात पकडला व क्रोधकर्कश स्वराने तो ओरडला, “पापिष्ठा ! सैताना ! एवढ्या रात्री मेहेरउन्निसाच्या महालांत तूं कशाला गेला होतास ?”

हाय ! सर्व नाश झाला ! रुस्तमला तत्क्षणी त्या मूर्तीची ओळख पडली. ती मूर्ति आणि तो स्वर त्याच्या पूर्ण परिचयाचा होता. त्या मूर्तीचे शेंकडों वेळां त्याला दर्शन झाले होते; तो स्वरही त्याच्या कर्णरंभांत शेंकडों वेळ घुमला होता ! आपला मृत्यु आतां फार दूर नाही अशी त्या हतभाग्याची क्षणार्धीत खात्री झाली !

नरकलोकांचे भवंकर द्वार त्याला आंत घेण्यासाठीं खाडकन् उघडलें !

कांपत कांपत हात जोडून अस्फुट कंपित स्वरानें तो झणालाः—“ जहांपनाह ! दुनियाके मालिक ! शहानशहा ! या पापी अधमाधमाचा आपण अत्यंत क्रूरपणानें वध करावा. माझ्यासारखा नांच नराधम सर्व त्रिभुवनांत कोणीही नसेल. मी विश्वासघातकी—प्रभुद्रोही—पापिष्ठ—मला घोर मृत्युशिवाय दुसरे प्रायश्चित्त नाही ! ”

मेहेरच्या महालाच्या दाराशीं उर्मी असलेली व्यक्ती कोण असावी, हें आतां वाचकांच्या ध्यानांत आलेंच असेल. ती छद्मवेषधारी व्यक्ति दुसरी कोणी नसून, खुद्द दिल्लीपति जहांगिराचीच स्वारी होती !

त्या दिवशीं संध्याकाळीं जोधवाईच्या महालांतून निघून गेल्यावर जहांगिराच्या मस्तकांत मेहेरबद्दलचे विचार भ्रमण करीत होते. जोधवाईच्या उपदेशानें त्याच्या हृदयांत लखल प्रकाश पडला होता ! मेहेरचें व आपलें पुर्वकालीन चरित्र त्याच्या स्मृतीपटावर जागृत झालें. तिची नयनमनोहर मूर्ति त्याच्या नेत्रांसमोरून कांहीं केल्या हालेना ! व्यर्थ कुशका घेऊन त्या गुणवती रमणीला आपण हलांत ठेवलें, या विचारानें त्याच्या अन्तःकरणाला अनंत यातना होऊं लागल्या. या पापाच प्रायश्चित्त घेतलेंच पाहिजे असा जहांगिरानें दृढ निश्चय केला. आज मेहेरचा आदर-सत्कार करून स्वतः तिला जन्मोत्सवाचें निमंत्रण द्यावयाचें असा विचार करून तो गुप्त वेषानें तिच्या महालाशीं आला ! परंतु दुर्दैवराहून मेहेरच्या भाग्यचंद्राचा पिच्छा अजून सोडला नव्हता ! मेहेरच्या महालांतील शयनगृहाच्या दरवाजाशीं जहांगीर येता,

तो कांहीं विलक्षणच देखावा त्याच्या दृष्टीस पडला ! तो पाहून बादशहा जागच्या जागीं स्तंभितच झाला ! शय्यागृहाचें दार उघडें आहे व एक फकीरवेषधारी तरुण पुरुष मेहेरच्या शय्येजवळ उभा असून त्याचें मुख मेहेरच्या मुखकमलाच्या अगदीं निकट झालें आहे असें त्याच्या दृष्टीस पडलें ! आश्चर्यमूढ होऊन जहांगीर त्या साहसी फकिराची कृति लक्ष्यपूर्वक पाहूं लागला. कांहीं वेळानें फकीर लवकरच महालाच्या बाहेर पडणार असें पाहातांच तो महालाच्या दरवाजाशीं काळोखांत येऊन उभा राहिला. या दाराशिवाय मेहेरच्या महालांतून बाहेर पडावयाला मार्ग नव्हता !

रस्तमनें बादशहाला ओळखलें, तसें बादशहानेंही छद्मवेषधारी रस्तमला ओळखिलें ! तो गंभीर स्वरानें म्हणालाः—“ रस्तम ! तूं खरोखरच नीच, कुलांगार आहेस. प्रत्यक्ष सैतानापेक्षांही तूं अधम आहेस ! ज्या बादशहाई अन्तःपुरांत मक्षिकेलाही शिरावयाला मार्ग नाही, त्या अन्तःपुरांत कोणाच्या साहाय्यानें तूं प्रवेश केलास ? रंगमहालांतिल कोणती निमकहारक बेगम तुला साहाय्य झाली ? बोल बोल ! पियारी बेगमेचें नांव तूं मघाशीं कां घेतलेंस ? ”

रस्तमनें कांहीं उत्तर दिलें नाही ! तो विचारा या प्रश्नांला काय उत्तर देणार ? लजेनें खालीं मान घालून तो मुकाटयानें जागच्या जागीं उभा होता, त्याचें सर्व शरीर भयानें कांपत होतें !

रस्तमच्या तोंडून शब्द निघत नाहीं असें पाहून बादशहाचा क्रोधाग्नि मडकला. आपल्या वज्रमूर्ध्तीत पकडून त्यानें ठेवलेला रस्तमचा हात हिंसडून त्यानें जोरानें झुगारून दिला व कंपित कंठानें तो झणालाः—

“रुस्तम ! तुझ्यासारखा कृतज्ञ तूच ! तुझा बाप मोठा कीर्तिमान; दिल्लीच्या गादीची सेवा त्यानें इमानेइतबारे केली; त्याचे अनेक अमूल्य गुण स्मरून लहान वयांतही मी तुला या योग्यतेला चढविलें. आपल्या बापाप्रमाणें तूंही माझा व माझ्या गादीचा गौरव वाढविशील अशी मला मोठा आशा होती ! परंतु काळसर्पा ! ज्यानें आजपर्यंत दूध घालून तुझे पालन केलें, त्याच्यावरच तूं उलटलास ! तुझ्यावर टाकलेल्या विश्वासाचें तूं खरोखर योग्य सार्थक करून दाखविलेंस ! जें माझे चिरवाळित रत्न—ज्याचें नुसतें दर्शन ध्यावयाचेंही अजूनपर्यंत मला साहस झालें नाहीं, तें रत्न चोरून न्यावयाचा तूं प्रयत्न करित होतास ! मेहेरउन्निसाचें पवित्र शय्यनग्रह तूं आज कलंकित करून टाकलेंस—तिचा पवित्र देह तुझ्या स्पर्शानें—”

रुस्तम उत्तेजित कंठानें मध्येंच म्हणालाः—
“प्रभो ! दिल्लीश्वर ! मी तर पापीच आहेच. परंतु माझ्या शब्दांवर आपला विश्वास बसेल काय ? परम पवित्र पैगंबर प्रभुच्या चरणांचें स्मरण करून सांगतां, कीं, मेहेरच्या पवित्र देहाला या अधमाधमाचा स्पर्श बिलकुल झाला नाहीं. माझ्यासारख्या नीच कावळ्याला त्या राजहंसीला स्पर्श करण्याचें साहस होणें शक्यच नाहीं. मीं डोळे भरून तिचें दर्शन मात्र घेतलें जहांपनाह ! नुसतें नेत्रांनीं दर्शन घेणें यांतही पाप आहे काय ?”

एखाद्या उन्मादग्रस्ताप्रमाणें रुस्तम या प्रमाणें बोलत असतां बादशहाचें लक्ष्य त्याजकडे होतें किंवा नाहीं हें सांगतां येणें मोठें कठीण आहे. त्याची भेदक दृष्टि रुस्तमकडे लागून राहिली होती खरी, परंतु त्याचें लक्ष्य परस्परविरोधी विचार—विकारां—मध्यें भ्रमण करित होतें. बादशहानें फिरून

एकदा रुस्तमला प्रश्न केला, “बोल, खरें सांग. अन्तःपुरांत प्रवेश करायला तुला कोणी साहाय्य केलें ?”

आपल्या खऱ्या परीक्षेची वेळ हीच आहे असें रुस्तम समजला. पिथारी बेगमचें नांव सांगून आपण चटकन मोकळें व्हावें असें एक वेळ त्यानें मनांत आणलें—परंतु तें क्षणमात्रच ! सर्व मनोषैर्य एकवटून सारा संकटभार आपल्याच शिरावर ध्यावयाचा त्यानें निश्चय केला. कांहीं झालें तरी पिथारीचा विश्वासघात करावयाचा नाहीं, असें त्यानें ठरविलें.

नम्रपणें गुढघे टेंकून रुस्तमनें बादशहाला प्रणिपात केला व अश्रुपूर्ण नेत्रांनीं तो त्याला हणालाः—“शहानशहा ! दीन दुनियाके मालिक ! या दीन दासाला क्षमा करा. आपणाला वाटेल ती भयंकर शिक्षा या अधमाला आपण द्यावी; ती आनंदानें सोसायला मी तयार आहे. परंतु हा प्रश्न आपण मला करूं नये. मी कोणाच्या मदतीनें अंतःपुरांत प्रवेश केला, हें माझ्या तोंडून कधीही बाहेर पडणार नाहीं. आपल्या कमरला लटकलेल्या तरवारीनें माझ्या देहाचे आपण तुकडे तुकडे करून टाका—परंतु मी विश्वासघात कधीही करणार नाहीं.”

बादशहाचे डोळे रागांनें गरगर फिरूं लागले. यःकश्चित् भिपूरडा आपणापुढें अशी वर्तणूक करील अशी जहांगिराची कल्पना नव्हती ! तो रागांनें ओरडून हणालाः—
“असा सुखकर मृत्यु तुला देणें हणजे तुझ्या अपराधाबद्दल तुला बक्षीसच देण्यासारखें आहे. तुला योपेक्षां किती तरी पटीनें भयंकर शिक्षा केली पाहिजे, तुला जिवंत-पर्णा अर्धा गाडून कावलेल्या कुत्र्यांकडून तुला फाडफाडून खावधिलें पाहिजे; अंतर

तुझे शरीर अग्नीने अर्घदग्ध करून तुला भर रस्त्यावर फेंकून दिला पाहिजे. हीच शिक्षा मी तुला करतो.”

अन्य प्रसर्गां ही क्रूर शिक्षा ऐकून रस्तम भयाने कांपू लागला असता, परंतु या वेळी त्याला मनोधैर्याचे अपूर्व बल प्राप्त झाले होते. बादशहाचे शब्द ऐकून तो विलकुल डगमगला नाही.

तो शांतपणे ह्मणाला:—“ प्रभो ! माझ्या नशिबी हीच शिक्षा असेल तर तीही मी मुकाट्याने सहन करीन. परंतु मी विश्वासघात करणार नाही. एकवार माझ्या हातून विश्वासघात झाला आहे, हे खरे; परंतु त्याला अन्य कारणे आहेत. या क्षुद्र प्राणांकरिता मी ते पातक मस्तकी ध्यावयाला आतां तयार नाही ! ”

जहांगीर यावर कांहीं बोलला नाही. एक वेळ त्यानें रस्तमकडे तुच्छतनें दृष्टि मात्र फेंकली !

अल्पकालपर्यंत दोघेही निस्तब्ध होते. नंतर बादशहा तीव्र स्वरांने ओरडला “कोण आहे तिकडे ? ”

बादशहाच्या आदेशाबरोबर दोघेजण काळेकभिन्न, धिप्पाड, प्रचंड शक्तीचे शिद्दी बादशहासमोर येऊन उभे राहिले व त्यांनी त्याला नम्रपणे प्रणाम केला. त्यांना पहातांच आपणाला नरकलोकांत पांच-विंधाकरिता हे प्रत्यक्ष कालदूत आले आहेत असें रस्तम समजला. आतां मृत्यु अनिवार्य होता !

त्या शिद्यांना उद्देशून बादशहा ह्मणाला:— “आतांच्या आतां याला घेऊन जा आणि हावूजखान्यांत कोंडून ठेवा. याच्या दर्जाचा विलकुल विचार न करतां याच्या पायांत जड लोहशृंखला घालून याला डांबून

टाका. याचा न्याय काय करावयाचा तो पुढें करूं. सध्यां याला ही शिक्षा भोगूं द्या.”

रस्तमनें नम्रपणाने बादशहाला कुर्नि-सात केला. ते यमदूत त्याला आहून नेत असतां जहांगीराला प्रणाम करून अश्रुपूर्ण नेत्रांनी तो ह्मणाला:—“ प्रभो ! आपण दिलेली शिक्षा मला अगदी शिरसा-प्रमाण आहे. परंतु आपणाला शेवटची एक विनंति करायची आहे. मृत्यु माझ्या शिरावर विराजमान झाला आहे. मी पैगंबराला स्मरून आपणाला त्रिवार सत्य तेंच सांगतो. मृत्यु-च्याही पर्जेकडे माझ्या मस्तकावर तो जगदीश्वर-सम्राटांचाही सम्राट्-जागत आहे, तोच सर्व गोष्टींना साक्षी आहे. भेहेर-उन्निसा पूर्णपणे निष्कलंक आहे. माझा तिला स्पर्शही झाला नाही. तो सर्वसाक्षी परमेश्वरच याला साक्षी आहे—”

बादशहाने रस्तमकडे पाहिलेही नाही. ते दोघे शिद्दी त्याला घेऊन कारागृ-हाकडे गेले.

भेहेरच्या महालाकडे शून्यदृष्टीनें एकवार पाहून, आंत न जातां बादशहा तेथून जड हृदयाने निघून गेला.

प्रकरण तेरावे.

अनुताप.

जमांतील मनुष्यांची-राजांची, रंकांची श्रीमंतांची, गरीबांची-स्थिति कांहींही असे; त्यांना अनुपम सौख्य प्राप्त होवो, किंवा डोळ्यांतून ‘ अश्रुजलाचे पाट ’ काढणारे भयंकर दुःख प्राप्त होवो, कालाला कोणाचीही पर्वा नाही ! कोणाच्या सुखदुःखाची तो तिलमात्र क्षिति बाळगीत नाही. त्याचा

प्रवाह शांतपणे सारखा सुरू असतो. कोणाचे दिवस सुखांत जातात, तर कोणाचे दुःखांत जातात, एखादा सार्वभौम बादशहा सम्राट्-पदावर विराजमान असतांही दुःखाने, चिंतेने, आणि नानाविध मनस्तापांनीं दग्ध होत, आलेला दिवस कसा तरी कंठीत असतो, तर एखादा गरीब नांगऱ्या निढळाच्या घा. मानें मिळविलेली चतकोर भाकरी खाऊन मजेंत व आनंदांत दिवस काढतो. ज्याचे दिवस सुखांत जातात, त्याला वाटत असतें, कीं, सदासर्वदा आपले दिवस असेच सुखांत जाणार; ज्याच्या वांटणीला दुःखाचा कट्ट चषक आलेला असतो, तो मनुष्य आपल्या नशिबीं सदासर्वदा दुःखाचेच दिवस आहेत असे समजतो. परंतु कालचक्र हें कोणाच्या इच्छेवर अवलंबून नाहीं. त्याची गति सारखी-अव्याहत-चालू असते !

आज जहांगीर बादशहाच्या जन्ममहोत्सवाचा दिवस ! आपल्याबरोबर अपरिमित आनंद-आमोद-प्रमोद घेऊनच जणूं काय आजच्या दिवसानें आग्रा शहरांत प्रवेश केला होता ! सर्व शहर आनंदानें रंगून गेलें होतें. तो दिवस आनंदाचा, झणून कांहीं तो थोडा वेळ तरी लांबविण्याकरितां कालचक्रानें आपली गति थांबविली नाहीं ! तें सारखें फिरतच होतें. आपल्या गतीबरोबर तें तो आनंदाचा दिवसही घेऊन गेलें ! सूर्यास्त झाला, रात्र आली. उत्सवानिमित्त उभारलेली ध्वज-पताका-तोरणें व नगरांतलें इतर सर्व शृंगार अजूनही बहुतेक जशाचा तसाच होता. सर्व आग्रा शहराला जो दिवस अत्यानंदाचा व सुखाचा गेला, तोच दिवस केवळ दोन व्यक्तींना फार दुःखाचा गेला ! सर्वांत महदाश्चर्याची गोष्ट ही कीं, ज्याच्या जन्मोत्सवानिमित्त जिकडे तिकडे आनंदी-

आनंद चालला होता, तो खुद्द जहांगीर बादशहा या दोन दुःखी व्यक्तींपैकी एक होता ! आणि दुसरी व्यक्ति झटली झणजे, अनादरानें उपेक्षलेली, जिच्या वांटणीला निराशेची जहांगीर आली होती, ती अभागिनी मेहेरउन्निसा ! आग्राच्या अतुल्यैश्वर्य-संपन्न भव्य राजप्रसादांत वास करणाऱ्या दोन व्यक्तींना-त्यांतूनही अखिल दीन दुनिथेचा मालिक जो सम्राट् जहांगीरशहा, त्याला-आजचा दिवस अत्यंत दुःखाचा जावा हें आश्चर्य नव्हे काय ! यालाच दुर्दैवविलास झणतात !

एक प्रहर रात्र होऊन गेली होती. बादशहाच्या जननोत्सवाची दगल शहरांत अजूनपर्यंत थोडीबहुत चालूच होती. खुद्द रंगमहालांतील उत्सवाला आतां बरीच उतरती कळा लागली होती, असें झटलें तरी चालेल. बादशहाची मर्जी आपणावर ओढून घेऊन इतर बेगमांचीं नाके चांगलीं ठेंचून टाकावयाचीं असा प्रत्येक बेगमाचा धेत असतांही जहांगीरच्या उदासीनेमुळें रंगमहालांत निराशेची छाया पसरली होती. आजच्या भंगल दिवशीं खुद्द बादशहानें अशी उदासीन वृत्ति कां घारण केली असावी, याचा कोणालाही पत्ता लागेना ! रंगांत भंग झाला !

या वेळीं मेहेरउन्निसा आपल्या महालांत सुखासनावर बसली होती. तिच्या हृदयांत सुखाचा लवलेलाही नसतां ज्या आसनावर ती बसली होती, त्याला 'सुखासन' असें नांव देणें हा वास्तविक त्या शब्दाचा दुरुपयोग करण्यासारखेंच आहे ! मेहेरच्या मनांत चाललेल्या खिन्न विचारांची छाया तिच्या विषण्ण मुखमंडलावर पडली होती,

मेहेरच्या मनांतील विचारमालिका या वेळीं पुढीलप्रमाणें होतीः—

“हाय ! आज अगदीं कळसच झाला ! सर्व सुखाशेचा आज पूर्ण लोप झाला ! आज सुखाचा दिवस मला येईल, उद्यां येईल, अशी आजपर्यंत मला आशा होती, परंतु आज शेवटचा आघातंतु तुटून गेला ! सर्व आशा शहर आज आनंदसागरांत बुडाले आहे. रंगमहालांतील प्रत्येक बेगम आज सुखशिखरावर विराजमान झाली आहे. प्रत्येक बेगमेला सुखी करण्यासाठीं शहानशहांची स्वारी झटत आहे, अन् मी मात्र दुःखाच्या डोहांत बुडवें, असें मीं कोणतें पातक केले आहे ? मी अभागिनींन बादशहांचा असा अपराध तरी काय केला आहे ? परमेश्वरा, नको— ! या जन्माचा मला आतां अगदीं वीट येऊन गेला.—ज्यांनं त्यांनं माझा अपमान करावा, जिकडे तिकडे माझा अनादर व्हावा, सर्वांनीं मला उपेक्षेच्या दृष्टींनं पाहवें, हेंच माझ्या अदृष्टांत असावं काय ? या अनादराच्या स्थितींत, शुद्ध बंदिवासांत हें कंटाळवाणें आयुष्य कंठण्यापेक्षां नरकवासांत दिवस कंठणें खास वाईट नाहीं. हाय ! अदृष्ट !

“आजपर्यंत मी अशा स्थितींत दिवस काढले, तसे यापुढेंही प्राणान्त होईपर्यंत मी दिवस काढले असते; परंतु कोणच्या आशेवर मी जिवंत राहवें ? मती ! प्रियसखी मतिलाही माझ्या दुर्दैवामुळं माझा विसर पडला. आध्यांत येऊन मी तुला वारंवार भेटत जाईन अशीं तिनें मला अनेकदा वचनं मात्र दिलीं, परंतु आपलें तोंड मात्र तिनें कधीं दाखविलें नाहीं.—माझं नशिबच फिरलें आहे. तेव्हां

माझ्या जिवाची सखी देखील मजवर फिरली यांत नवल नाहीं !

“ज्या जीवनांत कांहीं आशा राहिली नाहीं, तें आतां तसंच कंठण्यांत तरी काय अर्थ आहे ? अनंत यातनांची ज्वाळा हृदयांत घडघड पेटत असतां मनुष्य जिवंत रहाणें खरोखरच अनिष्ट आहे. या यातना सहन करण्यापेक्षां एका क्षणांत जर त्याला आपल्या जीवनाबरोबर यातनांचा अंत करतां येत आहे, तर त्यानें तो कां करून घेऊं नये ? मला आतां आशा, भरंवसा, प्रेम, आदर, सुख यांपैकीं कसलाही आधार राहिला नाहीं. मग हे जड झालेले प्राण आतां मीं कोणत्या आघारावर धारण करावे ?—छेः ! तें कांहीं नाहीं. अगदीं ठरलें—खास ठरलें. आजच्या आज हा जीवनदीप मालवून टाकावयाचा ! अन् मतिथानं तरी मला काय सांगितलें आहे ? बादशहांनीं तुला अनादर दाखविला तर तूं खुशाल प्राणविसर्जन कर. आतां यापेक्षां अधिक अनादर तरी कोणता असणार ? आतां मीं आत्महत्या केली तरी मतिथ्या कांहीं मला दोष देणार नाहीं. ”

असे विचार चालले असतां मेहेरचा गळा दाटून आला. डोळ्यांतून अश्रुप्रवाह वाहूं लागला. तिनें हात जोडून सजळ नेत्रांनीं एकवार वर पाहिलें. तिच्या चिंताकृश गंडयुगुलावरून जलधारा वाहत होत्या. तिचें हृदय मर्मभेदी यातनांनीं विदीर्ण झाले होतें—जीवन निराशेनें परिपूर्ण होऊन गेलें होतें—तिच्यासमोर एक लहानसा विषपूर्ण रौप्यपात्र होतें.

मेहेरची विचारमालिका पुनरपि चालू झालीः—“या वेळीं जिकडे तिकडे शांत होत आलें आहे. जवळपास कोणीही नाहीं.

सर्व दार्सीना आनंदोत्सवांत मग्न होण्याक-
रतां मी सुटी दिली आहे, त्या विचारांच्याना
आपल्या घनिष्ठांच्या मनाची आजची
स्थिति ठाऊक असती, तर त्या मला इथं
अशी एकटी सोडून गेल्या नसत्या. यापेक्षां
अधिक सुंदर योग आतां मला कुठून
मिळणार आहे ? आजच्या आज या अना-
दरांतून, उपेक्षेंतून, दारुण यातनांतून आपली
सुटका करून घेतली पाहिजे, हे जगदीश्वर !
हे अंतर्धामिनि ! हे दयामय ! तूं अनार्थांचा
नाथ—अगतिकांची गति आहेस. तुझ्यापुढं
राजे, महाराजे, बादशहा अन हीन दीन
कंगाल दोन्ही सारखेच आहेत ! मी जगताच्या
दृष्टीनें अनाथ उपेक्षित दीन अवला आहे,ं,
तरी तुझ्या दृष्टीनें कांहीं तशी खास नाही !
हे कृपासिंधो ! तूं मजवर दयाच दाखवि-
शील ! आतां हें दुःख, यातना, अनादर
मला सहन होत नाहीत. या पात्रांतील हें
सर्वदुःखहारी अमृत पिऊन मी तुझ्या
चरणापार्श्वी येईं. या अभागिनीला तिथं
तरी स्थान मिळो, एवढीच तुला माझी दीन
प्रार्थना आहे.

“ हृदयेश्वर ! जीवितनाथ ! आपण
या प्रसंगां कुठं आहां ? एक पळही आपण
मला विसरलां नाही. या दासीची योग्यता
नसतांही सदासर्वदा आपल्या हृदयांत
हिला आपण स्थान दिलं. हाय ! दिव्य-
सुखपूर्ण, आपल्या प्रणयस्मृतिचिन्हांनीं
सुशोभित अशा त्या वर्षमान नगरांत
आपल्या पवित्र शांत समाधीवर पडून,
आपलं शेवटचें वंदन करून प्राणविसर्जन
करण्याचें या भेदभागिनीच्या नशिबी नाही,
याबद्दल मला फार दुःख होतं !

“ हे दिल्लीपते ! आपण दीनदुनियेचे
सम्राट, आपलं सामर्थ्य अचाट आहे !

आपली कीर्ति दिग्दिगंतसाल व्यापून राहिली
आहे ! खरोखर, स्वजनाविषयी, आपलं
प्रेम अतुलनीय आहे ! घन्य आपलं प्रेम—
घन्य आपली करुणा—घन्य आपल्या को-
मल हृदयाच्या प्रवृत्ति ! आपलं मनुष्यत्व
खरोखर प्रशंसा करण्यासारखं आहे ! ”

समोरच्या विषपूर्ण रौप्यपात्राकडे मेहे-
रची दृष्टि लागली होती. त्या लहानशा
पात्रांतील पेय पितांच जीविताच्या सर्व
ज्वाला, अपमान, उपेक्षा हीं सारीं विल-
याळा जातील असा तिला मरंवसा
होता. मेहेरला हा मोह आवरला नाही.
त्या विषपात्राच्या प्रलोभनाला ती बळी
पडली ! एकवार तिनें हात जोडून जग-
दीश्वराची प्रार्थना केली व तें विषपात्र
हळूहळू ओंठाशीं धरलें, त्या तीव्र वि-
षाचा तिच्या जिव्हेला स्पर्श झाला.
त्याचा किंचित् अंश तिच्या पोटांतही
गेलो. मेहेरचें आर्धाच हलकें झालेलें मस्तक
भ्रमूं लागलें.

इतक्यांत कोणीं धांवत धावत येऊन
मेहेरच्या हातांतून तें विषपूर्ण रौप्यपात्र
दूर उडवून दिलें !

तें तीव्र विष पोटांत गेल्यामुळें त्याचा
परिणाम होऊं लागून जरी मेहेरच्या
बुद्धीला भ्रंश पडत चाळला होता, तरी
तिची शुद्धि अद्यापि पूर्णपणें गेली नव्हती.
तिला अजूनही चैतन्य होतें. ज्या व्यक्तीनें
द्रुतपदानें महालांत येऊन आपल्या हातांतून
तें विषपात्र फेंकून दिलें, ती व्यक्ति कोण
आहे, तें मेहेरनें तत्क्षणीं ओळखलें. ती व्यक्ति
दुसरी कोणी नसून मेहेरची प्रियसखी
मतिया होती !

स्वहस्तानें मरणाच्या दाराशीं पडलेल्या
मेहेरजवळ येऊन मतिया तिचें मुखमंडल

निरखून पाहूं लागली. मेहेरच्या गळ्याला घट्ट मिठी मारून अश्रुपूर्ण नयनांनी स्फुंदत स्फुंदत मतिया ह्मणाली:—“मेहेर ! प्रिय-साखि ! हें तूं काय केलेंस ? असा सर्वनाश करायला तुला कारण तरी काय झालं ? तुला ही दुर्बुद्धि कुर्णी शिकविली ? हाय ! जर मी अभागिनी थोडीशी अगोदर आलें असतें तर—”

त्या यातनांतही जिवलग मैत्रिणीच्या भेटीमुळें झालेल्या उत्कट आनंदाची छटा मेहेरच्या गळाने मुखकमलावर चमकूं लागली ! ती श्रीणस्वरानें मतियाला ह्मणाली:—“मतिया ! शेवटी आलीस तूं ? माझा देवानं अगदीं अंततच पाहिला, ह्मणून मी असा आपला अंत करून घेतला मतिया ! पण तुला इथं आलेली पाहून मला किती आनंद झाला आहे ह्मणून सांगूं ! तुझ्या मांडीवर मस्तक ठेवून मला आतां प्राण सोडतां येईल, ही कल्पना मनांत येऊन माझं हृदय आनंदानें भरून आलें आहे. तूं काल इथं यायची होतीस, असं मीं एकलं होतं—मतिया ! जर तूं थोडीशी अगोदर आली असतीस—”

मतियानें एक दीर्घ निःश्वास टाकला व गद्गद कंठानें ती ह्मणाली:—“मेहेर ! देवा-पुढं कुणाचा इलाज चालणार ?—कालच मी येणार होत्ये—परंतु देवघटनेनं काल मला येतां आलं नाहीं. राजासाहेब एकाएकीं आजारी पडले—मेहेर ! अजूनही मृत्युच्या हातून तुझी सुटका करतां येईल. तुझ्या पोटांत फारसं विष गेलं नसावं. अजूनही उपाय चालताल. मी हकिमाना बोळवून आणत्ये.”

अर्ध्या घटकेपूर्वीं जे ओष्ठ स्निग्ध व चिकण होते, ते विषप्रभावानें आतां शुष्क

व काळे झाले ! तरीही त्यांवर मधुर स्मित चमकूं लागलें. मोतिराणीचे हे शब्द ऐकून मेहेर एकदा निराशेचें करुण हास्य हंसली व ह्मणाली:—“मतिया ! ती आशा आतां व्यर्थ आहे. मी आतां वांचणार नाहीं. माझ्या पोटांत किती विष गेलं आहे, तें मला सांगतां येत नाहीं. परंतु मला अतिशय यातना होत आहेत—गळा अगदीं मुकत चालला आहे. मस्तकांत तीव्र वेदना होत आहेत. आतां हकीम येऊन काय करणार मतिया ? तुझ्या मांडीवर मस्तक ठेवून तुझ्या मुलाकडे पहात मला शांतपणं मरूं दे, एवढीच मी तुला विनंति करत्ये.”

परंतु मतियानें मेहेरची ही विनंति मान्य केली नाहीं. महालाबाहेर घांवत जाऊन पाहिल्यानें आपल्या दाखीला तिनें जोधवाई-कडे पाठविलें व सर्व वृत्तान्त संक्षेपतः तिला सांगून ताबडतोब हकिमाला बरोबर घेऊन यावयाला महाराणीला निरोप घाडला.

याप्रमाणें व्यवस्था करून मतिया आंत येते, तों मेहेर पूर्णपणें बेशुद्ध पडली होती. मतिया घाईघाईनें तिला शुद्धीवर आणाव-याचा प्रयत्न करूं लागली. तिचे डोळे महालाच्या दरवाजाकडे लागून राहिले होते.

मतियाला फार वेळ वाट पाहावी लागली नाहीं. अरुपावर्धोतच हकिमाला बरोबर घेऊन जोधवाई घाईघाईनें तेथें आली. मतियाच्या मुलावर किंचित् आशेचें चिन्ह दिसूं लागलें.

हकिमानें मेहेरची नाडी, ओंठ, जीभ, तोंड वगैरे अत्यंत लक्ष्यपूर्वक तपासून पाहिली. त्याच्या गंभीर मुखावर हर्षाचें चिन्ह दिसूं लागलें. बरोबर आणलेल्या

औषधोपैर्कां एक औषध त्यानें मेहेरच्या मस्तकावर सपाटून चोळलें व तो झणालाः—
“आतां फारशी भीति नाही. बेगमसाहे-
बांच्या पोटांत विष थोडें गेलें आहे व तें
जाऊन फारसा वेळही झालेला नाही.
झणून यांच्या जगण्याची खात्री वाटते. मी
हें औषध देतों आहे, हें यांच्या नोट
पोटांत जाऊन एकदोनदां उलटी झाली
कीं ताबडतोब या शुद्धीवर येतील. भिण्याचें
काहीं कारण नाही.”

हकिमाचे हे शब्द मोतिराणी व जोघ-
बाई यांना अमृताप्रमाणें मधुर वाटले. त्यां-
च्या जीवांत आतां जीव आला. मतिया
मेहेरला आपल्या मांडीवर घेऊन बसली,
क्षणोक्षणी ती मेहेरचे हातपाय व श्वास
तपासूं लागली. स्वतः दिल्लीपतीची पट्टराणी
जोघबाई हकिमानें दिलेलें औषध तयार
करूं लागली. अल्पावकाशांत औषध तयार
होऊन मतियाच्या साहाय्यानें महाराणीनें
तें मेहेरच्या तोंडांत घातलें—महुतेक सर्व
औषध रुग्ण स्त्रीच्या पोटांत गेलें. औषध
पोंचून थोडा वेळ न होतो तों मेहेरला
एक सपाटून उलटी झाली. त्यांतून पोटांत
गेलेलें सारें विष बाहेर पडलें. मेहेरच्या
काळवंडलेल्या चेहेऱ्यावर पुनः प्रफुल्लता येऊं
लागली. थोड्याच वेळानें तिला पुनः एकदां
उलटी झाली. दोन उलट्या होऊन पोटां-
तील सारें क्लिप्त बाहेर पडल्यावर मेहेरला
पुष्कळ बरें वाटलें—तिची उत्तमाय झालेली
चेतना परत आली. नंतर मतिया व जोघ-
बाई यांनीं मेहेरला उचलून पळगावर ठेविलें
व त्या दोघीजणीं तिचे हातपाय चोळूं ला-
गल्या. कांहीं वेळानें तिला स्वस्थपणें निद्रा
लागली.

मेहेरचा अपमृत्यु टळला ! मतिया व
जोघबाई यांचा आनंद गगनांत मावेना.
मेहेरला चांगली झोंप लागलेली पाहून
महाराणी उठली व झणालीः—“मतिया !
मी जास्त आतां—पुनः लवकरच येईन. परंतु
मध्यंतरां मेहेरची स्थिति मला कळीव.”

असें झणून जोघबाई प्रफुल्ल हृदयानें
तेथून निघून गेली.

* * *

मध्यरात्र उलटून गेली होती. मेहेरला
स्वस्थ झोंप लागून बराच काळ लोटला
होता. आपल्या निद्रित सखीजवळ बसून
तिच्या चेहेऱ्यावरील प्रत्येक हालचालिकडे
मतिया अगदीं बारीक नजरेनें पाहात होती.
मतिया व जोघबाई यांच्या कल्पनेपलीकडे
मेहेरला गुण पडला होता.

कांहीं वेळानें मेहेरजान जागीं होऊन
तिनें डोळे उघडले. आपली जीवाची जिव-
लग भैत्रीण मृत्यूच्या कराल दाटेंतून परत
आलेली पाहून मतियाला जो हर्ष झाला
आहे, त्याचें योग्य वर्णन करणें आमच्या
शक्तीबाहेर आहे.

प्रेमभरानें मेहेरचें एक चुंबन घेऊन
मतिया तिला झणालीः—“मेहेरजान !
प्यारी ! आतां कसं वाटतं तुला ? चांगली
गाढ झोंप लागली ना तुला ?”

मेहेर क्षीण स्वरानें झणालीः—“होय,
सखी ! मला चांगली झोंप लागली, अन्
मला आतां फार बरें वाटतं आहे. पण मतिया !
ही अभागिनी भेली असती तर कांहीं दुनिया
ओस पडली नसती. इतकी खटपट करून
कशाला या मंदभाग्येला वांचविलंस तूं ?
उपेक्षेच्या, अवहेलनेच्या, अनादराच्या यात-
नाच सोसायला ना ? त्यापेक्षां आज जर माझा

अंत झाला असता तर माझ्या या साऱ्या हालअपेष्टा चुकव्या असत्या, मतिया ! मैत्रिणीच्या उपकाराचं यातना हेंच काग फळ मिळावं ? त्यापेक्षां मृत्यु—”

मेहेरचें मुखकमळ प्रेमानें कुरवाळून मतिया मध्येच झणाली “छींछीं ! मेहेर ! असं बोलूं नये गडे ! अशी भयंकर गोष्ट तूं पुनः मनांतसुद्धां आणूं नकोस. संकटाना भिऊन आत्मघात करून घेण्यांत विशेष तें काय आहे ? अन् असं जालीम विष घेतल्यावर ताबडतोब मरण आलं तर त्यांत काय मोठंसं नवल आहे ? मी आणखी एक अर्ध घटका जर उशीरा आल्यें असत्यें, तर सारा ग्रंथ आटोपलाच होता ! मेहेर ! तूं शांत हो. असत्या गोष्टी तूं मनांत आणूं नकोस, स्वस्थ पड अन् झोंप घे, झणजे तुझी प्रकृति ताड्यावर येईल. तूं नीट बरी झालीस कीं या पापपुरींतून आपण निघून जाऊं—झोंप आतां.”

मेहेरनें पुनरपि डोळे मिटले. मतिया तिला वारा घाळूं लागली. मेहेरची प्रकृति अगोदरच नाजूक, त्यांतून यमराजाशीं नुकत्याच झालेल्या झटापटींत तिला जिवपाड भ्रम झालेले ! त्या भ्रमानें ती अगदीं गळून गेली होती. यामुळें तिला पुनः ताबडताब झोंप लागली. तिला गाढ झोंप लागली असें पाहून मतिया हलकेच तेथून उठली व आपल्या दासीला मेहेरजवळ बसवून व तिला लक्ष्यपूर्वक पाहारा करावयाला सांगून बाहेरच्या दालनांत येऊन अस्वस्थ अंतःकरणानें ती इकडे तिकडे येरक्षारा करूं लागली. थोड्याच वेळापूर्वी घडलेल्या मोठीची ताजी आठवण आणि मेहेरची भविष्यत्कालीन स्थिति यांनीं मतियाचें हृदय हळवून सोडलें होतें.

अष्टमीच्या चंद्राकलेचे मलिन क्षीण किरण मेहेरउन्निसाच्या त्या एकान्त महालाच्या विशाल स्तंभांवर पडले होते. जणू काय त्या चंद्राननेच्या प्रकृतीची चौकशी करावयालाच या वेळीं भगवान् रजनीवल्लभानें त्यांना घाडलें होतें ! या चंद्रकिरणां-शिवाय तेंथें मुळांच कसला प्रकाश नसल्यामुळें तो महाल बहुतेक अंधकारांत बुडून गेला होता. इतस्ततः पडलेल्या म्लान चंद्रकिरणांनीं महालांतील अंधकाराची गंभीरता व घनता जणू काय अधिकच वाढली होती !

त्या अंधकारमय दालनांत मतिया इकडून तिकडे येरक्षारा घालीत होती. याप्रमाणें कांहीं वेळ गेल्यावर तिनें सहज बाहेर पाहिलें, तों एक वस्त्रावृत मनुष्यमूर्ति मेहेरच्या महालाकडे येत आहे अस तिच्या दृष्टीस पडलें ! त्याबरोबर मतिया चमकली ! दिल्लीपतीच्या रंगमहालांतही अर्तुपिशाचें वावरत असतात कीं काय, अशी तिला क्षणमात्र शंका आली. परंतु अद्या असंभवनीय गोष्टीविषयी शंका आल्याबद्दल लगेच तिचें तिलाच हंसूं आलें. ती मूर्ति गंभीर पदनिक्षेप करीत मेहेरउन्निसाच्या महालाच्या दरवाजाकडे येत होती. ती मूर्ति स्त्रीची नसून पुरुषाची होती हें मोतिराणानें ताबडतोब ओळखलें. त्या मूर्तीलात्या महालाकडे येतांना पाहून तिच्या अंगावर शहारे आले ! परंतु धैर्य धरून ती त्या मूर्तीकडे टवकारून पहात महालाच्या दाराशीं उभी राहिली.

ती मूर्तीही घोरपदानें महालाकडे येत होती. दरवाजापासून कांहीं अंतरावर येतांच दरवाजापाशीं एक स्त्री उभी आहे असें तिच्या दृष्टीस पडली. ती स्त्री कोणालाही आंत प्रवेश करूं घावयाचा नाहीं, या

उद्देशानें तें उभी राहिली असावी असे त्या मूर्तीला वाटलें. त्या स्त्रीला तें पाहतांच मनुष्यमूर्तीला किंचित् आश्चर्य वाटलें असावें असें दिसलें. परंतु तिनें आपली धीर गति थांबविली नाहीं—ती तशीच पुढें पुढें येत होती. अल्प क्षणांत ती अगदीं दरवाजापाशीं येऊन ठेपली. ती जवळ येतांच चंद्र-प्रकाशाच्या साहाय्यानें मतियानें क्षटकून तिला ओळखिलें, परंतु तिच्याशीं एक शब्दही न बोलतां ती तशीच दडतेनें तें उभी राहिली,

एका स्त्रीनें आपला मार्ग रोंखून घरावा हें त्या आंगंतुकाला सहन झालें नाहीं. त्याच्या एकंदर हालचालीवरून त्याची मनःस्थिति शांत नसावी असें पहाणाऱ्याला, सहज कळण्यासारखें होतें.

दरवाजांत उभ्या असलेल्या स्त्रीला उद्देशून आंगंतुकानें कर्कश स्वरांनें विचारलें “कोण आहेस तूं ?”

मतियानें आंगंतुकाच्या प्रश्नाला उत्तर दिलें नाहीं. ती कठोरपणानें खदखदा हंसली मात्र!

तिचें हें चमत्कारिक वर्तन पाहून आंगंतुकाला राग आला. ही धीट स्त्री कोण आणि ती असें वर्तन कां करते हें त्याला कळना. त्यानें अस्थिरतेनें मतियाला फिरून विचारलें, “अशी विलक्षण स्त्री तूं आहेस तरी कोण ?”

मतियानें हंसून उत्तर दिलें, “मी कोण तें आपणाला ठाऊक नाहीं काय जहांपनाह ? माझें आपणांला इतक्यांत विस्मरण झालें वाटतें ?”

त्या स्त्रीच्या आवाजावरून व इतर चिन्हांवरून जहांगिराला या वेळीं तिची

चटकन ओळख पटली. ओळख पटतांच त्याचा अधिकाराचा स्वर एकदम मवाळला. त्यांत प्रेम, करुणा व मादव हीं प्रकट झालीं !

जहांगिरानें कोमल स्वरांनें तिला विचारलें, “कोण ? मतिया तर नव्हे ?”

मोतिराणी हसून ह्मणते, “होय जहांपनाह ! मतियाच मी.”

“मतिया ! मतिबिबी ! कधीं आलीस तूं ? तूं इथें कां ह्मणून या वेळीं ?”

मतिया गंभीरपणानें क्षणालीः—“ज्ञान-शहा ! या सर्व दुनियेंत जिचें मायेचें असें एकही मनुष्य नाहीं—इतकेंच नव्हे, तर जिच्यावर सर्व जग फिरलें आहे, तिची सेवाशुश्रूषा करायला परमेश्वरानंच मला इथें पाठविलें. परंतु सरकार ! या अशा अपरात्रीं आपली स्वारी इथें काय ह्मणून ?”

अत्यंत करुणापूर्ण स्वरांनें, गद्गद कंठानें, वादशहा तिला क्षणालीः—“मतिया ! मला खरें सांगशील ?”

“काय गरीब परवर ?”

“कांहीं वेळापूर्वीं विषयान करून मेहेरनें आत्महत्या केली अशी मी कुजबूज ऐकली—मतिया ! खरी का ही गोष्ट ?”

मोतिराणी पदरांनें डोळे पुशीत पुशीत खिन्न स्वरांनें क्षणालीः—“होय जहांपनाह ! आपल्या कानांवर जी बातमी आली, ती अगदीं खरी आहे. मी इथें येऊन पोचण्यापूर्वीं मेहेरनें अभिमानाच्या भरांत विषयान केलें—मी उशीरां येऊन पोचल्यें—जवळपास कुणी नव्हतं. पुष्कळ उपाय केले. परंतु दैवानं यश दिलें नाहीं. थोडया वेळापूर्वीं मला दुःखसागरांत लोटून माझी सखी निष्ठुरपणानें स्वर्गीं निघून गेली ! दुनियाकें मालिक ! आपल्या निष्ठुरपणाचा विजय

झाला ! आपली कीर्ति मेहेरच्या मरणाने अधिकच उज्वळ झाली आहे जहांपनाह !”

मतियाचे हे विषदग्ध शब्दबाण बाद-शाहाच्या बरोबर मर्मस्थानी लागले ! अगोदरच त्याच अंतःकरण मेहेरच्या मृत्युच्या बातमीने शतशः विदीर्ण झाले होते. त्याला मतियाचे शब्दबाण सहन झाले नाहीत, तो जेथल्या तेथे दुःखाने खाली बसला, त्याच्या नेत्रद्वयांतून क्षरक्षरा अश्रुप्रवाह वाहू लागला. त्याचा गळा भरून आला. तो रडत रडत मतियाला झणालाः—“ काय ? मतिया ? शेवटीं ती हृदयविदारक वार्ता खरीच ठरली अं? मेहेरजान गेलीच ना या हतभाग्याला टाकून ? मतिया ! खरे सांग—मलक्या वेळीं माझी यष्टा करू नको. मेहेरने अभिमानाने प्राण-विसर्जन केले ना ? ”

“शहानशहा दिल्लीश्वराची भलतीसलती यष्टा करण्याइतकं या दासीच्या अंगी सामर्थ्य नाही.मी सांगितलं तेंच अक्षरशः खरं आहे.”

एखाद्या लहान मुळाप्रमाणे जहांगीर आतां स्फुंदू लागला. अनुतापानळाने त्याचे हृदय जळत होते. केवळ आपल्या अभिमानाने आणि मूर्खपणाने मेहेरसारख्या स्त्री-रत्नाचा असा शोचनीय अंत झाला, या कल्पनेने त्याचे मस्तक भणाणून गेले. ही कल्पना क्षणमात्र त्याला सोडीना. कांहीं वेळ तो स्तब्ध होता.

कांहीं वेळाने मनांत कांहीं दडनिश्चय करून तो उठला व मतियाला उद्देशून म्हणालाः—“ मतिया ! रस्ता सोड. त्या रत्नाचे शेवटचे दर्शन घेऊन माझ्या नेत्रांचे मला समाधान करून घेऊं दे. मी चांडाळाने आजपर्यंत तिला सुखाचा एकही

दिवस दृष्टीस पडू दिला नाही. तिचा अनादर केला. अभिमानाच्या भरांत तिच्याशीं एकादांही प्रेमाचा शब्द बोललो नाही. इतक्या दिवसांत तिचे मी दर्शनही घेतले नाही. आज मी तिला डोळे भरून पाहणार. इतक्या दिवसांच्या भयंकर अप-राधांचे—अत्याचारांचे—मला प्रायश्चित्त घेऊं दे. त्याच उद्देशाने या वेळीं मी इथे आलो आहे. मेहेरचे शेवटचे—हाय ! आतां या जन्मी पुनः ती या हतभाग्याच्या कर्षांही दृष्टीस पडणार नाही—दर्शन घेऊन, तें सुंदर मुखकमल डोळे भरून पाहून घेऊन सर्व जन्मभर मर्मयातनांच्या ज्वालांत दग्ध होईन, अशी प्रतिज्ञा करून या वेळीं मी येथे आलो आहे. मतिया ! दार सोडून मला रस्ता दे. ”

मतियाने कांहींच उत्तर दिले नाही आणि तिने बादशाहाचा रस्ताही सोडला नाही. बादशाहाच्या लहरी स्वभावाचे तिला मोठे आश्चर्य वाटले. जहांगिराला मेहेर-बद्दल्या प्रेमाची उकळी आजच इतकी कां फुटली असावी ? ही याची लहरीही इतर बादशाही लहरींप्रमाणे क्षणस्थायीच असेल काय ? हा प्रबल अनुरागवन्दि, मेहेरच्या दर्शनाविषयी ही प्रचंड लालसा इतके दिवस कोठे लपून राहिली होती ? आजच या मनोविकारांना एवढी प्रबळता कोठून आली ? जी जिवंत असतां तिचे दर्शन याने एकवारही घेतले नाही, उलट तिला शक्य तितका अनादर दाखविला, तिचा अभिमानमदाने उपमर्द केला, ती आज मृत झाली म्हणून तिच्या दर्शनाविषयी याला इतकी प्रबल आतुरता उत्पन्न झाली

काय ? हे व अशाच तऱ्हेचे अनेक प्रश्न अत्यल्प कालांत मतियाच्या मनांत उद्भवले.

मतिया जों जों मार्ग मोकळा करावयाला वेळ लावूं लागली, तों तों जहांगिराचा धीर सुटत चालला. त्याला आतां क्षणमात्र विलंब सहन होईनासा झाला. मनांतल्या मनांत तो मतियावर अतोनात रागावला. मतिया आजच अशी हट्ट कां करित आहे, हें त्याच्या लक्षांत येईना. इकडे मतियाच्या अंगी आज जणुं काय एखादें पिशाचच संचरलें होतें! जों जों बादशहाची अधीरता वाढूं लागली, तों तों मतियाचा हट्टही दृढ होत चालला. बादशहाला किती वेळ तरी वाटलें, कीं, दांडगाई करून आपला आंत प्रवेश करून ध्यावा ! परंतु तसें करावें तर शिष्टाचाराचा अतिक्रम होतो, असें वाटून त्या विचारासून तो निवृत्त होई. मतिया अगोदर स्त्री, त्यांतून आपला परमामित्र व हितकर्ता जो काटवाचा ठाकुर गजपतिसिंह, त्याची ती पत्नी—तेव्हां तिच्याशीं दांडगाई करणें सर्वथैव अनिष्ट होय, असा विचार करून जहांगिराला जागच्या जागीं उभें राहावें लागे !

परंतु विचार तरी करावयाचा कोठ-पर्यंत ? जहांगिराच्या अधीरतेचा कळस झाला. अभागिनी मेहेरनें प्राणविसर्जन केलें तें केवळ आपणासाठीं ! आपल्या मूर्खपणाच्या अभिमानाचा असा शोचनीय परिणाम झाला. त्या रूपगुणशाली रमणीचें शेवटचें दर्शन ध्यावयाचा संकल्प करून आपण तिच्या महालाजवळ आलों असतां तिची सखी आपणाला—खुद्द हिंदुस्थानच्या सार्वभौम बादशहाला—आंत जावयाला अवरोध कां करते ? त्यांत तिचा हेतु काय असावा ? एका सामान्य

स्त्रीची इतका घीटपणा ? बादशहाच्या मस्तकांत हे प्रश्न एकदम उभे राहिले—परंतु त्यांचें त्याला उत्तर देतां येईना.

बादशहा अधिकाराच्या स्वरांत मतियाला दरडायुन झणालाः—“ मतिविधि ! वाट सोड. मी दिल्लीचा सार्वभौम बादशहा—जहांगिरशहा—तुला हुकूम करतो, कीं, माझी वाट सोड ! मला उगीच अत्याचार करायला लावूं नकोस.”

बादशहाच्या अधीरपणाची तार याप्रमाणें जरी अगदीं तुटणाऱ्या स्थितीपर्यंत चढली होती, तरी मतियाला त्याची फारशी भीति वाटली नाहीं. मेहेरबद्दल बादशहाच्या मनांत अगदीं अत्यल्प वेळांत जो प्रेमरसाचा एवढा मोठा थोरला पुर लोटला होता, तो कितपत जोराचा आहे हें नीट सुक्ष्मपणें पहावयाचा मोह मतियाला आवरेना ! कांहीं झालें तरी—बादशहानें आपणाला कितीही धाक दाखविला तरी त्याच्या हातून रागानें तडकडण्यापेक्षां अधिक कांहीं होत नाहीं, ही तिची पक्की खात्री होती. धूर्त मतिया का बादशहाच्या शुष्क दरडावणीला या वेळीं भीक घालते ? ती महालाच्या दरवाजांत निश्चलपणें उभी होती. बादशहाला वाट मिळाली नाहीं !

अजूनही चंद्राचे ते म्जान किरण नाहींसे झाले नव्हते. मतिया व बादशहा या उभयतांमध्ये चाललेल्या द्वंद्वांत शेवटीं कोणाचा विजय होतो, हें पहाण्याकरतांच जणुं काय ते अजूनही तेंथें दबा घरून राहिले होते ! बादशहा जेंथें होता तेंथें बराच प्रकाश पडला होता. त्याच्या मुख-मंडलावर कांहीं चंद्रकिरण पडून त्याला कुरवाळित होते.

त्या चंद्रप्रकाशांत मतियानें बादशहाच्या चेहेऱ्याकडे निरखून पाहिलें. त्याचे डोळे पाण्यानें भरून आले होते. ओठ कांपत होते. मुखावर अघोरता, क्रोध, शोक, करुणा इत्यादि विकार दिसून येत होते. जहांगिराची अशी स्थिति पाहून मतियाला मोठें कौतुक वाटलें. मेहेरउन्निसाबद्दलचा तिचा अभिमान अधिकच उज्ज्वल झाला.

दिल्लीश्वराकडे पाहून मतियानें एकवार स्मित केलें व नंतर लगेच गंभीरपणाचा आविर्भाव दाखवून ती बादशहाला उद्देशून झणाली:—“जहांपनाह ! मरणापूर्वी माझ्या प्रिय सखीनें मजपाशीं आपली शेवटची इच्छा प्रदर्शित केली होती—”

जहांगिरानें मध्येंच आतुरतेनें प्रश्न केला, “काय ती ?”

“ती मला झणाली—‘मतिया ! माझ्या प्रेमाची आजवर उपेक्षा झाली—मी तर जायेंच—परंतु माझी शेवटची एक इच्छा आहे ती तूं पुरी कर—तुझ्याशिवाय माझी हतभागिनीची इच्छा कोण बरं पुरी करील?’”

मेहेरच्या या काल्पनिक शब्दांनीं बादशहाच्या हृदयांत खळमळ उडविली. व्याकुल अन्तःकरणानें तो झणाला:—“मतिया ! लवकर सांग—तुझ्या प्रिय सखीची इच्छा काय आहे ?”

“मेहेरनें शेवटीं मला निश्चून सांगितलें, कीं, ‘कांहीं झालं तरी प्रेमशून्य पुरुषाला माझ्या मृत देहाला स्पर्श करूं देऊं नको !’ जहांपनाह ! आपण आजपर्यंत माझ्या प्रिय सखीची अवहेलना केलीत. अवहेलनेतच तिचा अंत झाला. परंतु आतां तिची शेवटची इच्छाही आपण पूर्ण नाहीं का करणार ? मृत मनुष्याची शेवटची इच्छा पूर्ण

न करणं यासारखा भयंकर निष्ठुरपणा दुसरा कोणताच नाहीं !”

जहांगिराची स्थिति या वेळीं फारच अनुकंपनीय झाली होती ! एखादी वस्तु प्राप्त करून घ्यावयाला बालक ज्याप्रमाणें अघोर होऊन जातो, त्याप्रमाणें मेहेरच्या दर्शनविषयीं बादशहा अघोर होऊन गेला होता. सर्वं शिष्टसांप्रदाय बाजूला ठेवून, बलपूर्वक मतियाला बाजूला करून, महालांत आपला प्रवेश करून घ्यावा असा त्यानें निश्चय केला, व्याकुलतेबरोबर क्रोधानेंही या वेळीं त्याच्या हृदयावर आपला अंमल बसविला होता.

क्रोधकंपित स्वरांनें तो मतियाला झणाला, मतिया ! तुझें बोलणें मी प्रमाण मानीत नाहीं. मी मेहेरचें शेवटचें दर्शन घेणार ! अजून तरी दरवाजा सोडून मला आंत जावयाचा मार्ग मोकळा करून दे. तूं जर आतां येथून बऱ्या बोलानें हलणार नाहींस, तर बलपूर्वक मी आपला मार्ग मोकळा करून घेईन. या तरवारीच्या साहाय्यानें रस्ता खुला करायला मी आतां मागेपुढें पहाणार नाहीं हें नीट ध्यानांत ठेव. ”

बादशहाचे हे दरडावणीचे शब्द ऐकून मतियाला भीति वाटण्याऐवजीं हंसू मात्र आलें. ती मोठमोठ्यानें हंसू लागली, तें हास्य विनोदाचें नसून त्यांत केवळ तिरस्कार आणि उपेक्षा हीं भरून राहिलीं होती. बादशहाला मतियाचें हास्य विषाप्रमाणें कडू लागलें.

बादशहाकडे तिरस्कारपूर्वक पहात मतिया हंसून झणते, “जहांपनाह ! आपल्या या भयप्रदर्शनानें मी कांहीं भ्यायची नाहीं हो ! मरणाचं भय आपण मला कां बरं

दाखवितां ? मरणाचे जर मला भय वाटत असतं तर दिल्लोच्या! बादशहांबरोबर अशा घोटार्हेनें बोलण्याचं साहस मजकडून झालंच नसतं ! आपण सर्व भरतखंडाचे सार्वभौम बादशहा, आपला पराक्रम अचाट, आपली शक्ति मोठी—मी तर एक यःकश्चित् संस्थानिकाची पत्नी ! अनेक शस्त्राहं धारण करणारे आपण वीर—मी एक निःशस्त्र अवला ! आपल्याबरोबर घोटार्हेनें वागून जिवंत राहण्याची आशा मी करीत नाही. परंतु आम्ही स्त्रिया मरणाळा विलकूल हरत नाही. जहांपनाह ! मी क्षणार्थे याचं प्रत्यंतर पहायला काहीं दूर जायला नको. जवळच पलीकडच्या दालनांत आपण गेलं. क्षणजे मरणाळा रमणी कशा भीत नार्हेत, हे आपणांला चांगलं आढळून येईल. मरणाचं भय नमल्यामुळच मेहेर आपणांला टाकून अभिमानानं चालती झाली. शस्त्रानं आपणांला मार्ग मोकळा करून ध्यायचा असेल तर मी आपण होऊन आपली मान आपल्यापुढं करत्ये. कमरेच्या तरवारीनं माझा देह भिन्न करून आपण आपला मार्ग खुशाल मोकळा करून ध्यावा. परंतु मी जिवंत असता माझ्या प्रिय सखीची—मेहेरची—इच्छा मी—”

परंतु मेहेरचें हें वाक्य पुरें झालें नाहीं. बादशहानें क्रोधोन्मत्त होऊन आपल्या कमरेला लावलेली लहानशी तरवार सरकून म्यानाबाहेर काढली. क्षीण चंद्रकिरणांत ती तरवार लखलखे लागली. बादशहाचा क्रोध आतां अनावर झाला होता. त्याचे डोळे लालबुंद होऊन भिवया वर चढल्या होत्या. त्याचो विवेकबुद्धि त्याला यावेळीं पार सोडून गेली ! मतियाचें वक्षःस्थल विद्ध कर-

ण्याकरतां तरवार उभारून बादशहा एक दोन पावले वेगानें पुढें सरला. आपल्या विनोदाचा कळस होऊन गेला. त्याचें मृत्युरूपी फळ चाखल्याखेरीज आपणाळा आतां गत्यंतरच नाहीं असें मेहेरला वाटलें. क्षणमात्र तिचें हृदय भीतीनें थरारलें—परंतु तें क्षणमात्रच ! घट्ट मन करून आपल्या प्रियसखीसाठीं तिच्या मागोमाग जावयास मतिया सिद्ध झाली !

परंतु ऋय आश्चर्य ! विलक्षण घटनावैचित्र्यानें बादशहान्या तरवारीच्या मतियावर वार झाला नाहीं ! एका व्यंशांत स्त्रीमूर्तीनें तितक्यांतून तेथें वेगानें येऊन बादशहान्या हातांतली तरवार वरच्यावर पकडून दूर फेंकून दिली ! मतियाचा अपमृत्यु टळला !

बादशहानें आश्चर्यचकित होऊन मागें वळून पाहिलें. जिचा काळाभोर केशकलाप स्वच्छदानें पाठीवर लोळत आहे, अशी एक सुंदर राज-राजेश्वरीची मूर्ति आपल्याकडे भयचकित नेत्रांनीं पहात आहे, असें जहांगीराला आढळून आलें. आपल्या इष्टसिद्धींत हा नवाच अंताय आलेला बादशहाला सहन झाला नाहीं. या वेळीं त्याचें मन मेहेरमय बनून गेलें होतें.

बादशहानें महाराणीला रागांनें विचारिलें, “राज्ञी ! या वेळीं तूं येथें कां झणून आलीस ?”

जोधघाई हंसत हंसत म्हणाली:—“तें मी मागाहून सांगेन आपणांला जहांपनाह ! पण आरणच अगोदर माझ्या एका प्रश्नाचें उत्तर द्यावं.”

बादशहानें चिहून विचारलें, “कसलें उत्तर ?”

“मी आपणांला उलट विचारत्ये कीं, या वेळीं आपण इथं काय व्हाणून घायला झालं ? हा महाल कुणाचा तें आहेना आपणांला माहीत ? नसला तर सांगत्ये हो, हा महाल आजपर्यंत जिची आपण पूर्णपण उपेक्षा केली, अन् जिने केवळ आपणांकरितां प्राणविसर्जन केलं, त्या मेहेरउजिसाचा हा महाल, बरं का ?—”

बादशहानें राणीला कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. तो खालीं स्थान घालून स्तब्धपणें उभा होता.

कांहीं वेळ वाट पाहून बादशहाकडे तीव्र दृष्टीनें पहात जोषबाई त्याला खोंचून व्हाणते:—“शहानशहा ! आपण केलेल्या अवमानामुळं जिनें व्हाणून बुजून आत्मघात करून घेतला, तिच्यासाठीं अतां हा प्रबल अनुराग कां व्हाणून ? जोपर्यंत प्रेमयाचना करीत रमणी वल्लभाचे चरण घरीत आहे, तोपर्यंत तिच्याकडे हुंकूनही न पहातां तिला अनादरानं लत्ताप्रहार करायचा अन् तिचा कायमचा वियोग झाल्यावर तिच्यासाठीं कंठ कोरडा होईपर्यंत आक्रोश करायचा हा तर साऱ्या पुरुषांचा धर्मच आहे ! सरकार ! काल सायंकाळींच, अमागिनी मेहेरजानवर कृपा करावी, तिचा आदर करून जन्मोत्सवाचं तिला प्रेमपूर्वकं निमंत्रण द्यावं व्हाणून मी परोपरीनं आपली विनवणी केली, त्या वेळीं आपला हा तीव्र अनुराग कुठं लपून राहिला होता ? आपल्या जन्मोत्सवाला इतर बेगमांना निमंत्रण देऊन केवळ मेहेरलाच जर आपण निमंत्रण देणार नाहीं, तर तिला तो भयंकर अपमान वाटून ती अभिमानाच्या भरांत आत्महत्या केल्याखेरीज कर्घाही रहाणार नाहीं, असं मी आपणांला बजावून

सांगितलं होतं. पण माझं ऐकतं कोण ? कोणत्या झाडाचा पाला मी ? परंतु मी सांगितलेलं अक्षरान् अक्षर आज खरं झालं, काय तरी बाई माणसाचा चमत्कार ! काल मी आपणांला इतकं सांगितलं, तर त्याकडे मुळीं लक्ष्य सुद्धां घायचं नाहीं अन् आज मेहेरनं अभिमानानं आत्मघात करून घेतल्यावर तिच्या दर्शनाकरितां बेकाम होऊन एका निर्दोष झाला ठार करायला तयार व्हायचं !”

मेहेर गेली ! नील नभोमंडलांत विराजमान झालेल्या भगवान् चंद्राचे स्तिमित क्षीण किरण सांगतात—मेहेर गेली ! नक्षत्ररूपी चक्रवर्णान्या हीरकमालांनीं भूषित झालेला वृष्णमुकुट परधान करणारी निशादेवी व्हाणते—मेहेर गेली ! दूर—मेहेरउजिसाच्या महालापासून दूर—असणाऱ्या इतर बेगमांच्या महालांतून चमकणाऱ्या दीपरेखा सांगतात—मेहेर गेली ! खुद्द दिल्लीची साम्राज्ञी जोषबाई व्हाणते—मेहेर गेली ! स्वतः मेहेरजानची प्रिय सखी मोतिराणी सांगते—मेहेर गेली ! अभिमानाच्या भरांत विपुल राजवैभवाचा त्याग करून मेहेरउजिसानें परलोकीं गमन केलें, या गोष्टीला इतके साक्षी—इतकी प्रमाणें ! बादशहाला या वृत्तांतावर अविश्वास ठेवणें अशक्य होतें !

अनेक दिवसांची स्मृति विस्मृतिरूपी पडद्याच्या मागे लुप्त झाली होती, तो पडदा आज एकाएकीं वर उचलला गेला, तत्क्षणीं पूर्वकालीन चरिताची सुंदर स्मृति बादशहाच्या हृदयांत आज सहसा जागृत झाली ! मेहेरजानची—त्या रमणीशिरोरत्नाची—स्मृति किती रम्य ! मेहेरउजिसा भर ज्वानीत असतां तिच्या उन्मादकारी दिव्य लावण्यांनं

आपणाला बांदिवान करून सोडलें ! त्या मोहानें आपलें सर्व सुख, विलास, शांति नष्ट झाली ! खातांपितां, बसतांउठतां, जागृता-वस्थेंत, निद्रा घेत असतां तिचें सुंदर स्वरूप आपल्या मानसचक्षूंपुढून दूर झालें नाहीं ! तिच्या रूपगुणलालसेनें विवश होऊन आपण सुखसर्वस्वावर जलांजलि दिली; इत-केंच नव्हे, तर सर्व राज्यवैभव तुच्छ समजून प्रत्यक्ष सिंहासनावरही लाथ मारण्यास आपण प्रवृत्त झालें ! मुष्ट-दुष्ट उपायांनींही त्या लावण्याशालिनीची प्राप्ति करून ध्याव-यास आपण सिद्ध झालें. तिच्यासाठीं सर्वस्वी निर्दोष अशा प्रिय जनांच्या रकानें हात माखून ध्यावयास आपण मागेंपुढें पाहिलें नाहीं ! जिचा लाभ व्हावा ह्मणून आपण इतके कष्ट केले, नरहत्येसारखे भयं-कर पातकही मस्तकावर घेण्यास तयार झालें—पापपुण्य, स्वर्गनरक यांची तिळमात्र क्षिति बाळगिली नाहीं, ती दैवबलानें प्राप्त झाली असतांही मूर्खपणाच्या अभिमानानें आणि संशयानें त्या रमणीचा आपण अना-दर केला, एक दिवसही तिच्याशीं गोड प्रेमाचे शब्द बोललों नाहीं. चितेंनें पांडुर झालेल्या तिच्या सुंदर मुखकमलाकडे एक वर्षांत आपण डुंकूनही पाहिलें नाहीं. हाय हाय ! पट्टराणी करण्यासाठीं, ऐश्वर्यसुखाच्या भिखरावर विराजमान करण्यासाठीं, बळपू-र्वक आपण तिला येथें घेऊन आलों—परंतु आपल्या अनुपमेय मूर्खपणामुळे तिला दास्यांत, हालअपेष्टांत, दारिद्र्यांत दिवस कंठावे लागले, केवळ आपल्यासाठीं जिनें इतके अनिर्वचनीय हाल व यातना सोसल्या, तिला सुखाचा एक शब्दही आपण बोललों नाहीं, शेवटीं आपल्या अक्षभ्य उपेक्षेमुळे तिनें आत्मघात करून घेतला ! केवढा हा

अत्याचार ! आपल्या कीर्तीला केवढा हा कलंक ! हा कलंक आपण जीवंत आहों तोंपर्यंत—छे, आपल्या पश्चात् यावच्छंद्रदिवा-करौ—कर्षाही धुवून निघणार नाहीं ! धिःकार असो आपल्या मनुष्यत्वाला आणि सर्वभौम-त्वाला ! अशासारख्या विचारांनीं जहां-गिराच्या मनांत काहूर करून सोडलें ! या विचारांच्या असह्य भारानें त्याचें हृदय चूर्ण होऊन गेलें !

हाय ! आपली प्रणयिनी, आपल्या हृदयाची अधिष्ठात्री देवता मेहेरउजिसा तर मधुर हास्य करीत स्वर्गलोकाला निघून गेली ! आपण अत्यंत क्रूर, कठोर, निर्लज्ज, ह्मणून ती जीवंत असतां तिला एकदाही भेटावयाला न येतां ती निघून गेल्यावर तिच्या केवळ मृत देहाचें दर्शन घेण्यासाठीं आलों ! आपल्यासारखा निर्दय पुरुष जगांत एकही नसेल. जहांगिराला आतां हे विचार असह्य झाले.

बादशहा जिकडे जिकडे पाहूं लागला, तिकडे तिकडे प्रत्येक पदार्थ—सारें विश्वच आपला तीव्रपणें तिरस्कार करीत आहे, असें त्याला वाटूं लागलें. दुरून, मधून मधून सुगंधित पुष्पांचा परिमल बरोबर घेऊन येणारा मंद वायु ह्मणत होताः—
“जहांगीर दिल्लीचा बादशहा, मुत्सद्यां-तला मुत्सद्दी, शहाण्यांतला शहाणा, राज्यशक्त हांकण्यांत मोठा चतुर ! परंतु त्याला खऱ्या विशुद्ध प्रेमाचें मर्म लवमात्र माहीत नाहीं !” अंधकाराशांत आपलें मुख लपविलेल्या पुष्पकलिका बोलत होत्या—“छी छी ! धिःकार असो तुला ! बादशहा झालास ह्मणून काय झालें ? तुझ्या हृदयांत प्रेमाचा वासही नाहीं !” तेथें पसरलेली मलिन ज्योत्स्ना खिन्नपणें

हंसून बादशहाला उद्देशून द्वाणत होती:-
 “छीः! जहांगीर! तुझ्यासारखा निर्लज्ज
 तूंच! तुम्ही मेहेरजान जीवंत असतां
 तू तिळा एकदाही भेटला नाहीस, मायेचा
 एक शब्दही बोलला नाहीस-तिचा शक्य
 तेवढा अनादर केलास! आणि आतां
 केवळ तुजकरितां तिनें प्राणविसर्जन केल्या-
 वर मात्र विव्हळ होऊन तू तिळा पहायला
 इथें घांवत आलास! निर्लज्जा! अजूनही
 तू इथेंच उभा आहेस ?” यमुना नदीचे
 दुरून ऐकू येणारे मधुर कळ-संगीत जणू
 काय त्याला सांगत होतें-“जहांगीर! मूर्खा!
 बोलून चालून तू पुरुष! तुमची जातच
 निष्ठुर! तुला रमणांच्या प्रेमाची कल्पना
 काय ? तुला घटिंगणाला सुंदरीचा मान
 सन्मान कसा करावयाचा हें कसे ठाऊक
 असणार ? मृदुकोमलांग पुष्पाला डोकी-
 वर उचलून त्याचा मान ठेवावा लागतो.
 आपल्या कठोर लताप्रहारानें त्याला चूर्ण-
 विचूर्ण करणें हें तुझ्यासारख्या अरसिक
 पुरुषाचें काम ! माझ्या या कृष्ण जलांच्या
 लाटांमध्ये किती गाढ प्रेम, किती गंभीर
 स्नेह वास करीत आहे, हें माझ्याजवळ
 येऊन एकवार नीट लक्ष्यपूर्वक पहा बरें!
 त्यांना एक क्षणभरही वियोग सहन
 होत नाही. आणि तू ? आपल्या प्रिय-
 तमेला पददलित करून इतके दिवस तू
 निश्चित होतास !”

बादशहाला आतां उभें राहावेना-
 त्याच्या हातांपायांतील सर्व शक्ति नाहीशी
 झाली. त्याचें सर्व शरीर विकलतेनें कांपत
 होतें. जवळच्या दगडी भिंतीवर आपल्या
 शरीराचा सर्व भार टाकून जहांगीर कसा
 तरी तेथें उभा राहिला. भयंकर आशा-
 भंगानें त्याच्या अंतःकरणाला, तसेंच शरी-

रालाही बलहीन करून सोडलें होतें.
 जिकडे पाहानें तिकडे अशांतीच्या भयंकर
 ज्वाला ! शांतीचा कोठें मागमूसही नाही !
 अनुतापानें त्याचें हृदय-हृदयच कां ?-
 सर्व शरीर जळू लागलें ! विचार-विचार-
 विचारांमुळें बादशहाला वेड लागण्याची
 पाळी आली !

मेहेर तर निष्ठुरपणानें स्वर्गाकडे चालती
 झाली ! व्हावधाच तें होऊन गेलें ! कांहीं
 झालें तरी ती परत येणें आतां शक्य नव्हतें.
 हा भयंकर मनस्ताप किंचित् तरी शांत
 होईल, असा कांहीं उपाय आहे काय ?
 आतां मेहेरचे अंत्य दर्शन हाच तो उपाय !
 नेत्र भरून तिचें शेवटचें दर्शन घेणें यांत
 कोणता दोष आहे ?

बादशहा शरीरानें व मनानें अत्यंत
 विकल होऊन गेला आहे, हें मतिया व
 जोधबाई या उभयतांच्याही लक्ष्यांत आलें.
 त्याचा यापेक्षां अधिक लज्ज करणें इष्ट
 नाही. त्याच्या प्रेमपरीक्षेची केव्हांच सीमा
 होऊन चुकली आहे, हें त्यांच्या आतां
 ध्यानांत येऊन चुकलें. त्या उभयतांनीं
 एकमेकांच्या कानांपाशीं हितगुज करून
 आपसांत कांहीं ठरविलें. बादशहाचें
 त्यांच्याकडे लक्ष्यच नव्हतें. मतिबिबी व
 जोधबाई आपसांत कांहीं मसलत करीत
 आहेत हें त्याला कळलें नाही.

कांहीं वेळानें मतिया जहांगिरासमोर
 येऊन उभी राहिली व हात जोडून गंभीर-
 पणानें द्वाणाली:-“यावं तर जहांपनाह !
 आपल्या खुद्द मालकीच्या रंगमहालांत माझ्या-
 सारख्या परस्थ स्त्रीनं आपणाला आंत
 जायला मजाव करणें हें मूर्खपणाचं काम
 होय असं नीट विचार केल्यावर मला
 वाटायला लागलें आहे. मघांच्या माझ्या

वर्तनाचा आतां मला फार पश्चात्ताप होत आहे, माझ्या अपराधांबद्दल हजुरापाशीं मी क्षमा मागत्ये. प्रिय सखी मेहेरचा मृत देह पाहून जर आपणाला क्षांति मिळेल, आपलं हृदय त्यामुळं तृप्त होईल असं जर आपणाला वाटत असेल, तर आपण खुशाल मेहेरच्या महालांत येऊन तिचं शेवटचं दर्शन घ्यावं— मी आतां आपणाला हरकत करीत नाहीं.”

मतियाचे हे शब्द ऐकतांच बादशहा चटकून आंत जावयास तयार झाला. त्याच्या हातांपायांतील गेलेली शक्ति जणुं काय पुनः परत आली. मेहेरचें अंत्य दर्शन घ्यावयाला तो अत्यंत उत्सुक झाला. मतिया पुढें निघाली व मागाहून बादशहा चालू लागला. एखादा अपराधी न्यायसभेंत ज्याप्रमाणें खालीं मान घालून प्रवेश करतो, त्याप्रमाणें जहांगीर खालीं मान घालून मेहेरच्या महालांत शिरला. त्याचें हृदय आणि हृदयाबरोबर शरीर कांपूं लागलें. आपल्या प्राणांवर जड दडपण घालून त्याच्या भाराखालीं कोणी तरी त्यांना दडपीत आहे, असें त्याला वाटलें.

अल्पकालांत मतियाच्या मागून जहांगीर मेहेरच्या शयनगृहांत जाऊन पोचला. भिंती-शेजारीं असलेल्या पलंगावर शुभ्र वस्त्राच्छादित शय्या पसरली असून तीवर मेहेरचा तो कुसुमकोमल देह निजविला होता. त्या वरून वक्षःप्रदेशापर्यंत एक बहुमूल्य क्षिर-क्षिरित शुभ्रवस्त्र टाकलें होतें.

जहांगीराचें हृदय आतां स्थिरावलें होतें. प्रत्यक्ष संकटाचा प्रसंग आला, ह्मणजे अगोदर विगलित झालेल्या हृदयवृत्ति स्थिरावतात, असें पुष्कळांच्या अनुभवास येतें. जहांगीराचीहि स्थिति त्या वेळीं अशीच झाली. त्यानें भक्तिभरानें व प्रेमपूर्वक

मेहेरचें दर्शन घेतलें. तिच्या देहाकडे त्याची दृष्टि अगदीं खिळून गेली.

परंतु काय आश्चर्य ! मतिविबी हळूहळू मेहेरच्या पलंगाजवळ गेली व तिच्या मुखार्शीं आपलें तोंड नेऊन तिनें मृदु-स्वरानें हांक मारली. “मेहेर—मेहेरभान ! प्रियसखी !—”

मतियाची ही कृति पाहून बादशहा तर आश्चर्यानें स्तंभितच होऊन गेला ! मतिया काय करीत आहे, हें त्याच्या लक्ष्यांत येईना ! आपल्या नेहमींच्या थट्टे-खोर स्वभावाप्रमाणें या भलत्याच प्रसंगीं थट्टा करून आपणाला मतिया फसवीत तर नसेल ना ? असाही जहांगिराला संशय आल्यावांचून राहिला नाही. ही मतिया पिशाची आहे, कीं देवी, तें त्याला कळना ! जिच्या देहांतून प्राण निघून गेला, तिला कितीही प्रेमानें अगर मृदु-तेनें हांक मारली, तरी ती का जिवंत होऊन उठणार आहे ?

जहांगिरानें आश्चर्यप्रदर्शक स्वरानें मतियाला विचारलें, “मतिया ! हें तूं काय करते आहेस ? अजनपर्यंत मला छळलेंस तें पुरे नाहींका झालें ? अशा शोकाच्या प्रसंगींही थट्टा करून तूं मला फसवावेंस हें तुला शोभतें काय ? माझ्या दुर्दैवानें मला विरहांत लोटून मेहेर तर केव्हांच निघून गेली ! तर तूं आतां हांक कुणाला मारतेस ?”

बादशहाचें हें भाषण ऐकून मतियाला हेंसें आवरेना. ती हंसत हंसत त्याला ह्मणतेः—“जहांपनाह ! आपली मी थट्टाही करीत नाहीं अन् मेहेर जिवंतही पण नाहीं ! आम्हां स्त्रियांमध्ये किती अद्भुत शक्ति वास करीत आहे, हें जर आपणाला ठाऊक

असतं, तर आपणाला आज इतकं व्याकुल व्हावंच लागतं ना ! अजून तरी माझ्या अद्भुत शक्तीवर आपला भरंवसा मसतो आहे कुठं ? येईल येईल—एक दिवस अक्कीही वेळ येईल, की, आपणाला आम्हां स्त्रियांच्या शक्तीवरच सर्वस्वी अवलंबून रहावं लागेल. शाहानशाहा ! आपला जर मजवर पूर्ण भरंवसा असेल तर इथल्या इथं मी आपणांला एक अद्भुत चमत्कार दाखवित्ये. प्रेमशास्त्रांत असा एक नियम आहे, की, विरहानं ज्यांना मरण येतं, त्यांच्यांत प्रेममीलनानं पुनः प्राणसंचार होतो. या आम्हां स्त्रियांच्या सामान्य शक्तीशिवाय मजपाशीं संजीवनीमंत्रही आहे. त्या मंत्राचं फल काय हें थोडक्या वेळांत इथल्या इथं मी आपणांला दाखवित्ये पहा ! ”

एखाद्या निर्जीव मूर्तीप्रमाणें बादशाहा स्तब्ध उभा होता. मतियाच्या या दीर्घ व्याख्यानावर तो कांहींच बोलला नाही.

मतियानें पुनः कोमल कंठानें हांक मारली, “ मेहेर—प्यारी मेहेर ! ”

मतियाच्या प्रेमसंवाधनांचे जणू काय मेहेरउन्निषाच्या मृत देहांत प्राणसंचार झाला ! मेहेरनें हळूच आपले कमलसदृश डोळे उघडले.

“ मेहेर—मेहेरजान ! ”

बीणासंकारालाही मागें टाकणाऱ्या कोमल स्वरानें मेहेरजाननें हांक दिली, “ काय प्रिय सखी ! ”

बादशाहाकडे वक्र दृष्टीनें पहात मतिया हंसत हंसत क्षणतेः—“ उठ मेहेर ! तिकडे पहा बरं तुझ्या महालांत कोण आलं आहे तें ? ”

मतियाच्या सांगण्याप्रमाणें मेहेर हळूच उठून बसली. तिनें समोर पाहिलें तों खुद्द बादशाहाची स्वारी ! दिल्लीपति जहां-गिरशाहा या वेळीं तिच्यासमोर उभा होता. त्याचें मुखमंडल अगदीं म्लान होऊन गेलें हातें. त्याच्या डोळ्यांत नेहमीं चमकणारें तेज आज कोठें विलुप्त झालें होतें ! त्याचे ओष्ठ कंप पावत होते. तो खालीं मान घालून उभा होता.

स्वतः पैगंबर महंमद जर त्या वेळीं मेहेरजानच्या समोर येऊन उभा राहिला असता, तर त्याला पाहून तिला जेवढें आश्चर्य वाटलें असतें, त्यापेक्षा जहांगिराला आपल्या महालांत पाहून तिला अधिक आश्चर्य वाटलें ! हें स्वप्न तर नसेलना ? असें वाटून तिनें पुनः डोळे मिटले. मेहेरचा आनंद गगनांत मावेना. इतक्या दिवसांनीं दैवाची आपणावर शुभ दृष्टि वळली, हें पाहून तिला अत्यंत हर्ष झाला. इतका वेळ तिला क्लांतीमुळें गाढ झोप लागली होती. बाहेर काय काय गोष्टी घडून आल्या हें त्या बिचारीला मुळींमुद्रां टाऊक नव्हतें.

इकडे जहांगीर आश्चर्यानें स्तंभित होऊन गेला. मेहेरच्या मृत देहांत प्राणसंचार झालेला पाहतांच मतियाला जादूटोणा यांची माहिती असावी, असें त्याला एक-वार वाटलें. परंतु खरी स्थिति त्याच्या लवकरच ध्यानांत आली. मेहेरनें हें विष प्राशन केलें ही गोष्ट खरी; पण मतियाच्या प्रसंगावधानामुळें ती वांचली व तिच्या कुशलतेच्या युक्तीमुळें आपलें व मेहेरचें मधुर मीलन झालें, हें त्याला लवकरच कळून आलें.

बादमहानें मांगें वळून हांक मारली,
‘मतिबिबी!’

परंतु मतिया त्या वेळीं तें कोठें होतं ?
अंध पाहून तिनें तेंथन केव्हांच पोबारा
केला होता !

प्रकरण चवदावें.

मधुर मीलन.

दिल्लीपति जहांगीर व मेहेरउन्निसा या
प्रणयियुगुलांत दैवदुर्विलासानें जे जे
अंतराय उत्पन्न झाले होते, प्रीति-देवतेच्या
प्रतापानें ते सर्व नाहींसे होऊन किती तरा
दिवसांनीं त्यांच्या मधुर मीलनाच्या
आज योग आला !

मेहेरच्या महालांत आतां
अगदीं निर्मक्षिक झालें होतें,
तरी सवईच्या आभावामुळें मेहेरशी
पहिल्यानें सांत्वनपर प्रेमाचे दोन शब्द
बोलावयाला जहांगीराला राजा वाटूं लागली.
तरी तसाच धीर धरून तो मेहेरजवळ
गेल व तिचा हात प्रेमभरानें आपल्या
हार्ता घेऊन त्यानें तिला मृदु शब्दांनीं
विचारलें, ‘मेहेर ! प्यारी ! आता कसें काय
वाटतें आहे तुला ? वेडे ! कांहीं झाले
झणून माणसानें असा का एकदम त्रागा
करावा ? बरें तर बरें, माझ्या सुदैवानें
मतिबिबी जवळ होती झणून, नाहीं तर
केवढा अनर्थ झाला असता ? तें असो
आतां—पण तुझी तब्येत कशी आहे
आतां प्यारी !’

जहांगीरच्या या प्रश्नाला मेहेरला कांहीं
उत्तर देतां येईना ! ‘आतां बरी आहे
तब्येत,’ हे शब्द शंभर वेळां तिच्या अगदीं
ओठांशीं आले, परंतु तितक्याही वेळ दे

परत गेले ! तिची या वेळीं अगदीं चमत्का-
रिक स्थिति झाली होती. कृतज्ञता, अभि-
मान, प्रेम इत्यादि मनोविकार तिच्या हृद-
यांत प्रबल आवेगानें प्रज्वलित झाले होते.
लजेनें तर तिच्या हृदयांत आपलें साम्राज्य
स्थापन केलें होतें ! आजपर्यंत मेहेरजानच्या
हृदयराज्यांत दुःख व चिंता यांनीं जें काय-
मचें ठाणें घरलें होतें, त्यांना हर्ष व कृतज्ञता
या विकारांनीं दूर हांकलून दिलें. अभि-
मानिनी मेहेरजानचें अभिमान हें तर मुख्य
भूषण—या मंगलमय व आनंदाच्या प्रसंगांही
या अलंकाराचा तिनें त्याग केला नाहीं !
परंतु त्या अलंकारानें या वेळीं अत्यंत सुंदर
रूप धारण केलें होतें, या वेळीं अभिमानाचा
चिरसहचर जो क्रोध, तो कांहीं आला
नाहीं—आले विपुल अश्रु !

जहांगीरच्या प्रश्नानें मेहेरला एकदम
उमाळा येऊन तिच्या नेत्रांतून सारखा अश्रु-
प्रवाह वाहूं लागला. तिचा कोमल गंडप्रदेश
त्या अश्रुजलानें भिजून गेला. अहाहा !
त्या वेळीं मेहेरच्या नेत्रयुग्मांतून जो सलिल
प्रवाह येत होता, तो किती काव्यमय होता !
अनेक कवींच्या सुंदर उच्च काव्यकल्पनांना
त्यांनीं स्फूर्ति दिली असती ! खरोखर
मेहेरचे ते अश्रु अनंत प्रेमपूर्ण, भावपूर्ण,
कातरतापूर्ण होते ! त्या अश्रुचें मूल्य सर्व
साम्राज्याच्या मूल्याचे शेंकडोंपटीनें अधिक
आहे, असें प्रणयी जहांगीराला वाटलें !

जहांगीर धीर करून हळूहळू मेहेरच्या
जवळ पलंगावर बसला व त्यानें आपल्या
हृदय वक्षानें तिच्या नेत्रांतील अश्रु पुसून
काढले. तृष्णातुर नेत्रांनीं तिच्या सुंदर
मुखकमलाकडे दृष्टि लावून तो तिच्या अनंत
लावण्यामृताचें पान करूं लागला. त्या अमृ-
ताच्या माधुरीला आज तुलनाच नव्हती !

ग्रीष्मऋतूतील प्रचंड चंडकिरणांच्या तापाने चासलेला पथिक कितीही थंडगार सुवासिक पाणी प्याला, तरी ज्याप्रमाणे त्याची तृषा शांत होत नाही, त्याप्रमाणे मेहेरजानच्या सौंदर्याचे जहांगिराने कितीही सेवन केले तरी त्याच्या दर्शनतृष्णेची आज कांहीं केल्या शांति झणून हाईना !

जहांगीर पाषाणहृदयी खरा-परंतु आज त्याचे ते पाषाणाचे हृदय विरघळून फुलापेक्षाही कोमल झाले होते. आज स्वतः प्रेमाने आपला गौरव आणि प्रभाव त्याला चांगला समजून दिला होता ! त्याचे नयनयुग्म प्रेमाश्रुजलाने आर्द्र होऊन गेले होते. कंठ रुद्ध होऊन गेल्यामुळे त्याला नीट बोलतां येत नव्हते. त्याची दृष्टि प्रेमपूर्ण व कातर दिसत होती. प्रेमोच्छ्वासाने जहांगिराची आज अशी स्थिति झाली यांत कांहीं नवल नाही. मरुभूमीतही कधी कधी जलवृष्टि होऊन तिला आर्द्रता येते. कठीण पाषाणाखालीही कधी कधी जलप्रवाह लुप्त असलेले आढळून येतात !

जिचा आजवर अत्यंत अनादर झाला, जिची सर्वांनी उपेक्षा केली, त्या मेहेरचे सौंदर्य अनादराला व उपेक्षेला न जुमानतां अधिकच तेजोमय झाले आहे, असे बादशहाला आढळून आले. चित्ताने लुप्त झालेल्या तिच्या तनुलतिकेत रूपव्योतीचे तरंग उसळत आहेत, असे त्याला वाटले. मेहेरचे शांत, तेजोमय नयनयुगळ नीरव भोषित प्रेमाच्या अनेक करुणकथा बादशहाला सांगत होत ! आजपर्यंत ही मूकभाषा बादशहाला समजत नव्हती- आज एकाएकी प्रेमदेवतेच्या प्रभावामुळे त्या भोषेचे रहस्य त्याला समजू लागले !

मेहेरजानने जरी इतके दिवस तीव्र मनोवेदनांत आणि हालओघांत काढले होते, तरी तिचे ते कमलतुल्य लोचनयुगळ, पाठीवर इतस्ततः रुजणारी वेणी न घालतां मोकळा सोडलेला, भ्रमराप्रमाणे काळाभोर मनोहर केशकलाप, हत्तीच्या शिंडेप्रमाणे मांसल व सरल बाहुयुग्म, गोरोचनाप्रमाणे सतेज गौर व पीत वर्णाची मिश्र शरीर-कान्ति, विंबतुल्य रक्त ओघावर नाचणारे ते मधुर हास्य, हीं सर्व पूर्वाप्रमाणेच अजूनही रम्य आहेत, अशी जहांगिरशहाची खात्री झाली. बादशहाही रंगमहालांत ज्या अनेक रूपवती तरुण रमणी होत्या, त्यांचे सौंदर्य मेहेरच्या दिव्य सौंदर्यापुढे जणू काय मलिन होऊन गेले आहे, असे बादशहाला वाटले. आजपर्यंत मेहेरचे स्वर्गीय लावण्य आपल्या डोळ्यांसमोर असतां त्यांतले खरे रहस्य आपणाला कसे समजले नाही याबद्दल त्याला मोठे आश्चर्य वाटले !

रूपाचे काम रूप करून गेले. बादशहाच्या हृदयावर त्याने पूर्ण जय मिळविला ! यानंतर स्पर्शाने आपला प्रभाव दाखविण्यास प्रारंभ केला. रूपाच्या प्रभावापेक्षाही स्पर्शाचा पराक्रम अधिक आहे, अशी जहांगीराची खात्री झाली. भीत हृदयाने, लज्जाभावपूर्ण अंतःकरणाने मेहेरचे दोन्ही हात बादशहाने मोठ्या प्रेमादराने आपल्या हाती घेतले. त्याचे सर्व शरीर रोमांचित झाले. भयाच्या वेळेप्रमाणे प्रणयप्रसर्गाही प्रणयिजनांच्या शरीराला कंप सुटतो. त्याप्रमाणे बादशहाच्या देहाला कंप सुटला. त्या निःसीम रूपवती रमणीच्या शरीरस्पर्शांत अवर्णनीय कोमलता वास करित होती, त्याप्रमाणे तिच्या

सुगंधित श्वासांतही मुदुलता होती ! त्या सौंदर्यांत तरी किती मधुरता ! बाद-शहाच्या हृदयांत ज्या अपूर्व प्रेमवन्होचा उगम झाला होता, त्याला आज चांगलीच आहुति मिळाली !

अहाहा ! तो दिवस आणि आजचा हा दिवस ! दोहोंत किती साम्य आणि किती भेद ! जहांगीर आणि मेहेरउन्निसा हीं उभयतां त्या वेळीं अगदीं प्रथम यौवनस्थितींत होती. त्या वेळीं त्या उभयतांच्या चार चक्षूंचें प्रथम प्रेममीलन झालें. भर यौवनांत—रूपाच्या पूर्ण कलेंत—ती सुंदरी विराजमान झाली असतां आश्याच्या राजप्रासादांतच जहांगिरानें तिला पहिल्या प्रथम पाहिलें. त्या वेळीं हृदयाची आशा पूर्ण झाली नाही, परंतु ते दिवस गेले ! मध्यंतरां उभयतांच्या प्रेमांत किती अंतराय उत्पन्न झाले, एकमेकांच्या मनःप्रवृत्तींत किती फाक होऊन गेले. शेवटीं, परमेश्वराच्या कृपाप्रसादानें व प्रेमदेवतेच्या प्रभावामुळे सर्व संकटें, सर्व अंतराय, सर्व क्लिप्त्यें नाहींशी होऊन आजच्या या पुनर्मीलनाचा योग आला ! आजचा दिवस तरी किती सौख्याचा ! शयनी स्वप्नी, आहार—विहारांत, बसतां उठतां ज्या मोहिनीची रमणीय मूर्ति अतिशय गुप्तपणानें जहांगिरानें आपल्या हृदयांतील गुप्त कंदरांत आजपर्यंत लपवून ठेविल्ली होती, आपल्या मानसचक्षूंनीं जिचें तो नित्य दर्शन घेत असे, त्या मोहिनीच्या भोजाशीं आज तो बसला होता ! त्या मोहिनीचे दोन हात त्याच्या हातांत होते ! दिल्लीपति जहांगीर आज आश्यांतील राजप्रासादांतील मेहेरच्या महालांत होता कीं स्वर्गातील नंदनवनांत बसला होता ?

नंदनकाननांतील एका एकांत लतानि-कुंजांत, स्वर्गातील एका देवांगनेशेजारी बसून तिच्या मधुर सद्वासाचें सौख्य आपण सेवन करित आहों असें बाद-शहाला वाटलें !

तें प्रणयियुगम किती वेळ स्तब्ध बसणार ? बादशहानें पहिल्यानें स्तब्धतेचा भंग केला, प्रेमपूर्ण मृदु स्वरांनें तो मेहेरला म्हणालाः—“मेहेर ! मी अघमाघम आहे. मी तुझे अनंत अपराध केले आहेत. मी तुझी क्षमा मागायला आज तुझ्याजवळ आलों आहे. मेहेर ! प्यारी ! या याचकाला तूं क्षमेची भिक्षा घालणार नाहीस का ? कोमल हृदयाच्या स्त्रीवृंदांची तूं शिरोमणि ! तुझें हृदय खास इतकें कठोर नसेल !”

मेहेरनें आपल्या हातांनीं डोळे पुसले बादशहाशीं बोलण्याचा तिचा प्रयत्न या वेळीं सफल झाला. खालीं मान घालून तीं कोकिल स्वरांनें म्हणालीः—“जहांपनाह !—”

मेहेरच्या मनांत आणखीही कांहीं बोलवयाचें होतें असें दिसलें, परंतु कंठ दाटून आल्यामुळे आणि लजेच्या प्रभावामुळे तिच्या तोंडून शब्द फुटेना. तोंडाशीं आलेले शब्द तसेच लजेमुळे मागे जात ! त्या एकांत महालांत प्रियकराशिवाय दुसरें कोणीही नव्हतें तरी इतकी लजा ! जहांगिराशीं बोलवयाची अत्यंत आतुरता असतांही कोणी अज्ञातशक्ति जणूं काय तिचा गळा चेंपून घरीत होती !

प्रेमभरानें मेहेरची हनुवटी घरून जहांगिरानें आदरानें हांक मारली, “हृदयेश्वरि !”

मेहेर लजाशील नववधूप्रमाणें खालीं मान घालून स्तब्ध बसली होती. तिच्या तोंडून शब्द येईना !

हंसत हंसत तिच्याकडे पहात बादशहा म्हणाला:—“मेहेर ! प्राणेश्वर ! मी तुझे अनंत अपराध केले आहेत हे तर खरेच आहे. परंतु माझ्या शुद्ध हृदयाकडे लक्ष देऊन तू मला क्षमा कर. मी जरी दिल्लीचा बादशहा, सर्व हिंदुस्थानच्या साम्राज्याचा सम्राट असलो, तरी मी एक मनुष्यच आहे. मनुष्याच्या मनःप्रवृत्तीमुळे तो कधी कधी भ्रमाने अंध होतो. मनुष्याला जन्म देतानाच परमेश्वर त्याच्या ठिकाणी असा मनोधर्म उत्पन्न करीत असतो. या नैसर्गिक धर्मांमुळे मीही भ्रमांध झालो होतो. स्वार्थपरायण, असहिष्णु, दुष्ट अशा पियारी बेगमच्या सांगण्यावरून मी फसलो. तिच्या दुष्ट कृतीचाच इतका हा दारुण परिणाम झाला. त्या पापिष्ठ स्त्रीला तिच्या पापाचे फल भोगण्याकरिता मी कारागृहांत पाठवून दिली आहे. सर्व जन्मभर तेथे राहून हातांपायांताळ शृंखलाशी हितगुज करीत पियारीला पश्चात्ताप करू दे ! प्यारी मेहेर ! मजकडून तुला आजपर्यंत जो ताप झाला त्याची भर-याई हाणून आजपासून तुला मी दिल्ली-श्वरी करतो. परंतु मेहेर—मला सांग—या अधमाला तू पूर्ण क्षमा केलीस ना ?”

मेहेर उभिसा गद्गद कंठाने परंतु विनम्र स्वरात बादशहाला म्हणाला:—“जहांपनाह ! आपल्या पायांच्या बटणीचीही बटीक व्हायची माझी योग्यता नाही. या क्षुद्र दासीकरतां स्वतःला कशाळा बरं व्यर्थ दूषण लावून घ्यायचो ? मी तर क्षुद्राहुनही क्षुद्र आहे. क्षुद्र जनाच्या ठिकाणी उच्च दर्जाच्या लोकांचा अपराध होणं संभवनीय तरी आहे का ? मग आपण माझी क्षमा कसली बरं मागायचो ? आपला लवमात्र अपराध नसतहो आपण अपराधी

आहो, असं स्वमुखाने आपण मला ह्याणायचं ही आपल्या मनाची निःसीम उदारता—आपल्या हृदयाचा हा थोरपणा आहे. अदृष्टाच्या खेळांमुळे ज्यो ज्या कांहीं गोष्टी घडून आल्या, त्या मी विसरूनही गेल्ये. त्याबद्दल आपण आतां कांहीं मनांतमुद्धां आणूं नये. आपल्या मुखांतून पुनः कधी देखील ही गोष्ट येऊ नये, अशी या दासीची आपणाला विनंति आहे. नाही तर मजवर आपलं खरं प्रेम नाही असंच मी समजेन !” असं हाणून शिंघव दृष्टीने आपल्या प्रियकराकडे पहात मेहेर-जाननें मुघापूर्ण मधुर श्मित केलें.

प्रिय—प्रियेच्या हृदयातील सारं क्लिप्त नाहीसे झालें. त्यानंतर त्या उभयतांमध्ये किती किती प्रेमाच्या गोष्टी झाल्या, वाच. कही ! प्रणयियुग्माच्या त्या गोष्टी ऐका. वयाचें तुहाला आहाला कांहीं प्रयोजन नाही, जहांगीरानें मेहेरला दहाल्लिगन दिलें ! उभयतांच्या मुखमंडलावर मधुर आनंद उदय पावला, उभयतांमध्ये हास्यरसाचे फवारे उडूं लागले.

* * *

मतिया व महाराणी जोधवाई त्या प्रणयियुग्माचें प्रेमरहस्य दरवाजामार्गे उभ्या राहून स्वथपणें पहात होत्या. आपल्या सर्व भ्रमाचें सार्थक होऊन आपल्या प्रिय सखीवर बादशहाचें लुप्त प्रेम पुनरपि जडलें, याबद्दल त्यांना जो आनंद झाला त्याचें वर्णन करणें व्यर्थ आहे !

कांहीं वेळानें मतिया महलांत गेली. जहांगिरापुढें जाऊन हात जोडून हंसत हंसत ती त्याला म्हणते, “जहांपनाह ! आमच्या साहाय्याशिवायच आपण आपला गांधर्व-विवाह उरकून घेतला आहे. आपल्या

दृष्टीनं मी तर मोठोच अपराधी आहे. पंतु विशेष आनंदाच्या प्रसंगी भुरगीं कडून अपराध्यांना त्यांच्या अपराधांचो माफी होत असते. या शिष्टाचाराला अनुसरून या अभागिनीलाही अपराधाची क्षमा मिळेल अशी मी आशा केली, तर मला वाटतं तो परिपूर्ण हाणें फारसं कटाण नाहीं!”

मतियाला एकदम महालांत आलेली पहातांच जहांगीर व मेहेर या उभयतांनाही लजा वाटली. मतियाबद्दल उभयतांचें हृदय कृतज्ञतेनें भरून आलें ! केवळ मतियाच्याच प्रसंगावधानानें व चातुर्यानें त्या प्रणयिजनांचें आज मीलन झालें हेतें !

हंसत हंसत लजित भावानें जहांगीर मतियाला ह्मणाला:—“ मति बिबी ! आज तूं मोठी चतुराईच केलीस ! याबद्दल राजेसाहेबांपाशीं मी तुझी चांगली शिफारस करीन हो ! मतिया ! तुझ्या प्रिय सखी जवळ मी क्षमा मागितलीच आहे; तुजपाशींही मी क्षमेची भिक्षा मागतों, मघांभी तुझ्याशीं जें मी दांडगाईचें व शिष्टाचाराला सोडून वर्तन केलें, त्याबद्दल मला फार लाज वाटते.”

हंसत हंसत मतिया ह्मणाली:—“ जहांप नांहे ! तिकडच्यापाशीं माझ्या चतुरतेची आपण शिफारस करणार अहां, हे मजवर आपले डोंगरापवडे उपकार आहेत. सरकार ! दासीच्या धारिष्ट्याची क्षमा असावी, आपला मजवर निःशमि अनुग्रह आहे, सणूनच इतक्या दूरपर्यंत थट्टाविनोद करणाचें या दासीला साहस होतं. ”

इतक्यांत महाराणी जोधबाईहि प्रफुल्ल मुखानें हंसत हंसत तेंथें आली व जहांगिराच्या डाव्या बाजूला जाऊन बसली.

स्निग्ध दृष्टीनें मेहेरजानकडे पाहून ती ह्मणाली:—“ प्रिय सखी मेहेर ! तुज्जें मी सिंहासन अर्पण केलें आहे. आपल्या अमूल्य सद्गुणसमुदायुक्तं त्या उच्च स्थानाला तूं सर्वथैव योग्य आहेस. तो दयाधन परमेश्वर तुजवर सदासर्वदा सौख्याचो विपुल वृष्टि करील, असा माझा तुला आशीर्वाद आहे. ”

महाराणी महालांत आलेली पहातांच मेहेरउन्निसा तांतडीनें उठून तिच्यापाशीं गेली व तिनें तिचे पाय धरले. मेहेरला वर उचलून व हृदयाशीं धरून जोधबाई तिला ह्मणाली:—“ छे छे ! भगिनी ! माझे का पाय घरावेस तूं ? ”

मेहेरउन्निसा अश्रुपूर्ण नेत्रांनीं ह्मणाली:—“ देवि ! कापल्या चरणधूलीच्या कणाचीही मला योग्यता नाहीं, जोंपर्यंत माझ्या देहांत प्राण आहे, तोंपर्यंत आपलें निःसीम महत्व अन् योग्यता यांचें मला कधींही विस्मरण पडणार नाहीं. दिल्लीचें उच्च सिंहासन मला मुर्तीचें योग्य नाहीं. माझ्या स्पर्शानें तें कलंकित मात्र होईल. आपण महाराशि ! सर्व प्रकारानें तें आपणांलाच योग्य आहे. आपण दिल्लीच्या सिंहासनाला चिरकाल भूषण अहां.”

जोधबाईनें यावर मेहेरला कांहीं उत्तर दिलें नाहीं. आपल्या वदनाखाळून तिनें एक लहानशी नकशीचें काम केलेली सुंदर मुवर्गाची पेटो काढली व त्यांतून एक बहुमूल्य हीरक—वलय बाहेर काढून तिनें स्वहस्तानें तें मेहेरच्या सुंदर हातांत चढविलें. त्या बहुमूल्य हीरक—वलयानें मेहेरच्या हाताला शोभा प्राप्त झाली, किंवा मेहेरच्या हातानें त्या हीरक—वलयाची

शोभा वृद्धिगत झाली, हें सांगणें मोठें कठिण आहे.

हीरक-वलय मेहेरच्या हातांत घालतां घालतां महाराणी हंसून तिला म्हणाली:-
“हें हीरक-वलय तुम्हां उभयतांच्या मधुर भीळनाची आठवण म्हणून मी तुला अर्पण करत्ये. याला तूं कधी विसरूं नकोस हो!”

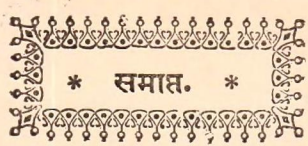
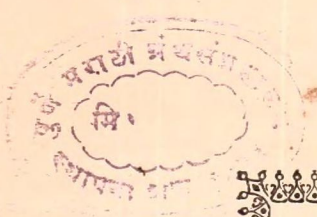
जोंपर्यंत मेहेरच्या देहांत प्राण होता, तोंपर्यंत त्या सुंदर स्मृति-चिन्हाचें तिला कधीही विस्मरण पडलें नाहीं.

याप्रमाणें त्या सर्व मंडळीला ती रात्र अत्यंत सुखाची गेली. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं प्रातःसूर्याच्या किरणरेखांनीं आम्हा

बाहेर भूषित झालें नाहीं तोंच, ‘नूरजहान’ असें नांव घारण करून मेहेरउन्निसा पट्टराणीच्या पदावर विराजमान झाल्याची वादसहानें बाहेरांत दोंडी पिठविली !

* * *

नूरजहान बेगमेच्या उदारतेमुळें सेनापति रुस्तम कारागृहांतून मुक्त होऊन पुनरपि आपल्या पदावर विराजमान झाला; आणि सर्वनाशी, राक्षसी पियारी बेगम ? कारागृहांत विषपान करून सर्व यातनांपासून तिनें आपली मुक्तता करून घेतली ! तिच्या मुक्ततेविषयीं नूरजहाननें पुष्कळ प्रयत्न केला असतांही तिचें रक्षण करण्यांत तिला यश आलें नाहीं !

ग्रंथ संपादक व प्रसारक मंडळीचा

किताबखाना.

ठाकुरद्वाररोड-मुंबई.

हा किताबखान्यांत श्रीमंत गायकवाड सरकार, डेकन व्हरनाक्यूलर ट्रान्सलेशन सोसायटी, सत्कार्योत्तेजक समाज घुळें, मनोरंजक ग्रंथप्रसारक मंडळी, विविधकला ग्रंथ-प्रसारक मंडळी, निर्णयसागर छापखाना, चित्रशाळा प्रेस, न्यु किताबखाना, गोंधळेकर, पोतदार, बाबाजी सखाराम आणि कंपनी, पाठक ब्रदर्स, गुर्जर, हवळे, पुरंदरे, हिंद-एजन्सी, इत्यादि वेगवेगळ्या संस्थांनी आणि प्रकाशकांनी प्रसिद्ध केलेले सर्व प्रकारचे मराठी, गुजराती, हिंदी आणि संस्कृत ग्रंथ, व लहान मोठी सर्व विषयांवरील पुस्तके, एकच परंतु वाजवी भावानें विकत मिळतात. तसेंच

शालोपयोगी सर्व प्रकारचीं पुस्तके व सामान यांचा संग्रह केलेला असून, शाळाखात्यांत मराठी पहिले इयत्तेपासून ते सातवे इयत्तेपर्यंत आणि इंग्रजी मॅट्रीकपर्यंत लागणारीं सर्व पुस्तके, व डॉइंग वगैरेचें सामान, देशी कागदावरील एक्झरसाईज व कॉपीतुकें वगैरे वगैरे माफक भावानें मिळतें. शाळामास्तर, लायब्ररी व घाऊक खरेदी करणारे व्यापारी, यांस योग्य व भरपूर कमिशन दिलें जातें. आमच्या किताबखान्यांत हल्लीं विक्रीस तयार असलेल्या ग्रंथांची यादी मागवावी, फुकट पाठवूं. नाटपेड पत्र घेतलें जात नाहीं. खुलासा पाहिजे असल्यास उत्तराकरितां टिकीट पाठवावें. सवे पत्रव्यवहार खालील पत्त्यावर करावा:—

दामोदर सांवळाराम आणि मंडळी,

प्रिंटेर्स, पब्लिशर्स, कमिशन एजंट्स ठाकुरद्वार, -मुंबई.

